

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**MÜRİDİZM VE KAFKASYA MÜCADELESİNDEKİ
ROLÜ**

SEMİHA BABAZADE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Semiha BABAZADE
	Numarası	168110021008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
	Tezin Adı	Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü** başlıklı bu çalışma 20 / 06 / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ahmet Turan YÜKSEL	
2	Prof. Dr.	Nesimi YAZICI	
3	Dr. Öğr. Uyesi	Ali DADAN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Semiha BABAZADE		
	Numarası	168110021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığımı bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Semiha BABAZADE

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Semiha Babazade		
	Numarası	168110021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel		
Tezin Adı	Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü			

18. yüzyılda sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek isteyen Rusya İmparatorluğu, bu amacına ulaşabilmek için zengin doğal kaynaklara sahip ve stratejik açıdan son derece önemli bir noktada bulunan, Kafkas halklarının yüzlerce yıllık yurdu olan Kafkasya'yı işgal etmiştir. Kendilerine Dağlılar denilen Kafkas halkları, Rus istilasına karşı koymak için Halidi-Nakşibendiyye tarikatı sufileri önderliğinde Gazavât hareketi etrafında birleşmişlerdir. Hareketi yöneten liderlere “imam” denilmiştir. İmam Mansur ile temelleri atılan, İmam Gazi Muhammed ile başlayan, İmam Hamzat ile gelişen ve İmam Şamil ile en parlak dönemine ulaşan bu mücadele, daha sonraları “Müridizm” olarak adlandırılmıştır.

Tasavvuf, Kuzey Kafkasya’da sadece ruhani boyutta kalmamış, aktif bir şekilde toplum içerisinde yer alarak siyaseti de yönetmiştir. Müridizm imamları bir taraftan Ruslara karşı direniş faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan toplum düzeninde de çeşitli değişikliklere imza atmışlardır. Toplumda İslâmî kuralların uygulanmasını sağlamış, İslam ile çelişen kan davası, sınıf farkı vb. eski örf ve adetleri ortadan kaldırmışlardır. Bu bakımdan Halidi-Nakşibendiyye’nin Kuzey Kafkasya yapılanması benzersiz bir nitelik taşımaktadır. 1858’de İmam Şamil’in esir alınmasına kadar devam eden direniş hareketi sayesinde Rusların Kafkasya’ya hâkim olması 35 yıl gecikmiştir. Şamil’den sonra Kafkasya’da Rus zulmü artmış, Müslümanlar için burada yaşamak her geçen gün zorlaşmış ve en sonunda sürgüne maruz kalmışlardır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Semiha Babazade		
	Student Number	168110021008		
	Department	History and Arts of Islam / History of Islam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel		
Title of the Thesis/Dissertation	Muridism and its Role in the Caucasia Struggle			

In the 18th century, the Russian Empire, which desired to actualize its policy of accession to the warm sea ports in order to achieve its goal, invaded the Caucasus which have rich natural sources and are located in a strategically important place and also have been the homeland for the peoples of Caucasia for ages. The peoples of Caucasia, called as Highlanders, merged under the Gazavat movement led by the Sufis of Khalidî –Naqshibandî sect in order to resist Russian invasion. The movement was led by the leaders called “imam”. This struggle, which was founded by Imam Mansur, started by Imam Ghazi Mohammad, developed by Imam Hamzat and reached to the prime by Imam Shamil, was named as Muridism later.

Sufism not only had a spiritual dimension in the North Caucasus, but also actively involved in the society and governed politics. On the one hand the Imams of Muridism carried out the resistance movement against Russians and on the other hand they made various changes in the social order. They ensured that the Islamic rules were applied in the society and they eliminated the old customs and traditions such as blood feuds, class distinction etc. that conflict with Islam. In this respect, the construction of Khalidî –Naqshibandî in the North Caucasus was unique. Due to the this resistance movement which went on until 1858 when Imam Shamil was captured, Russian dominance on Caucasia retarded for 35 years. After Shamil, Russian oppression increased in the Caucasus, it became more difficult for Muslims to live there and they were finally exiled.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖN SÖZ	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Metodu.....	1
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
4. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu, Demografik ve Sosyo-Kültürel Yapısı.....	6
4.1. Kafkasya'daki Dini Durum ve Kafkasya'nın İslamlaşma Süreci.....	12
4.2. Dağıstan'ın Coğrafi ve Demografik Yapısı.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM MÜRİDİZM

1.1. Tasavvufun Kafkasya'ya Girişi ve Tarikatlar	19
1.1.1. Kâdiriyye.....	20
1.1.2. Nakşibendiyye.....	21
1.2. Kafkasya Müridizminin Tanımı	24
1.3. Kafkasya Müridizm Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Teşekkül Süreci	29
1.4. Müridizmin Kurumsallaşması	41
1.4.1. Yönetim.....	43
1.4.2. Yargı.....	46
1.4.3. Maliye.....	47
1.4.4. Askeriye.....	48
1.4.5. Askerî Nizam Yasası.....	49
1.5. Müridizmin Feodal Beyliklerle İlişkisi	51

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARIN MÜRİDİZM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Rusların Tarih Yazımında Müridizm.....	56
2.1.1. Çarlık Rusya/Rus İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Müridizm.....	57
2.1.2. Sovyetler Birliği Dönemi Tarih Yazımında Müridizm.....	61
2.1.2.1. “Belalı/Zararlı” Tezi Döneminde Müridizm.....	62
2.1.2.2. “Az Belalı/Az Zararlı” Tez Döneminde Müridizm.....	64
2.1.2.3. “Gönüllü Birleşme” Tezi Döneminde Müridizm.....	65
2.1.2.4. 1985 Yılı ve Sonrası Dönemde Müridizm.....	72
2.1.3. Rusya Federasyonu Dönemi Tarih Yazımında Müridizm.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜRİDİZMİN RUSLARLA MÜCADELESİ VE İMAMLAR DEVRİ

3.1. Rusların Kafkasya'yı İstilasını.....	76
3.2. Ruslara Karşı İlk Direnişini Başlatan Şeyh Mansûr ve Mücadelesi.....	80
3.3. İmamlar Devri.....	86
3.3.1. İmam Gazi Muhammed Dönemi.....	86
3.3.2. İmam Hamzat Dönemi.....	91
3.3.3. İmam Şamil Dönemi.....	93
3.3.3.1. Şamil'in İmam Oluncaya Kadarki Hayatı.....	93
3.3.3.1.1. Etnik Kökeni.....	93
3.3.3.1.2. Doğumu, Çocukluğu ve Gençlik Yılları.....	95
3.3.3.2. İmam Oluşu.....	97
3.3.3.3. Ahulgoh Savunması.....	104
3.3.3.4. Şamil'in Çeçenistan'da İmam Seçilmesi ve Hacı Murad'ın İmam Şamil'e Katılması.....	107
3.3.3.5. Dargo Muharebesi.....	109
3.3.3.6. İmam Şamil'in Yardım Talepleri.....	112
3.3.3.7. Veden Kuşatması ve İmam Şamil'in Teslim Oluşu.....	118
3.3.3.8. Esaret Yılları, Medine Yolculuğu ve Vefatı.....	121

3.3.4. İmam Şamil'den Sonra Kafkasya.....	125
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
EKLER	139

ÖN SÖZ

XVIII. yüzyılda sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek isteyen Rus İmparatorluğu, bu emeline ulaşabilmek için zengin doğal kaynaklara sahip ve stratejik açıdan son derece mühim bir noktada bulunan, Dağlıların yüzlerce yıllık yurdu olan Kafkasya'yı işgal etmiştir. Kafkasyalılar, Rus istilasına karşı koymak için Halidî Nakşibendiyye tarikat mensupları önderliğinde bir direniş hareketi etrafında birleşmişlerdir. Şeyh Mansur tarafından temelleri atılan, İmam Gazi Muhammed ve İmam Hamzat dönemlerinde büyüyerek İmam Şamil ile altın çağını yaşayan bu mücadele Müridizm hareketi olarak isimlendirilmektedir

Dönemin süper güçlerinden biri olan Rusya ile Ruslardan imkân ve nüfus bakımından çok aşağıda olan Kafkasya halklarının yıllar süren mücadelesi, bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Ancak Müridizm önderleri sadece Rus emperyalizmi ile mücadele etmekle kalmamışlar, aynı zamanda Kafkasya toplumundaki derebeyler, kan davaları, gelenek-görenekler ve sınıfsal eşitsizlikler vb. gibi İslam şeriatına ters olan konularda da mücadele vermişler, köklü değişiklikler yaparak yeni bir toplum düzeni oluşturmuşlardır.

Kuzey Kafkasya halklarının Ruslarla olan mücadelesi Türkiye'de hemen hemen herkes tarafından işitilmiş olmasına rağmen, Müridizm hareketinin ve imamlarının tarihte yüklendikleri misyon hakkında yeterince bilgi mevcut değildir. Batıda, Rusya'nın Kafkasya'yı istilasını, Kafkas Savaşları, Müridizm hareketi ve İmam Şamil ile ilgili pek çok çalışma yapılmasına rağmen, ülkemizde bu konularda yeterince araştırma ve çalışma yapılmamıştır. Müslüman Kafkas halkları tarihinde böyle önemli yeri olan bu alanda ülkemizde büyük bir eksiklik vardır. Bu çalışma ile bu eksikliği bir nebze olsun gidermek ve Müridizm konusundaki literatüre naçizane katkı sağlamak hedeflenmiştir. Hazırladığımız bu araştırmanın amacı Kafkasya'nın sahne olduğu bu destanlaşan mücadelenin ortaya çıkmasını sağlayan Müridizm hareketinin ideolojisini, ortaya çıkış sürecini, safhalarını, kurumsallaşarak devletleşmesini ve önemini ele almaktır.

Özellikle bu dönemle ilgili ulaşabildiğimiz kaynakların sınırlı sayıda olması ve mevcut Rusça eserlerin Türkçe çevirilerinin bulunmaması ve ülkemizde bu konu ile

ilgili menkıbelerden uzak ve bilimsel şekilde ele alınmış yeterli akademik çalışmanın mevcut olmaması çalışmamızı yürütürken karşılaştığımız başlıca zorluklardandır.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde, Müridizm hareketinin hangi şartlarda ortaya çıktığının daha iyi anlaşılması için önce Kafkasya'nın coğrafi konumu, sosyo-kültürel durumu ve demografik yapısı ele alınmıştır. Ayrıca tarihsel süreçte bölgede mevcut olan din ve inançlardan bahsedildikten sonra bölgedeki insanların İslamiyet'e giriş süreci anlatılmıştır. Daha sonra Müridizm hareketinin ortaya çıktığı yer olan Dağıstan'ın coğrafi ve demografik yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

I. bölümde Müridizm hareketi ele alınmıştır. Burada tasavvufun Kafkasya'ya girişi ve daha sonra Rus istilasının başlamasıyla beraber ortaya çıkan hareketin teşekkül süreci, kurumsallaşma safhaları ve icra ettiği faaliyetlerden bahsedilmiştir.

II. bölümde Rusların Müridizm hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Bu bölümde çeşitli siyasal evrelerde Müridizm hareketine karşı olan farklı bakış açılarını aktarmaya gayret edilmiştir. Özellikle Çarlık Rusya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve günümüz Rusya Federasyonu dönemleri tarih yazımında Müridizmin nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

III. bölümde ise Müridizmin Ruslarla mücadelesi incelenmiştir. Bu bölümde Rus Çarlığı'nın Kafkasya'yı ele geçirmek için izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmıştır. Rus istilasına karşı ilk direniş gösteren aynı zamanda Müridizmin temellerini atan Şeyh Mansur ve mücadelesinden bahsedilmiştir. Daha sonra Müridizm hareketinin ortaya çıkmasıyla harekete yön veren ve Kafkasya savunmasında önderlik yapan İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil'in Ruslarla olan mücadeleleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında birikimlerini benimle paylaşan değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kaynak temini noktasında yardım eden kıymetli babama ve desteğini esirgemeyen sevgili eşime teşekkür ederim.

Semiha BABAZADE

Konya-2019

KISALTMALAR

- b. : ibn
- bkz. : bakınız
- çev. : çeviren
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- et. : erişim tarihi
- Hz. : Hazreti
- İA. : İslâm Ansiklopedisi
- km. : kilometre
- km² : kilometrekare
- nşr. : neşreden
- ODÜ : Ordu Üniversitesi
- ö. : ölüm tarihi
- s. : sayfa
- S. : Sayı
- SDÜ. : Süleyman Demirel Üniversitesi
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TDİD : Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
- terc. : tercüme, tercüme eden
- vb. : ve benzeri
- vd. : ve diğerleri
- vs. : vesaire
- yy. : yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

XVIII-XIX. yüzyılda çok az sayıdaki Müslüman Kafkasyalının dönemin süper güçlerinden olan Rusya İmparatorluğu'na karşı Müridizm hareketi etrafında birleşerek verdiği mücadele Kafkasya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hazırladığımız bu tezin ana gayesi Müridizm hareketiyle teşkilatlanan bu mücadelenin teşekkül sürecini, safhalarını, sonuçlarını ve önemini ele almak ve müridizmin bu direnişteki rolünü değerlendirmektir.

Çalışmamızda Kafkasya'da müridizm teşkilatını ve Kafkasyalıların vatanları için verdiği mücadeleyi ele alarak bundan sonraki çalışmalarda araştırmacılara kolaylık sağlamayı hedeflemekteyiz.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda genel olarak XVI. yüzyıl itibariyle gerçekleşmeye başlayan Rus istilasıyla beraber ortaya çıkan Müridizm hareketi ele alınmıştır. Çalışmamız, XVI. yüzyılda Çar İvan ile başlayıp XVII. yüzyılda Çar I. Petro ve daha sonra da Çariçe Katerina ile hız kazanan Rus istilasından sonra Müridizmin teşekkül etmesiyle başlayan İmamlar Devrindeki sonuncu imam olan Şeyh Şamil'in 1871'deki vefatına kadar olan süreçle sınırlı tutulmuştur. Kafkasya'nın tarihsel safhalarına ve bölgenin İslâmlaşma dönemine ise araştırmamıza bir alt yapı oluşturmak maksadıyla temas edilmiştir. Kafkasya'daki Müslüman halkların tarihinde önemli bir öneme sahip olan Müridizm hareketi ele alınırken ilk kaynaklardan yararlanıldığı gibi, çağdaş eserlerden de imkânlar ölçüsünde yararlanma yoluna gidilmiştir.

Araştırmamızla ilgili mümkün olduğu kadar fazla kaynağa ulaşılmaya gayret gösterilmiştir. O dönemde yazılan hatırat ve mektup vb. temel kaynak olabilecek belgelerden imkânlar dahilinde faydalanılarak, çalışmamızda öncelik bunlara verilmiştir. Araştırmamız boyunca Müridizm hareketinin oluşumu ve bu hareket mensuplarının Kafkasya'da verdiği mücadeleler üzerinde durulmuştur. Olaylar genellikle siyasî açıdan ele alınarak, mikro tahlillere tabi tutulmuştur. Çalışma sürecinde ön yargılı yaklaşımlardan uzak durularak sağlıklı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmamız konulara göre üç kısma ve kendi içlerinde alt başlıklara

ayrılmıştır. Müridizm hareketiyle beraber meydana gelen hadiseler ve bunların siyasi ve sosyal etkileri göz önünde bulundurularak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız boyunca konumuzla ilgili Arapça, İngilizce ve Türkçe olmak üzere ulaşılabildiğimiz eserleri incelemeye çalıştık.

İslâm tarihinin genel tarih kitaplarından olan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*¹ Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Buldan*², Taberî'nin *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*³ Halife b. Hayyât'ın *Târih*⁴ Ya'kubî'nin *Târîhu'l-Ya'kûbî*⁵ adlı eserlerinden, Kafkasya'nın İslâmlaşma sürecinin anlatıldığı, çalışmamıza altyapı hazırlayan giriş bölümünde istifade edilmiştir.

Müridizm hareketi ve İmam Şamil'in hayatı konusunda ana kaynaklarımızdan birisi İmam Şamil'in kâtibi Muhammed Tahir el-Karakî tarafından kaleme alınan hatıratıdır. İmam Şamil'in müridlerinden olan Karakî Dağıstan işgal edilince savaşlara katılmış ve İmam'ın direktifleriyle yapılan savaşların günlüğünü tutmakla görevlendirilmişti. Savaş sonrası uzun yıllar İmam Şamil'in ailesi tarafından saklanan bu çalışma onun vefatından çok sonra Moskova ve Mahaçkale'de yayınlanmıştır. Orijinal adı *Dağıstanalul Xvalçhabazul Parkhi* olan eser Cafer Barlas tarafından Avarca'dan Türkçeye çevrilerek *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*⁶ adıyla literatüre kazandırılmıştır. Eser hatırat kitabından başka 2 ayrı kitabı da içererek 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü Dağıstan Şamil Vakfı tarafından Gazi Muhammed'in doğumunun 160. yılı münasebetiyle yayınlanan *İmam Gazi Muhammed* adlı eserin tercümesi oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan eser Müridizm hareketi ve imamlar hakkında kaynak niteliğindedir. İkinci bölümde Muhammed Tahir el-Karakî'nin kaleme aldığı *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması* adlı hatıratın tercümesi yer almaktadır. Müellif olayları realistçe kaleme aldığını, hiçbir tafsilata girmeden görüp yaşadıklarını

¹ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. C. J. Tomberg, Beyrut 1402/1982.

² Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldan*, Beyrut, 1407/1987.

³ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1407/1987.

⁴ Halife b. Hayyât, Şebâb el-Ufûrî, *Târih*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.

⁵ Ya'kubî Ahmed b. Ebî Yalcûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Necef 1358.

⁶ Muhammed Tahir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, çev. Cafer Barlas, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

ve en yakın güvendiklerinden elde edilen bilgileri beyan ettiğini yazmaktadır. Hatırat olayların meydana geliş tarihi sırasına göre kaleme alınmış olup İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil dönemleri hakkında geniş bilgi veren ve üç imamın savaşlarını anlatan önemli bir tarihi kaynaktır. Kitabın üçüncü bölümünde ise İmam Şamil'in doğumunun 200. yılı münasebetiyle Dağıstan'daki Hakikat Gazetesi ve Bizim Dağıstan Dergisinde yayınlanan İmam Şamil'in mektupları yer almaktadır. İmam Şamil'in farklı şahıslara çeşitli konular üzerine yazdığı mektuplar onun ideolojisini ve faaliyetlerini anlamamıza yardım etmektedir.

İmam Şamil'in bu hatıratıyla aynı nüshadan yayınlanan bir başka eser de H. Ahmet Özdemir'in *Şamil'in Kâtibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı*⁷ adlı eseridir. Şamil'in sır kâtibi ve özel sekreteri Karakî⁸ tarafından yazılan hatırat uzun süre Şamil'in ailesi tarafından muhafaza edilmiş, daha sonra milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy Şamil'in Medine'de ikamet etmekte olan oğluna yaptığı bir ziyarette hatıratı yayımlanmak üzere aileden teslim alıp İstanbul'a getirmiştir. Mehmet Akif tarafından Tâhirü'l-Mevlevî'ye verilen eser bu zat tarafından tercüme edilerek 1914 yılında "Kafkasya Mücahidi İmam Şamil'in Gazavâtı" adıyla yayımlanmıştır. H. Ahmet Özdemir eseri sadeleştirilerek günümüz Türkçesi ile *Şamil'in Kâtibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı* adıyla yayımlamıştır. Müridizm hareketini ve İmam Şamil dönemini ele alırken bu eserden yararlandık. Yararlandığımız hatıratlar aynı nüshadan ancak iki ayrı kanal yoluyla yayınlanmıştır ve verdikleri bilgiler birbirini tutmaktadır.

Yararlandığımız bir diğer kaynak da Fikret Efe'nin *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*⁹ isimli eseridir. 1997 yılında Dağıstan Araştırmaları Merkezi ve Rusya Bilimler Akademisi iş birliği ile yayınlanan "Dağıstan Yazma Eserleri" serisinin 1.

⁷ Özdemir, H. Ahmet, *Şamil'in Katibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı*, Eşik Yayınevi, İstanbul, 2014.

⁸ M. Tahir el-Karâkî hakkında elimizde yeterince bilgi yoktur. Şamil'in tarih yazarı olduğunu ve İmam tarafından ona çok değer verildiğini, tehlikeli ortamlara girmesine müsaade edilmediğini biliyoruz. Muhammed Tahir bir gün İmam Şamil'e "Bana güvenin mi yok? Beni de cenk alanına gönder!" demiş, İmam Şamil de ona şu şekilde cevap vermiştir: "Herkes ölse bile sen kalmalısın Tahir. Elde kılıç çarşıyan savaşçılarımızdan yitenlerin yerine yenilerini buluruz ama senden başka eli kalem tutanımız yok. Sen savaşlarımızın kitabını yazmayı sürdür." (Özdemir, *Şamil'in Katibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 28.)

⁹ Efe, Fikret, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, Şûle Yayınları, İstanbul 2004.

cildi olarak hazırlanan *100 Pisem Şamila* adıyla Mahaçkale Dağıstan'da yayımlanmıştır. Fikret Efe de bu eserdeki mektupları tercüme ederek orijinal metinleri ile beraber yayımlamıştır. Eserde İmam Şamil'in aslarına, nâiblerine, belli topluluk ve özel şahıslara gönderdiği kararnameler, tebliğler, emirler, fermanlar, yönergeler ve özel mektuplar mevcuttur. Bu belgeler Şamil'in aktif siyasi ve idari faaliyetlerinin en temel göstergesidir. Müridizm hareketi içerisinde bölgede bir devlet sisteminin doğuş süreci hakkında bilgi verir. İmam Şamil'in mektupları Kafkasya'da gerçekleşen milli bağımsızlık mücadelesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Çalışmamızda pek çok hususu ele alırken bu eserden faydalandık.

Çalışmamızda pek çok araştırma eserden de faydalandık. Kafkas asıllı yazar Aytek Kundukh tarafından kaleme alınıp 1939 yılında yayımlanan *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*¹⁰ adlı eser, Müridizm konusu ile ilgili yapılan ilk bilimsel araştırma denilebilir. Çünkü bu konuyla ilgili Rusya'da yapılan ilk çalışmalar bile 1963 tarihinden itibaren başlamıştır. Tarık Cemal Kutlu tarafından 1979 yılında sadeleştirilerek literatüre kazandırılmıştır. Eser, Rus tarihçiler tarafından ağır suçlamalara maruz kalan Müridizm hareketi için bir öz savunma aynı zamanda da bir eleştiri niteliğindedir. Müridizmin genel özelliklerini ve mahiyetini anlama konusunda bu eserden istifade ettik.

İngiliz araştırmacı John F. Baddeley'in *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*¹¹ adlı eseri tamamen batılı kaynaklar ve Rus arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Her ne kadar yazarın Hristiyan kişiliği ve Kafkasyalıları yarı medeni olarak görüyor olması bazen yazdıklarına yansımışsa da eser bir bütün olarak çoğunlukla tarafsız ve tutarlı bir görüntü sunmaktadır. Rusların Kafkasya'yı işgaliyle ilgili bilimsel normlara uygun en kapsamlı çalışmalardan biridir. Müslüman Kafkasyalıları ait hatırat, mektup vb. belgeler tek taraflı olarak onların bakış açısını yansıtırken bu eser de Rus arşiv belgeleri sayesinde Çarlık bakış açısını bizlere yansıtmaktadır. Çalışmamızın pek çok yerinde bu eserden faydalandık.

¹⁰ Kundukh, Aytek, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, hazırlayan Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987.

¹¹ Baddeley, John F, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, terc. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995.

Bolşevik ihtilaliyle Rusya'yı terk ederek Fransa'ya yerleşen Rus yazarlar Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier Quelquejay, tarafından Fransızca olarak kaleme alınan *Le soufi et le commissaire Les confréries musulmanes en URSS* adlı eserde sufi tarikatların SSCB'deki genel durumunu ve buradaki halkın manevi, kültürel ve politik dünyasında oynadığı rolü incelemiştir. Eser bu konuda yapılan ilk çalışmadır. Osman Türer tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Sufi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*¹² ismiyle 1988'de yayımlanmıştır. Tasavvufun Kafkasya'ya girişi ve tarikatların burada yayılması konusunu anlatırken bu eserden yararlandık. Ayrıca eser, Dağıstan'daki Nakşibendî tarikatı lideri Şeyh Cemâleddin Kumukî'nin kaleme aldığı ve bizim orijinalini elde edemediğimiz *el-Adabu'l-Marziye fi Tarikatı Nakşibendiyye* isimli kitabın tercümesini de barındırmaktadır. Nakşibendiyye'nin Dağıstan'daki yapılanmasını ve buradaki Nakşibendiliğin özelliklerini ele alırken Cemâleddin Kumukî'nin bu kitabından yararlandık.

İsraili yazar Moşe Gammer'in *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*¹³ isimli eseri Müridizm hareketinin Rus tarih yazımına olan yansımalarını aktarmada faydaladığımız en önemli eserlerden oldu.

Araştırmamızda bazı tezlerden de yararlandık. Ahmet Akmaz'ın *Rus Yayılmacılığı karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*¹⁴ adlı çalışması Müridizm konusunda ülkemizde yapılan ilk ve tek tezdır. Bu eser araştırmamızda faydaladığımız tezlerin başında gelmektedir.

Çalışmamızda pek çok makaleden de yararlandık. Abdullah Temizkan'ın *Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri*¹⁵ ve *Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat*¹⁶ adlı makaleleri Müridizm konusunda başlıca yararlandığımız makalelerdendir. Ayrıca

¹² Alexandre, Bennigsen - Chantal Lemercier Quelquejay, *Sufi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*, terc. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.

¹³ Moşe Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, terc. M. Gökhan Menteş, Şamil Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁴ Akmaz, Ahmet, *Rus Yayılmacılığı karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.

¹⁵ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2009, IX/II.

¹⁶ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat" *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara 2010, XXV/XXV

Rusların Müridizme bakış açısını ele alırken Elnur Ağayev'in *Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı*¹⁷ ve Yılmaz Nevruz'un *Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslâm'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi*¹⁸ adlı makalelerden çokça istifade ettik.

Çalışmamızda bazı İngilizce eserlerden de faydalandık. Moshe Gammer'ın *The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus*¹⁹ Michael Kemper'ın *Khalidiyya Network in Daghestan and Question of Jihad*²⁰ yararlandığımız başlıca İngilizce çalışmalardır.

Bu eserlerin dışında çalışmamızda pek çok tez, makale ve ansiklopedi maddesinden de istifade ettik.

4. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu, Demografik ve Sosyo-Kültürel Yapısı

Kafkasya yüzyıllar boyunca pek çok kavmin göç ve istilasına sahne olmuş, Anadolu ve Ön Asya ile güney Rusya ve Orta Asya bölgeleri arasında bir köprü görevini üstlenerek jeopolitik ve stratejik önemini her devirde muhafaza etmiştir.²¹ Bu bölge tarih ve mitolojide, masal ve destanlarda “ulaşılmaz, efsunlu, gizemli, atlas renkli düşler ve mutluluklar ülkesi” şeklinde anlatılmaktadır. L. Tolstoy, A. Puşkin, M. Y. Lermontov, B. Marlinski, T. Gorşeldt, A. Dumas gibi Rus ve batılı birçok romancı, şair ve ressam Kafkasya'ya gelerek burada gördüklerini tasvir etmiş ve eşsiz eserler vermişlerdir²².

Kafkas adı ilk defa M.Ö. 490 yılında Yunan yazar Aiskhylos tarafından yazılan “Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence” romanında “Caucasus dağı” olarak

¹⁷ Ağayev, Elnur, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı” *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskan*, ed. Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017

¹⁸ Nevruz, Yılmaz, “Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslâm'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74.

¹⁹ Moshe Gammer, “The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus”, *Die Welt des Islams*, New Ser., XXXIV/2

²⁰ , Michael, “Khalidiyya Network in Daghestan and Question of Jihad”, *Die Welt des İslam*, Leiden 2002, I/42

²¹ Tavkul, Ufuk, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Ankara, 1997, II/16, 1895.

²² Efe, Fikret, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, Şüle Yayınları, İstanbul 2004, s. 52

geçmektedir.²³ Kafkasya veya Kafkas dağlarından Eschylus, Heredotos²⁴, Orfeus, Scylax²⁵, Platoon, Polybius, Strabon, Çiçero, Plutarkhos gibi antik dönem yazarları da bahsetmektedir.²⁶ Asya kıtasının temelini oluşturan Kafkasya bölgesi Eski Yunanlılarca “*Asların dağı*” olarak nitelendirilmiştir. Kafkaslar için Tatarlar “*Jalbuz*” (Buz yelesi), Nogaylar “*Yıldız Dağları*”²⁷, İskitler “*Graucasum*” (Akkar), Türkler “*Kafdağı*”, Gürcüler “*Yalbuz*” demişlerdir.²⁸ İslâm coğrafyacıları da Kafkasya’dan bahsederken “*Arran ülkesi*”, “*Hazar ülkesi*” ifadelerini kullanmışlardır.²⁹

Tarih boyunca birçok ırkın yaşam alanı olan Kafkasya’ya bu adın ne zaman ve kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Milattan önceki dönemde bu bölgede yaşayan Kaspi (Kaslar) kavmine nispetle Kafkas kelimesinin “Kas halkının yaşadığı yer” anlamına geldiği yaygın görüşlerdendir.³⁰ Farsça ve Sanskrit dilinde “beyaz dağ”, Adigecece “ışık veren beyaz dağ”, Abhazcada “Kas sıra dağları”, Lezgi dilinde “Kasların dağı”, Yunancada “dev ilahların ülkesi” anlamına geldiği ileri sürülür³¹. Ayrıca üç bin yıldan çok daha önceki dönemde bölgeye yerleşen ve diğer kabilelere üstün olan kabilelerden birinin Kafkas adı taşıdığı ve bu kabileye izafeten çevredeki dağlara Kafkas dağları adı verildiği de iddia edilmektedir.³²

Kafkasya’nın coğrafi olarak kuzey sınırı, Hazar denizine akan Volga (İdil) nehri ile Azak denizine akan Don nehrinin bozkırda birbirine yaklaştıklarında oluşturdukları dirseğe kadar olan sahayı kapsamaktadır. Güney sınırı ise bugünkü Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ile beraber Anadolu’nun doğusunda bulunan Artvin, Kars, Ağrı şehirlerini ve İran’da Tebriz şehrine kadar uzanan geniş sahayı kapsamaktadır.³³ Yani Kafkasya’nın doğal coğrafik sınırları denizler ve akarsularla

²³ Bi, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.18; Ayan, Ergin, “Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu, 2010, I/II, 21.

²⁴ Özdemir, H. Ahmet, *Şamil'in Kâtibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı*, Eşik Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 19.

²⁵ Nevruz, Yılmaz, *Umûmi Kafkas Tarihine Giriş*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, I, 118-119.

²⁶ Nerimanoğlu, Kamil Veli, “Kafkaslar Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politolojik Araştırma”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 70.

²⁷ Ayan, “Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi”, *SOBİAD*, I/II, 21

²⁸ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 17.

²⁹ Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2000, s. 42.

³⁰ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.39.

³¹ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 17-19.

³² Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*, I, 123.

³³ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 24.

diğer bölgelerden ayrılmıştır. Doğuda Hazar denizi, batıda Karadeniz, kuzeyde Karadeniz'e dökülen Don nehri ağzı ile Hazar'a dökülen Kuma nehri ağzı arasında uzanan Maniç çukurluğu ve güneyde Aras nehrinin orta ve aşağı akarları yukarıda sözü edilen doğal sınırları oluştururlar.³⁴ Kısacası Kafkasya, Karadeniz ile Hazar denizi arasında Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarıyla kolaylıkla irtibat sağlayabilecek konuma sahip bir bölgedir.³⁵

Kafkasya coğrafi özellikler açısından şu üç bölgeye ayrılır: Birincisi Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı kapsayan "Transkafkasya" veya "Küçük Kafkaslar" bölgesi, ikincisi Don ve Volga nehirleri arasında kalan bozkırları içine alan ve önemli bir tarım potansiyeline sahip "Step Kafkasya'sı" veya kuzeydeki "Bozkır Bölgesi", üçüncüsü "Büyük Kafkas Dağları" bölgesidir.³⁶

Kafkasya genellikle dağlık bir bölgedir. Bölgenin bel kemiğini oluşturan Kafkas dağları 1200 km. uzunluğunda 110-180 km. genişliğindedir.³⁷ Kuzey-batıdan güney-doğuya bir yay gibi uzanan bu dağlar 486.000 km²'lik alanı kuzey ve güney olarak ikiye ayırır. Kafkas dağlarının kuzeyinde yer alan kısma "Kuzey Kafkasya" veya "Mavera-yı Kafkasya" güneyinde yer alan kısma ise "Güney Kafkasya" adı verilir.³⁸

Kafkaslıların karakteristik yapısında önemli bir rolü olan Kafkas dağlarının Kafkas tarihine zıt ve çelişik iki etkisi olduğunu söyleyebiliriz. İlk çağlardan kalmış gür ormanlara, dik ve derin vadilere sahip engebeli ve yüksek olan bu dağlar; Kafkasları düşmanlara karşı korumada olumlu bir rol oynarken, aynı zamanda Kafkasların birleşmesini önleyerek uzun vadede Ruslarla olan mücadelede olumsuz bir rol de üstlenmiştir.³⁹

Kafkasya din, dil ve etnik topluluklar açısından dünyanın en zengin ve en çeşitli kültür yapısına sahip bölgelerden biridir. Asya ve Avrupa arasındaki geçiş

³⁴ Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*, I, 26.

³⁵ Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 19.

³⁶ Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi", *SOBİAD*, I/II, 22.

³⁷ Dursun, Davut, "Kafkasya (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)", *DİA*, XXIV, 157.

³⁸ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 40; Karaca, Birsen, "Kafkasya: Buluşmalara ve Ayrılıklara Kavşak Olan Bölge", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 342.

³⁹ Baddeley, John F, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, terc. Sedat Özden, Kayihan Yayınları, İstanbul 1995, s. 19-20, Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 19.

güzergahında olan Kafkaslar, engebeli ve dağlık yapısı nedeniyle pek çok etnik grubun dil ve kültür varlığını koruyarak devam ettirmesine olanak sağlamış karmaşık (kozmpolitan) bir bölgedir.⁴⁰ Arnold Gehlen, yüksek kültürün Kafkasya topraklarının da dahil olduğu “Verimli Yarımaya” (Bereketli Hilal) olarak adlandırılan bölgede doğduğunu ve geri kalan tüm kültürlerin bu ilk kültürün devamı olduğunu ileri sürmektedir.⁴¹ Medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynayan bu geniş “Verimli Yarımaya”da dünyadaki diğer yerlerden önce tarım ve hayvancılığın ortaya çıkması, buna paralel olarak toplumsal ve kültürel gelişmelerin kaydedilmesi bize eski Ortadoğu ve çevresinin ilk uygarlığın beşiği olduğunu göstermektedir. Karmaşık sosyo-politik bir yapısı olan, gelişmiş tarım ekonomisine dayanan ve yazı da dahil ileri bir kültürel seviyeye sahip kadim uygarlıklar ilk kez bu Verimli Yarımaya bölgesinde tarih sahnesine çıkmıştır.⁴² Kafkasya’nın jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle tarih boyunca insan yerleşimi ve medeniyetlerin gelişmesinde çok önemli rol oynadığı bir gerçektir. Bu nedenle bütün tarih boyunca Kafkasya önemini hiçbir devirde yitirmemiştir.⁴³

Kafkasya’nın tabii coğrafyası, bölgedeki beşerî faaliyetleri oldukça hususileştirmiştir. Stratejik savunma kolaylığı sayesinde buraya dış kuvvetlerin ulaşması engellenmiş ve sonuç olarak herhangi bir millet Kafkasya’nın bütününe hâkim olamamıştır. Böylece vadi boylarındaki yüksek yaylalara yerleşenler burada birer “kapalı topluluk” halinde kalmışlar ve yeryüzünün diğer bölgelerinden farklı olarak Kafkasya’da bir “kültür mozaiği” ortaya çıkmıştır. Bu sayede milletleşmenin ve devletleşmenin asgari şartı ortadan kalkmış, tarih boyunca burada karşılaşılacak çeşitli kültürler uzun süre yaşama şansı bulmuşlardır.⁴⁴

Bu coğrafi konuma paralel olarak Kafkasya’daki etnik ve kültürel çeşitliliğe yol açan bir sebep de ülkeleri işgale uğrayan mültecilerin buradan sığınma yeri olarak istifade etmeleridir. Kafkasya, göç yollarının üzerinde bulunduğu için⁴⁵ özellikle Kavimler Göçü sırasında Orta Asya’dan göç eden kavimler istisnasız Kafkaslara

⁴⁰ Ayan, “Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi”, *SOBİAD*, I/II, 22.

⁴¹ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 24.

⁴² Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 25.

⁴³ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 65.

⁴⁴ Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1.

⁴⁵ Karaca, “Kafkasya: Buluşmalara ve Ayrılıklara Kavşak Olan Bölge”, *Yeni Türkiye*, I/71, 343.

uğramışlar, arkalarında etnik izler ve kültürel değerler bırakarak yollarına devam etmişlerdir. Bir kısım Ural-Altay kabileleri ülkenin cazibesine kapılarak buraya yerleşmişler ve eski Kafkas milletleriyle karışıp kaynaşmışlardır.⁴⁶ Ayrıca İskitler, Medler, Mısırlılar, Alanlar, Grekler, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Moğollar, Slavlar ve Türkler değişik dönemlerde Kafkasya'ya hâkim olmuşlar ve medeniyetlerinin kalıntılarını bırakarak geri çekilmişlerdir. Fakat ilginç olan asıl Kafkas halklarının bunlardan hiçbirine mensup olmayışdır. Onların Avrupa ile Asya arasındaki geniş düzlüklerde hayatını sürdürmüş, artık kaybolmuş bir ırktan geldikleri tahmin edilmektedir⁴⁷.

Kafkasya'da bugün de varlıklarını sürdüren ırk gruplarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- a) Kaslar yani asıl Kafkas kavimleri: Çerkezler, Abazalar, Abhazlar, Ubıhlar, Arguyevler, Nethoçlar, Çebinler, Hatkolalar, Khegaklar, Baskheğler, Şapsığlar, Bjeoluglar, Kemirguveyleyler, Hatıkoylar, Abzehler, Besleneyleyler, Kabartaylar, Nohçiler, Çeçenler, İnguşlar, Andelallar (Avarlar), Laklar (Gazi-Kumuklar), Lezgiler, Agullar, Çakurlar, Gürcüler.
- b) Türkler (Turaniler): Azeriler, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar, Türkmenler.
- c) Hint-Avrupa kavimleri (Ariler): Osetler, Farslar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Suanitler, Ruslar, Alanlar.

Öte yandan Rusya'nın bölgeye hâkim olmasından sonra Alman, Rum, Çingene, Bulgar, Romen vs. topluluklar da muhtelif yerlere yerleştirilmişlerdir⁴⁸.

Bu etnik unsurların coğrafyaya yerleşimi de tarihi gelişmelere uygun şekildedir. Kafkasların asıl yerlileri daha ziyade, dış dünya ile irtibatın nispeten az olduğu dağlık kesimde yoğunlaşırken, dışarıdan gelen Türkler ve İranlılar gibi unsurlar; çoğunlukla güneydeki Aras ve Kür boyları ve kuzeydeki dış alanlarda konumlanmışlardır. Nüfus bakımından az olan topluluklar ise ulaşılması güç,

⁴⁶ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 44; Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 24.

⁴⁷ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 1.

⁴⁸ Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 130-159, 218-228.

savunulması kolay bölgelere yani vadi boylarına, ormanlık ve dağlık alanlara yerleşmişlerdir⁴⁹.

Kafkas sıradağlarının üzerinde yer alan bu coğrafya parçasında, binlerce yıldır değişik kökenlerden gelen ve birbirlerinden tamamen farklı pek çok dilde konuşan yirmiden fazla etnik grup, etnik ve sosyo kültürel bütünleşme neticesinde ortak bir kültür meydana getirmişler ve “Kafkas Kültür Alanı” adı verilen bir kültür dairesi içinde “Kafkasya halkları” adıyla tanınmışlardır. Bu halkları birleştiren en önemli unsur ortak kimliğe dayalı kültür ve toplumsal yapı iken onları birbirlerinden ayıran en büyük fark linguistik farklılıktır.⁵⁰

Rus kültüründe Kafkasya’daki dil çeşitliliği ile ilgili bir efsane vardır. Efsaneye göre “Tanrı meleklerine her birinin içerisinde farklı bir dil bulunan birer torba vermiş ve onlardan bu dilleri dünya halklarına dağıtmalarını istemiş. Melekler kendilerine verilen dilleri tüm dünyaya dağıtmışlar, Kafkasya’nın üzerine geldiklerinde ise hepsi çok yorgunmuş ve ellerindeki torbalarda hala bir miktar dil varmış. Melekler dağların arasında teker teker gezip bu dilleri dağıtmaya üşenmişler ve torbalarını oracıkta silkelemişler. Rivayet odur ki, Kafkasya’da konuşulan dillerin renkliliği bu yüzdenmiş.”⁵¹

Etnik zenginliğe paralel olarak dil zenginliğinin de bulunduğu Kafkasya’da 37 dilin mevcut olduğu saptanmıştır.⁵² Ancak Tarihsel süreçten günümüze dünyanın hiçbir yerinde Kafkasya’daki kadar geniş yelpazede dil konuşulduğuna rastlanmamıştır. İki bin sene önce doğmuş olan Amasyalı coğrafyacı Strabon’un yazdığına göre şimdiki Sohum civarında olan Diyaskaryos şehrine gelip giden halk arasında konuşulan dillerin sayısı 70’i buluyormuş. 62-120 senelerinde yaşamış olan Romalı Plin ise bu dillerin sayısını Dimosten’in sözlerine dayanarak 300’e çıkarır ve der ki: “*Daha sonraları biz Romalılar işlerimizi 130 tercümanın yardımıyla*

⁴⁹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 4-5.

⁵⁰ Tavkul, Ufuk, “Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 93.

⁵¹ Karaca, Birsen, “Kafkasya: Buluşmalara ve Ayrılıklara Kavşak Olan Bölge”, *Yeni Türkiye*, I/71, 344.

⁵² Dursun, “Kafkasya (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, *DİA*, XXIV, 158.

yapıyorduk”⁵³ İslâm coğrafyacıları da buraya “Cebelülelsine” (diller dağı) adını vermişler ve buradaki üç yüze yakın dilden söz etmişlerdir⁵⁴.

Kafkas dillerini şark ve garp diye iki kısma ayırmak daha doğrudur. Şark grubuna “Çeçen-Dağıstan”, garp grubuna “Adige” isimleri verilebilir. Birinci grup: Lezgiler, Çeçenler, İnguşlar tarafından; ikinci grup: Abhazlar, Abazalar, Ubıhlar, Şapsıgılar, Kabardaylar, Abzahlar tarafından konuşulur. Bunlara Karaçay, Balkar, Kumuk, Nogayların ve Azerbaycanlıların konuştuğu Türkçe ile Osetlerin ve İranlıların, Afganların, Kürtlerin konuştuğu diller dahil değildir⁵⁵.

4.1. Kafkasya’daki Dini Durum ve Kafkasya’nın İslâmlaşma Süreci

V-X. yüzyıllar arasında Kafkas kavimlerinin pek çoğu henüz pagan inançlara sahiptiler. Her kabilenin farklı tanrıları ve inançları söz konusuydu. Ölüyü gömdükten sonra bir süre anma töreni yapılıyor, dağlık yerlerde aileler ve sülalelere ait kutsal mahaller oluşturuluyor, ağaç ve ormanlar kutsal sayılıyordu. Bazı kavimler de Şamanizm inancına sahipti. Çeşitli eşyalara tapıyor, iyi ve kötü ruhlara inanıyorlardı. Ayrıca Orta Asya ve İran’da yaygın olan Zerdüştlüğe de inanılıyordu. Ateşgede mabetleri genellikle ticaret yollarının (Büyük İpek Yolu) üzerinde yer almaktaydı. Bu döneme ait Zerdüş mabetlerine Dağıstan’daki Urseki örenlerinde, Kafkasardında ve Derbend’de rastlanmıştır.⁵⁶

Hazarlar⁵⁷ dönemine kadar bölge çapında bu inançlar yaygınken Hazarlardan sonra semavi dinlerin üçü de yayılmaya başladı. Bu dinlerin bölgeye girmesinin en büyük sebebi Bizans, Müslüman Asya ve Arap İslâm Halifeliği ile yapılan ticari ilişkilerdi. Gürcistan, Ermenistan ve Kafkasya Albanyası’na daha IV-V. yüzyıllarda Hristiyanlık yayılmaya başlamıştı. VI-VII. yüzyıllarda da Bizans ve Gürcistan’dan buralara Hristiyanlık dini girmeye başladı. VIII. yüzyıla ait, çeşitli yerlerde ortaya

⁵³ Kadircaan Kafılı, *Şimali Kafkasya*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, s. 35

⁵⁴ Dursun, “Kafkasya (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)”, *DİA*, XXIV, 158.

⁵⁵ Kafılı, *Şimali Kafkasya*, s. 35; Nerimanoğlu, “Kafkaslar Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politolojik Araştırma”, *Yeni Türkiye*, I/71, 71; Tavkul, “Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, *Yeni Türkiye*, Ankara, 2015, I/71, 94.

⁵⁶ Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*, I, 409-411.

⁵⁷ VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil nehri dolaylarında hüküm süren bir Türk devletidir. Daha fazla bilgi için bkz.: Taşağıl, Ahmet, “Hazarlar”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 116-120.

çıkarılan ve üzerinde Greg yazıları bulunan haçlar da Hristiyanlığın buralara geldiğinin kanıtıdır. ⁵⁸

Musevilik ise ilk olarak VIII. yüzyılda Bizans'tan çıkarılan Yahudilerin çalışmalarıyla Hazar sarayı tarafından kabul edilerek yayılmaya başlamıştır. Yahudilik sadece Hazarların yönetici ve seçkin zümreleri tarafından benimsenmiş, kısmen halk arasında yayılmıştır. Fakat ne Hristiyanlık ne Zerdüştlük ne de Yahudilik Kafkasya'da geleneksel inançların yerini alabilmiştir. ⁵⁹

İslâmiyet'in Kafkasya'ya girişi Hz. Ömer'in hilafetinde (634-644) Hazarların bölgede etkin olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Zamanın en güçlü imparatorluklarından biri olan Sasanîlerin hüküm sürdüğü İran topraklarının İslâm orduları tarafından fethedilmesiyle kuzey ve doğu istikametinde yeni İslâmî fetihlerin temelleri atılmıştır. Böylece İslâmiyet 642'de İslâm topraklarına dahil olan Azerbaycan üzerinden Kuzey Kafkasya'ya girme imkânı elde etmiştir. ⁶⁰ Halife tarafından görevlendirilen Süraka b. Amr Azerbaycan'ın fethinin ardından 22/643'te Ermenistan üzerine yürümüş Abdurrahman b. Rebia ve kardeşi Selman b. Rebia ona yardım etmiştir. ⁶¹ Süraka b. Amr'ı Hazar denizinin batı kıyısında bulunan liman şehri Derbend'i fethetmekle görevlendirince İslâm ordusu Hazar kıyısı boyunca yürümüş Süraka b. Amr komutasındaki ordu buranın hâkimi Şehriyar'ın teklifi üzerine antlaşma yapılmış, Şehriyar İslâm hakimiyetini tanımıştır. ⁶² Derbend'in fethi, İslâm dininin daha geniş bir sahaya ve çeşitli toplumlara yayılmasına imkân sağlamıştır. Ancak Derbend'e daha sonra Hz. Osman zamanında tekrar seferler düzenlenecektir. Çünkü bu ülkede çeşitli isyanlar ve İslâm'dan geri dönmeler gerçekleşecektir. ⁶³

⁵⁸ Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*, I, 409-411.

⁵⁹ Özсарay, Mustafa, *Çerkeslerin İslâmlaşması Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 119.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. C. J. Tomberg, Beyrut 1402/1982, III, 16; Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldan*, Beyrut, 1407/1987, s. 456; Halife b. Hayyât, Şebâb el-Ufûrî, *Târih*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993, I s. 108.

⁶¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, 1407/1987, V, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 28.

⁶² Antlaşma metni için, bkz. Taberî, *Tarih*, V, 144; Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatu'l-Vesâiki' s-Siyâsiyye*, Beyrut, 1985, s. 456.

⁶³ Belâzurî, *Fütûh*, s. 323; Halife b. Hayyât, *Tarih*, I, 135.

Yapılan anlaşma Süraka b. Amr'ın aynı yıl vefatına kadar devam etmiş, sonrasında Dağıstan bölgesinin fethedilmesi vazifesi Abdurrahman b. Rebia ve Bukeyr b. Abdullah'a verilmiştir.⁶⁴ Hz. Osman devrinde de fetihlerine devam eden Abdurrahman b. Rebia, Belencer bölgesinde pek çok muharebe yapmış Dağıstan'ın birçok yerini İslâm topraklarına katmıştır.⁶⁵ Hz. Osman'ın hilafetinin 8. yılında Hazarlarla yaptığı bir muharebede şehit düşmesiyle komutayı ele alan kardeşi Selman b. Rebia fetihlere devam etmiştir.⁶⁶ Daha sonra Hazarlarla yapılan bir mücadelede Selman b. Rebia'da pek çok mücahitle beraber şehit düşmüş ve Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Bundan sonra Hazarlar yönetimi tekrar devralmışlardır.⁶⁸ Bilindiği gibi Hz. Ali hilafeti fetihler açısından durgun bir devirdir. Bu dönemde antlaşmaları bozan yerler tekrar kontrol altına alınmış ve daha çok imar, iskân, tebliğ faaliyetleri yürütülmüştür. Fethedilen yerler bayındır hale getirilmiş, cami, kale ve pazarlar inşa edilmiş; Kufe, Basra ve Şam'dan getirilen Müslüman kabileler buralara yerleştirilmiştir. Böylece tebliğ faaliyetleri hız kazanmıştır.⁶⁹

Emevîler döneminde de Hazarlarla mücadele devam etmiştir. 662 yılında Muaviye b. Ebu Sufyan döneminde Suriye'ye dönen İslâm orduları, Velid b. Abdülmelik'in emriyle Mesleme b. Abdülmelik komutasında 707'de ve 710'da tekrar bölgeye sefere çıkmışlardır. Pek çok Hazar şehri zapt edilmiş, bol ganimetle geri dönülmüştür.⁷⁰ Ömer b. Abdülaziz döneminde 724'te İbn Hâtim el-Bâhilî Hazar saldırısıyla mücadele etmiştir.⁷¹ Yezid b. Abdülmelik tarafından görevlendirilen el-Cerrah b. Abdullah da bölgede başarı kaydederek geri dönmüştür.⁷² Bu ilk fetihlerden sonra Dağıstan bölgesi sürekli İslâm ordularının hücumuna uğramış ve stratejik konumuyla buranın en önemli şehri olan Derbend'i İslâm topraklarına katmak hep arzu edilmiştir. 729 yılında Hişam b. Abdülmelik kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i büyük

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, V, 145.

⁶⁵ Taberî, *Tarih*, V, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 29-30.

⁶⁶ Belâzürî, *Fütûh*, s. 201; Halife b. Hayyât, *Tarih*, I, s. 163.

⁶⁷ Belâzürî, *Fütûh*, s. 234.

⁶⁸ Velihanlı, Naile, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, 1993, s. 22.

⁶⁹ İpek, Ali, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s.93-98; Özсарay, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, s. 141-143.

⁷⁰ Taberî, *Tarih*, VII, 341-355; Belâzürî, *Fütûh*, s. 289; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 555.

⁷¹ Taberî, *Tarih*, VII, 457.

⁷² Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Yalcûb, *Tarihu'l-Ya'kubî*, Nefef, 1358, II, 313; Taberî, *Tarih*, VII, 535.

bir orduyla beraber tekrar bölgeye göndermiş⁷³ ve 733'te Derbend'in fethi tamamlanmıştır.⁷⁴ Bundan sonra Mesleme b. Abdülmelik Dağıstan'ı bir İslâm ülkesi yapmak için çalışmalara başlamış, halka İslâm dinini öğretmek amacıyla çeşitli yerleşim yerlerine kadılar, din adamları ve yöneticiler atamış, camiler yaptırmıştır. Yaptığı faaliyetler sonucunda halk arasında "Ebu Müslim" olarak şöhret bulmuştur. Ebu Müslim Laklara karşı koymadan İslâm'ı kabul ettikleri için "Gazi" unvanı vermiş, vilayetlerine de "Gazi Kumuk" ismini takmıştır.⁷⁵

Bundan sonra bölgedeki halkın çoğu Müslüman olmuştur. Emevî ordularının sonraki yıllarda buraya akınları ve devletin buradaki problemleri devam etmiştir. Diğer bölgelerde fetihler hızlı bir şekilde ilerlerken, bu bölge aşıp Kafkasların kuzeyine bir türlü geçilememiştir.⁷⁶ Abbasiler döneminde de birkaç kez Derbend'i kuşatmaya çalışan Hazarlar, saldırıların savuşturulmasıyla bir daha buraya saldırmaya cesaret edememişlerdir. Sonrasında bölgede imar ve iskân faaliyetleri devam etmiştir.⁷⁷

Görüldüğü gibi bölgede Hazarlar ile İslâm ordularının mücadelesi aralıklarla uzun bir süre devam etmiştir. Kuzey Kafkasya halklarının erken dönemde Müslüman olamamasının en önemli gerekçesi bu savaşlardır. Hazarların direnişi sebebiyle Kuzey Kafkasya ve Karadeniz hakimiyeti ele geçirilememiştir. Eğer bu gerçekleşmiş olsaydı belki de İslâmiyet Çin ile Avrupa arasındaki kadim ticaret yolu üzerinde stratejik bir konumda bulunan Kuzey Kafkasya merkezli olarak Asya ve Avrupa'nın tamamına yayılabilirdi. Sonuç olarak İslâm orduları Dağıstan'da yaklaşık dört yüz yıl gibi uzun bir süre hüküm sürmüşlerdir. Ancak buna mutlak bir hakimiyet denilemez. Çünkü zaman içinde gelmişler uzun süre kalmışlar ancak Hazar mukavemetinden dolayı geri çekilmişlerdir.

Dağıstan'da gerçek anlamda İslâmlaşma hareketi Raşid Halifeler ve Emevîler döneminde buraya getirilen Müslüman muhacirler tarafından başlatılmıştır. Onların telkin ve nasihatleriyle İslâm'ı tanıtmaya çalışmaları halkın sosyal bilincinde büyük

⁷³ Taberî, *Tarih*, VII, 576.

⁷⁴ Belâzurî, *Fütûh*, s. 291.

⁷⁵ Özsaray, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, s. 143-145.

⁷⁶ Gurbanov, Abbas, *Abbâsiler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan (132-232/750-847)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Konya, 2007, s. 61.

⁷⁷ Özsaray, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, s. 146-147.

kırılmalar meydana getirmiş, burada yaşayan toplumun geleneksel kültür ve yaşam tarzında köklü değişiklikler oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslâmiyet'in bölgeye girişinden önce burada yayılıp varlıklarını sürdürmeye çalışan Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük dinleri bölge halklarının mantalite yapılarına pek de uygun gelmiyordu. Bu yüzden bu dinlerin hiçbiri Kafkas halkları nezdinde kökleşememiştir. Buna karşılık İslâm inancı, İslâmî hayat tarzı ve ibadetler yerel geleneklerle daha çok uyuşmaktaydı. Böylece halkı telkin yoluyla İslâmlaştırmada fazla bir direnişle karşılaşılmamıştır.⁷⁸ Ancak Müslüman olanların dışında eski inançlarını terk etmemiş ve günümüze kadar sürdürmüş insanlar da bulunmaktadır. Tüm İslâm dünyasında olduğu gibi Kafkasya'da da İslâmiyetin yanı sıra Hristiyanlık, Yahudilik ve bazı eski yerel inançlar şu anda bile az da olsa mevcuttur. Bu da insanların inanacağı dini seçmesinde gönüllülüğün esas olduğunun en güzel kanıtıdır.⁷⁹

İslâm orduları ile Hazarlar arasında yaşanan savaşlarda önceleri Kafkas halkları tarafsız kalmışlar ancak sonraki dönemlerde İslâm dininin yeterince yerleşmesi ve çoğunluğun Müslüman olması üzerine yerli halklar da mücahitlerle birlikte Hazarlara karşı savaşmışlardır.⁸⁰

Selçuklular döneminde Tuğrul Bey'in 1054'te düzenlediği Kafkas seferi ile İslâmiyet Kafkaslara kalıcı olarak yerleşmeye başlamış, Sultan Alparslan döneminde Gürcistan ve Azerbaycan üzerine yapılan seferlerden sonra fethedilen yerlerdeki kiliselerin camiye çevrilmesiyle İslâmiyet'in yayılması hızlanmıştır. Sultan Melikşah döneminde sürdürülen iskân faaliyetleriyle de İslâmiyet bölgede kalıcı hale gelmiştir⁸¹. Nihayet İslâmiyet Kafkasya topraklarında en kuvvetli din olmuştur.

4.2. Dağıstan'ın Coğrafi ve Demografik Yapısı

Çalışmamızın konusu icabı bizim kastettiğimiz Kafkasya Kafkas dağlarının kuzeyinde kalan kısmı yani Kuzey Kafkasya'dır. Güney Kafkasya nispeten düz bir coğrafyaya sahip olduğu için buradaki topluluklar Rus işgaline karşı fazla direniş

⁷⁸ Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş*, I, 411-412.

⁷⁹ Özsaray, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, s.150.

⁸⁰ Özsaray, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, s. 149.

⁸¹ Bardakçı, Mehmet Necmeddin, "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Sûfiler", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, IV/74, 248. Selçukluların Kafkasya ile ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitabevi, Konya 2000.

gösterememişler, bu yüzden XIX. yüzyıl Kafkas savaşları ağırlıklı olarak Kuzey Kafkasya’da gerçekleşmiştir. Kuzey Kafkasya doğuda Hazar denizi, batıda Karadeniz, güneyde Kafkas sıradağları ve kuzeyde ise Maçın çukurluğu ile çevrili alandır.⁸² Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya, Abhazya Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Adige Cumhuriyetleri sahasını kapsar.⁸³

Kuzey Kafkasya’daki etnik gruplardan Müslüman olanların hemen hepsinin Ruslara karşı verilen özgürlük mücadelesinde az çok katkıları olmuştur. Ancak Kuzey Kafkasya’da ilk önce İslâmiyet’e giren halk olan Dağıstanlılar, özgürlük mücadelesinde her zaman öncü ve önder olmuşlardır.

Dağıstan adı Türkçe dağ kelimesiyle Farsça -istan ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Etimolojisiyle ilgili farklı görüşler olsa da bunlar faraziye halinde kalmış, yeterli bir izah ileri sürülemediği. Kuzeyinde Kalmuk Özerk Cumhuriyeti, güneyinde Azerbaycan, güneybatısında Gürcistan, doğusunda Hazar denizi, batı ve kuzeybatısında Çeçenistan ile çevrilidir. Başkenti Mahaçkale, diğer önemli şehirleri Derbend, Buynak, Hasavyurt, Kızılyar ve İzerbaş’tır. 3000 metreyi aşan yüksek zirveleriyle Kafkas dağları ve bunların eteklerinde 500-1000 m. yüksekliğinde platolar, Hazar kenarındaki dar kıyı ovaları, Terek ve Sulak ırmakları ülkenin başlıca yeryüzü şekillerindedir. Ayrıca dağların sert ve dik yamaçları arasında derin boğazlar bulunur.⁸⁴

Dağıstan aynı zamanda eski çağlardan beri stratejik açıdan önemini koruyan ve Kafkasya’daki en önemli iki geçitten biri olan Derbend’e de sahiptir. Buradan ilk bahseden Arap kaynakları, buradan Arapça “kapı, kapılar” veya “karakol” manasında “*el-Bâb*”, “*el-Ebvâb*”, daha sonraları “*Bâbü’l-ebvâb*” ve “*Bâbü’l-hadîd*” (demir kapı) adlarıyla söz etmişlerdir.⁸⁵ Farslar, “kapalı kapı, geçit, sınır karakolu” anlamında “*Derbend-i Hazeran*”, Türkler ise “*Temir kapı*” (demir kapı) isimlerini kullanmışlardır.⁸⁶

⁸² Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 40-41.

⁸³ Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 53-54.

⁸⁴ Buniyatov, Ziya Musa, “Dağıstan”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 404.

⁸⁵ Ya’kubî, Ahmed b. Ebî Yalcûb, *Tarihü’l-Ya’kubî*, Nefes 1358 s. 146; Belâzürî, *Fütûh*, s. 207-209

⁸⁶ Özgül, Oktay, Nezahat Ceylan, “Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XII, 2017, s. 38; Aliev, Salih Muhammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 164.

Dağıstan göç yolları üzerindeki geçit yeri olduğu için tarihsel süreçte buradan pek çok kavim geçmiş bu da ülke nüfusunun çeşitlenmesini sağlamıştır. Dağıstan'da yaşayan otuz civarındaki etnik grubun en büyüğü on beş alt grubu da içine alan Avarlardır. Ülkenin orta bölgelerinde yaşayan Darginlar, güneydeki Laklar, güneydoğudaki Lezgiler, kuzeydoğudaki Kumuklar, Khiv ve Tabarasan bölgesindeki Tabarasanlar, Çeçen Cumhuriyetine yakın yerlerdeki Çeçenler, steplerdeki Nogaylar sırasıyla Dağıstan'da Avarlardan sonraki en önemli çoğunlukta bulunan etnik topluluklardır.

Yukarıda İslâmlaşma sürecinden bahsettiğimiz Dağıstan nüfusunun büyük çoğunluğu Sünni Müslümandır. Dindar olan halk ilme önem vermiş, neredeyse her dağ köyünde bir medrese inşa edilmiştir. 1913'te 360'ı büyük cami olmak üzere 2060 cami bulunmaktaydı. Komünist yönetim sırasında bu sayı 27'ye düşmüştür. (1984)⁸⁷

Dağıstan bölgesi yukarıda Reşit Halifeler ve Emevîler dönemindeki gelişmelerden yukarıda söz etmiştik. Bölge daha sonra Abbasilerin kontrolüne girmiştir. XI. yüzyılda Selçukluların idaresinde olan Dağıstan'ı, 1222'deki Moğol istilasının ardından İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı, Timurlular, Şirvanşahlar ve Safevîler hakimiyetleri altına almışlardır.⁸⁸

Görüldüğü gibi Kafkasya coğrafyası ve özellikle de burada bulunan Dağıstan, jeopolitik konumunun stratejik önemi nedeniyle her devirde dikkatleri üzerine çekmiştir. Ön Asya, Orta Asya ve Güney Rusya'da hakimiyet sağlamak isteyen tüm devletler gözünü Kafkasya'ya dikmiş ve burayı ele geçirmeye çalışmışlardır. Kafkasya'ya hâkim olmak ve elde tutabilmek için ise Dağıstan'ın kontrolünü ele almaya çalışmak ilk denedikleri hamle olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren sınırlarını genişletmek isteyen Rusya da Kafkasya'yı egemenliği altına almaya çalışacaktır.

Müridizm hareketi bir taraftan Ruslarla mücadele ederken, diğer taraftan bu kadar çok etnik çeşitlilik ve kültür zenginliği olan bir topluma Kafkasya tarihinde ilk defa tek devlet olma ülküsü aşılmasını başaracak ve Kuzey Kafkasya milletlerinin bir bayrak altında toplanması idealini gerçekleştirecektir.

⁸⁷ Buniyatov, "Dağıstan", *DİA*, İstanbul, 1994, VIII, 404.

⁸⁸ Buniyatov, "Dağıstan", *DİA*, VIII, 405.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜRİDİZM

1.1. Tasavvufun Kafkasya'ya Girişi ve Tarikatlar

Çok eski bir tarihe sahip olan Kafkasya bölgesi ve buradaki halklar bu bölgeye gelen veya buradan geçmekte olan pek çok görüş ve fikir sahibiyle karşılaşmışlardır. Tasavvufun ilk olarak XIII-XV. yüzyıllarda Güney Dağıstan'ın dağlık bölgesinde yayıldığı görülür. Bu, Kubaça'da mezar taşı bulunan meşhur sûfi Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin oğlu Hasan İbn Muhammedi'nin mezarından anlaşılmaktadır. Orada bulunan diğer mezar taşları içinde bir de Erdebil Safevi sûfilere ailesinden Şeyh Cüneyd'in oğlu Hacı Cemşid'in ismi geçmektedir. XV. asırda Safevilerden Cüneyd 1460'da, Samura İmam Haydar 1488'de Tabasaran'da öldürülmüştür. Bu durum Sûfilerin Dağıstan'da faaliyetler içinde olduğunu göstermektedir.⁸⁹

Kafkas Sûfililiğinin İslâm tasavvufu içindeki yeri bölge ve İslâm tarihi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bir taraftan Çarlık Rusya tarafından Hristiyanlaştırılma isteği diğer taraftan İslâm'ı kabul etmiş olmasına rağmen XIX. asra kadar eski örf, adet ve geleneklerinin etkisi altında İslâm'ı yaşatmaya çalışan Kafkasyalılar vardı. Ancak güçlü bir ideoloji bu dönüm noktasındaki mücadeleyi kazanabilirdi. Nitekim Sûfilik Kafkasya halkının daha çok İslâm dinine bağlanmasına vesile olmuştur.⁹⁰

Din adamları Kafkasya'da merkezi bir güç idi. Özellikle Dağıstan'da kurulan mektep ve medreselerde çok sayıda mürid yetiştirilmiş, yetiştirilen müridlerden de çok sayıda tarikat şeyhi ve önder çıkmıştır. “Dağıstan yüzyıllar boyu Arap kültürünün en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Her köyde karşılaştığımız şeyhler, imamlar, alimler ve talebeler Arap dilini çok iyi bilen, ilim ve felsefeyi derinlemesine tetkik etmiş olan ve İslâm dininin bütün inceliklerini kavramış bulunan kimselerdir. Onların birçoğu bütün İslâm dünyasında tanınmış meşhur bilginlerdir. Rusya'nın bütün

⁸⁹ Soltayev, Zelimhan, *Kuzey Kafkasya'da Sûfi Hareketleri (1775-1859)*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.VII.

⁹⁰ Soltayev, *Kuzey Kafkasya'da Sûfi Hareketleri*, s. 70-71.

Müslüman bölgelerinden gelen binlerce talebenin onları ziyaret etmek adetleri idi. Büyük alimlere gösterilen saygı onlara da gösteriliyor ve sözlerine inanılıyordu.”⁹¹

Din adamları Rusya’ya karşı yapılan mücadelede etkin bir rol üstlenmiştir. Din adamlarının amacı İslâm normlarının ve şeriat kurallarının halkın arasında güçlendirmektir. Böylece dini kanunlara daha çok riayet edilmesi halka, gelişen ve değişen siyasi olaylarda kendi pozisyonunu daha açık ve net olarak ortaya koyabilme gücünü vermiştir.

Kafkasya Sûfiliğinin İslâm’a ve onun tasavvuf anlayışına katkısı bölgede asırlar boyunca devam eden din mücadelesinin neticesine uygun olarak bugün her şeye rağmen Kafkas topraklarında parlayan İslâm, camilerde okunan ezan ve Allah’ın ismi zikredilerek yapılan duaların mevcut olmasıyla ortadadır. Buna ek olarak tarikatlar tarafından bazı milletlerin İslâmlaştırılması Kafkasya’ya Sûfiliğin katkısının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Neticede bu konu hakkında Kafkasya’da Sûfiliğin İslâm dinine kattığı tasavvufi renkten hareketle bahis konusu tasavvuf anlayışının Kafkasya halklarına İslâm dinini kazandırmada önemli bir vesile ve davet metodu olmakla beraber ileriye yönelik kalıcı ve İslâmî bir iz bıraktığı sonucunu çıkartmaktayız.⁹²

O dönemde Kuzey Kafkasya’da yaygın iki tarikat vardı: Kâdirîlik ve Nakşibendilik

1.1.1. Kâdiriyye

Abdülkâdir-i Geylânî’ye (ö. 561/1165-66) nisbet edilen İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatıdır.⁹³ Silsilece Hz. Ali’ye dayanan bu tarikatta açık zikir vardır. Kâdirîlik ilk defa Arap tüccarlar vasıtasıyla XII. Asrın sonundan itibaren Volga’daki Bulgar krallığı ile Fergana vadisindeki şehirler de dahil olmak üzere Türkistan şehirlerine girmiştir. XIX. Asrın ikinci yarısında Bağdat’ta hilafet alan Kunta Hacı

⁹¹Alexandre, Bennigsen - Chantal Lemercier Quelquejay, *Sufi ve Komiser Rusya’da İslâm Tarikatları*, terc. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, s. 90.

⁹²Soltayev, *Kuzey Kafkasya’da Sûfî Hareketleri*, s. 71-73.

⁹³Azamat, Nihat, “Kâdiriyye”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131.

Kişiev⁹⁴ tarafından Çeçenistan'a yayılmıştır.⁹⁵ Kâdiriyye Çeçenlerin heyecanlı ve savaşçı karakterlerine uygun gelmiştir. Bu tarikat İslâm'ın Orta Kafkasya'da kök salmasında birinci planda rol oynamıştır. Çünkü 1850-1865 yılları arasında İnguşları Müslümanlaştıranlar bu Kâdirî vaizleridir.⁹⁶

1.1.2. Nakşibendiyye

Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 791/1389) nisbet edilen tarikattır. İslâm dünyasında Kâdiriyye'den sonra en yaygın olan tarikat yoludur.⁹⁷ Silsilesi Hz. Ebubekir'e dayanan bu tarikatta sessiz zikir ve halkla sohbet yolu izlenir. Bizim bu çalışmada ele aldığımız Müridizm faaliyetleri Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye⁹⁸ kolu mensupları tarafından yürütülmektedir.

Kafkasya'daki Nakşî-Hâlidiliğin tarihçesi Şirvan Şahlarına uzanır. XVIII. asrın sonu ve XIX. asrın başında Dağıstan'da ortaya çıkmış ve oradan XIX. asrın ortalarında Orta ve batı Kafkasya'ya yayılmıştır.⁹⁹ Kürdemirli Şeyh İsmail, Kuzey Şirvan'da faaliyet gösteren ilk Nakşibendî mürşidi olmuştur. Dağıstan'ın güneyindeki Kürin Hanlığında yer alan yukarı Yaraglı Şeyh Muhammed Efendi'ye intisap etmiş olan Şeyh Has Muhammed'e bağlıdır. Şeyh Has Muhammed 1825'te cihad ile ilgili vaazları başlatan ilk kişidir. Şeyh Has Muhammed de Gazi Muhammed ve İmam Şamil'in şeyhi olan Gazi Kumuklu Şeyh Cemâleddin'e intisap etmiştir.¹⁰⁰

Kuzey Irak'ta, Doğu Anadolu'da ve İran'ın kuzeybatısında büyük gelişme gösteren Nakşî-Hâlidî şeyhlerinin farklı bir özelliği, önemli bir siyasi nüfuza ve çeşitli imkanlara sahip olmalarıdır. Bu şeyhlerinin siyasi mücadelelerde ön plana çıktıkları bir başka bölge de Kuzey Kafkasya'dır.¹⁰¹ Nakşibendiyye Kafkasya özgürlük

⁹⁴ Kunta Hacı, Ruslara karşı Nakşibendilerin yürüttüğü Müridizm gibi fiili bir direniş hareketi yerine, şiddet içermeyen sivil itaatsizlik benzeri bir direnişi tercih etmiş, İmam Şamil'e tabi olmamıştır. (Vatchagaev, Mairbek, "The politicization of Sufism in Chechnya", Caucasus Survey, 2014, I/2, 2-3.

⁹⁵ Emelyanova, Nadejda, "XX. Yüzyılın Birinci Yarısında Kuzey Kafkas'ta (İnguşetya ve Osetya'da) Sufilik", III. Uluslararası Mevlana Kongresi, Konya 2003, s. 129.

⁹⁶ Bennigsen, *Sufî ve Komiser*, s. 82-83.

⁹⁷ Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 335.

⁹⁸ Hâlidîyye: Nakşibendiyye tarikatının Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) nisbet edilen kolu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 335-342.

⁹⁹ Bennigsen, *Sufî ve Komiser*, s.80.

¹⁰⁰ Cafer Barlas, *Dünü Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.41-42.

¹⁰¹ Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, XXXII, 295.

mücadelesinde önemli roller üstlenmiş, tarikatın öncüleri ve yol göstericileri halkın iman ve ahlaken gelişmesinde etkin rol oynamışlardır. Özellikle İmam Şamil döneminde müridleri pasif değil aktif kılan ve daima ön plana geçiren Müridizm hareketi bütün dünyanın gözlerini üzerine çekmiştir. Bu nedenle Kuzey Kafkasya’da yapılan Nakşibendîlik hakkında daha kapsamlı bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu bilgiler o sırada Dağıstan’daki Nakşibendî tarikatı lideri Şeyh Cemâleddin Kumukî’nin yazdığı “el-Adâbu’l-Marziyye fi Tarîkatı Nakşibendiyye” eserinden alınmıştır. Bu eser on bir başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar sırasıyla şunlardır: Tövbe ve fazileti, nefsi kötü ahlaktan temizlemek, tarikatın adabı, müridin ahd ve telkin alması, zikrin fazileti, rabıta, Allah’ın birliğini tanımak ve zikretmek, murakabe, zikir, hatim ve diğer evrad, şeyhine karşı müridin riayete mecbur olduğu esaslardır.

Müellif eserin başında şu cihetleri açık olarak belirtmiştir:

“Bizim intisab ettiğimiz Nakşibendî tarikatındaki ahkam sahabe-i kiramların zamanındaki İslâm ahkamına uygundur. Üzerine hiçbir şey ilave olunmadığı gibi üzerinden de hiçbir şey atılmamıştır. Bizim tarikatımızda yüksek seslerle bağırarak, nara atmak olmadığı gibi, sema, raks, vecd ve kendisini kaybetmek gibi hareketler de yoktur. Tarikatımız doğrudan doğruya Hazreti Peygamber’in ve Hulefâ-ı Raşidîn’in yoludur.”¹⁰²

Müellif eserinde kendisine kadar olan Nakşibendî silsilesine de şu şekilde yer vermiştir: “Hz Muhammed, Ebu Bekr-i Sıddîk, Selman-ı Fârisî, Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekr, İmam Ca’fer-i Sâdık, Tayfur b. İsa Ebu Yezid-i Bistamî, Ebu’l-Hasan el-Harakânî, Ebu Ali el-Harmadî, Mevlana Yusuf el-Hemedanî, Abdü’l-Hâlık el-Gucdüvanî, Arif-i Rivgerî, Mahmud Ancîr-i Fagnavî, Hoca Ali Râmitanî, Muhammed Baba Semmâsî, Seyyid Emir Külâl, Bahâeddin Nakşibend el-Buharî el-Üveysî, Alâuddin el-Attâr ed-Dâmâd, Ya’kûb el-Çerhî, Ubeydullah el-Ahrâr es-Semerkindî, Muhammed zâhid er-Rahşvârî, Mevlânâ Derviş Muhammed, Hâcegî es-Semerkindî, Muhammed Bâkî-billah, Ahmed el-Farûkî es-Sirhindî, Muhammed Ma’sûm, Mevlânâ Seyfuddîn Muhsin, Seyyid Nûr Muhammed Bedvânî, Şemseddîn Habibullah Cân-ı Cânân el-Manzur, Mevlânâ Gulâm Ali Abdullah ed-Dehlevî, Mevlânâ Ziyauddîn

¹⁰² Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 45

Hâlid el-Bağdadî, İsmail Kürdemirî, Has Muhammed Şirbanî, Şeyh Muhammed Yaragî, Seyyid Cemâleddin Gazi Kumukî.”¹⁰³

Şeyh Cemâleddin Kumukî tarikat kurallarını şu şekilde izah etmiştir: “Naksibendiyye tarikatı namazları en iyi şekilde sabırla ifâ etmeye, yani Allah’ı zikretmeye dayanır. Bu tarikatın başlıca şartları şunlardır: Bu yolda yürümeye koyulan kimse her şeyden önce tam manasıyla Kur’an-ı Kerim’e itaat etmek, Hz. Peygamber’in sünnetini takip etmek ve inançlarını Hz. Peygamber’in haleflerinin içtihatlarına göre kuvvetlendirmek zorundadır; günahlarından samimi bir şekilde tövbe etmelidir; daha sonra, yaptığı bütün haksızlıkları telafi etmeli; Hz. Muhammed’in yolunda sapmadan yürümeli; kalbini kırdığı kimselerden af dilemeli; Şeriat’ın kurallarını titizlikle yerine getirmeli; Allah’ın yasak ettiği her şeyden uzak durmaya çalışmalı, benlik duygusundan (nefisten) kaynaklanan her türlü hareketten sakınmalı; bütün farzları yerine getirmeli ve geçerli bir sebep olmaksızın hiçbirini terk etmemeli; vazifelerinden birini terk etmeyi bir yasaklama olarak telakki etmeli ve onu gerçek bir zaruret olmadıkça yapmamalı; her hareketinde işin özüne önem vermeli; iyi ahlakları hayatında tatbik etmeli; çok yemekten, çok uyumaktan ve çok konuşmaktan sakınmalı; helal olmayan hiçbir şeyi yememeli, daima Allah’a muhtaç halde olmalı, her hareketinde kendini tamamen unutarak ona iltica etmeli; bu aldatıcı dünyaya karşı tutkusunu kalbinden çıkarıp atmalı ve kendi kaderine razı olmalıdır.”¹⁰⁴

Kuzey Kafkasyalı Nakşi-Hâlidî şeyhlerinin bir başka özelliği, bölgenin eski örf ve adetlerinin yerine şeriat kanunların hâkim kılınması için sürekli şekilde teşebbüste bulunmalarıdır.¹⁰⁵ Bu eserde yazılan tarikat adabı Kafkasyalıların tabiatına uygundur. Bu adabın ahkâmı esasen Kafkasyalıların anane ve adetlerinde de mevcuttur. Mürşit ise bu adabı dini ahkam ile ahenkleştirerek müride telkin etmekte ve onu insanlığa karşı daha müspet hizmetlerde bulunabilecek mertebeye çıkarmaktadır. İşte bu esaslar üzerine yetişen müridler vatanlarını tehlikede gördükleri zaman düşmana karşı harekete geçerek, bire karşı on, yirmi nispetinde olan düşman kuvvetlerini mağlup etmeye muvaffak olmuşlardır.¹⁰⁶

¹⁰³ Bennigsen, *Sufî ve Komiser*, s. 302-305.

¹⁰⁴ Bennigsen, *Sufî ve Komiser*, s. 305-306.

¹⁰⁵ Algar, “Hâlidîyye”, *DİA*, XXXII, 295.

¹⁰⁶ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 45.

Kafkasya’da İslâmiyetin yayılmasında en büyük etkenlerden biri de “bir lokma bir hırka” anlayışından uzak, İslâm’ın hem düşmana hem de nefse karşı cihad emri ile kendi milli hasletlerini birleştirerek dini ve vatani için mücadele eden dervişlerin ve gazilerindir. Kafkasya’da Nakşibendiyye’nin kendisini politik ve sosyal şartlardaki değişikliğe adapte etme hususunda özel bir kabiliyeti vardır. Nakşibendi dervişler halvette değil toplumun içinde yer alırlar.¹⁰⁷ Bu yüzden Rusların yüzlerce yıllık tacizine ve işgaline karşı ilk bağımsızlık mücadelesini başlatanlar Nakşibendiyye mensubu dervişler olacaklardır.¹⁰⁸

1.2. Kafkasya Müridizminin Tanımı

İrade kökünden türeyen “Mürîd” kelimesi, bir tasavvufî terim olarak, tarikata girmeye karar veren veya bir şeyhe bağlı bulunan kişi anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Mürid ve Müridizm kavramları Kafkasya’da ortaya çıkan şartlara göre yeni bir anlam kazanmıştır. XVIII. yüzyılda Kafkasya’nın istila ve kolonizasyonuna başlayan Çarlık Rusya’ya karşı Nakşibendî tarikatı mensupları öncülüğünde XVIII. yy. sonlarında ve XIX. yüzyılda çıkan dinî ve millî organize direniş hareketini Ruslar “Mürîdizm” olarak adlandırmışlardır.¹¹⁰ Hareket Rus ve Batı literatüründe bu adla yaygınlık kazanmış ancak Müslümanlar giriştikleri bu mücadeleye “Gazavât” adını vermişlerdir.¹¹¹ Ruslar Müridizmi Kafkasya’da Hristiyanlığa karşı mücadele eden yarı politik, yarı dinî bir hareket olarak tanımlarlar.¹¹²

¹⁰⁷ Yıldız, Muharrem, *Kafkasya’da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 97.

¹⁰⁸ Bardakçı, Mehmet Necmettin, “Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatlar’ın Rolü”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, 1996, S.2, s. 52.

¹⁰⁹ Uludağ, Süleyman, “Mürîd”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 47.

¹¹⁰ Moşe Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, terc. M. Gökhan Menteş, Şamil Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.10; Uludağ, Süleyman, “Mürîdizm”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 50; Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2009, IX/II, s. 165; Moshe Gammer, “The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus”, *Die Welt des Islams*, New Ser., XXXIV/2, 208; Akay, Tolga, *Kafkasya’dan Uzunayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 55.

¹¹¹ Uludağ, “Mürîdizm”, *DİA*, XXXII, 50.

¹¹² Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat” *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara 2010, XXV/XXV, 78. Batıda da Kafkas Savaşı sırasında İmam Şamil ve diğer Gazavât liderlerinin, yerel Müslümanların Rusya’ya karşı seferber edilmesi için Nakşibendi ağını başarıyla kullandığı iddia edilmektedir. (Yemelianova, Galina “Islam, nationalism and state in the Muslim Caucasus”, *Caucasus Survey*, 2014, I/2, 3.

Önceleri yalnız Kafkasya yolunu güvence altına alma çabasındaki Rus İmparatorluğu, Kafkasya engelini aşması uzadıkça bölgenin zenginlik ve önemini daha da tanıma fırsatı bulduğundan, burayı da hakimiyeti altına almayı arzulamaya başlamıştır.¹¹³ XIX. yüzyılda Sanayi devriminin Rusya'ya ulaşmasıyla hem yeni sömürge alanlarını genişletmek hem de sıcak denizlere ulaşmak isteyen Çarlık Rusyası bu planın önemli bir parçası olarak Kafkasya'nın işgaline karar vermiş ve silah sanayiini geliştirerek XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasları işgal etmiştir. Rusların 1775'te Derbend'de İran'ı, 1791'de Anapa'da Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratması 1813'te ise tüm Dağıstan'ı kontrol altına alması Kafkaslardaki hakimiyetini güçlendirmek için gereken altyapıyı hazırlamış oldu. Bu vahim durum Dağlıları acilen bir şeyler yapmaya, Ruslara karşı direnişe ve birleşmeye zorlamıştır. 1785'te Çerkesya ve Çeçenistan'da Şeyh Mansûr ile ilk başlama sinyallerini veren, Dağıstan'da İmam Gazi Muhammed zamanında başlayan, İmam Hamzat döneminde devam eden ve İmam Şamil döneminde gelişen ve tüm Kafkasya'ya yayılan bu ilk özgürlük mücadelesi "Müridizm Hareketi" olarak bilinmektedir. XIX. Yüzyılda Ruslarla Kuzey Kafkasya halkları arasında geçen bu savaşlara da "Kafkas Savaşları", "Mürid Savaşları", "Dağlıların Savaşları" denilmektedir.¹¹⁴

İslâm her ne kadar VIII. yüzyılda Dağıstan'a ulaşmışsa da zamanla halkın dinî duyguları zayıflamış şer'i kuralların yerini eski örf ve adetler almış, yönetimin zayıflamasıyla insanlar eski düzenlerine geri dönmüşlerdi. Adet-Şeriat çatışması ortaya çıkmıştı.¹¹⁵ Bu yüzden Kafkas Savaşları'nı aynı zamanda İslâm hukuku ile örfî hukukun mücadelesi olarak da değerlendirebiliriz.

Rus İmparatorluğu neredeyse Kafkasya'nın nüfusuna denk bir askeri güçle bu coğrafyayı işgal altına almaya çalışmış, yıllar süren deneyimiyle bu denli bir işgal kuvvetine rağmen bunu dürüstçe ve eşit şartlarda başaramayacağını anladığında, Kafkas halklarını özgürlük savaşının dinamizmini teşkil eden İslâm'dan uzaklaştırma yollarına başvurmuştur. Ruslar, ilk olarak eski adet ve gelenekleri canlandırmaya kalkıp halkı soylu hanlar, beyler, asiller, aristokratlar olarak sınıflara ayırmaya

¹¹³ Muhammed Tahir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, çev. Cafer Barlas, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

¹¹⁴ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 55-57.

¹¹⁵ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 58-59.

çalışmışlardı. Dini yalnız maneviyata indirgeyip pratik yaşamdan soyutlayarak, hayattaki etkinliğini kaldırmaya çaba gösterdiler. İslâm Kafkasyalıların yaşamından çıkartılmaya çalışılarak, misyonerlik faaliyetleri yoğun bir şekilde uygulamaya konuldu. Bunların yanında, insanların egoizm ve materyalist arzuları öne çıkarılmaya çalışıldı, hiçbir masraftan kaçınmayan tam yetkili Çar generalleri bol para, makam ve şöhret vaat ederek halktan bazı kişileri satın alıp direnişi engellemeye çalıştılar. Ne yazık ki bunda da yer yer başarılı olmuşlardır¹¹⁶.

Kafkasya'da Rus hakimiyetinin artmasıyla toplumun her alanında sosyo-kültürel değişimler görülmeye başlanmıştı. Ruslarla iş birliği yapanlar en yüksek sosyo-ekonomik statüleri elde ediyor; kadılık, memurluk, subaylık, öğretmenlik gibi görevler alıyorlardı.¹¹⁷ Ruslarla ittifak yapmalarından dolayı halkın geri kalan kısmı tarafından münafık olarak görülen bu kişiler, geleneksel norm ve değerlerden uzaklaşarak hem geleneklere hem de dine aykırı bir hayat yaşar olmuşlardı. Ruslar Kafkasya halkını asimile etmek amacıyla toplumdaki norm ve değerlerin yerine alkol, kumar, rüşvet vb. kötü alışkanlıkları yerleştirmeye çalışıyorlardı.¹¹⁸ Diğer taraftan insanların kılık kıyafetine karışmak, hacca gitmelerini yasaklamak gibi uygulamalarla halkı baskı altına alıyorlardı.¹¹⁹

Rusların Kafkasya'ya nüfuz etme çabasıyla beraber onlarla temas eden Dağlılar arasında tütün, sarhoş edici ve uyuşturucu maddeler yaygınlaşmış, ahlaki olmayan davranışlar sergilenmeye başlanmıştı. Kan davaları da toplumu olumsuz etkiliyordu. Ahlaki değerlerden ayrılan halk Rus tesiri altına giriyor ve toplumun temel esaslarında değişiklikler oluyordu. Kafkasya halkı Ruslara köleymişçesine boyun eğme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ile birlikte Rus kültürünün, geleneklerinin, Hristiyan akidesinin getirileceğini ve Kafkasyalıların sahip olduğu milli karakterin yok edileceğini anlayan Kafkas uleması, İslâmiyet'teki cihad anlayışı ile Kafkasyalıların yurt sevgisini birleştirerek vatanlarını istiladan, kafirlerden ve Ruslaşmaktan kurtarmak için harekete geçtiler.¹²⁰ Onları harekete geçiren bir diğer

¹¹⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 14-15.

¹¹⁷ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 113.

¹¹⁸ Kafli, *Şimali Kafkasya*, s. 11.

¹¹⁹ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 60.

¹²⁰ Akmaz, Ahmet, *Rus Yayılmacılığı karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, s. 53.

etmen de Rusların daha önce ele geçirdikleri Kazan, Astrahan ve Kırım'da Müslümanlara uyguladıkları zulüm ve baskılardan; din özgürlüğünü, din eğitimini ve hatta dini kitapların basımını yasaklamaya kadar olan faaliyetlerinden ve buralardaki Müslümanları tabi tuttukları asimilasyon ve Ruslaştırma politikasından haberdar olmalarıydı.¹²¹

Çarlık Rusya emellerinde başarılı olur da Dağlılar tutsak edilir, ahlak bakımından bozularak manevi çöküntüye uğrayacak olursa bir devlet kurma şansından mahrum olacaklar, buna bağlı olarak da milli birlik sağlanamayacak ve belki de tamamen yok olup gideceklerdi. Ayrıca esaret altında yaşayan insan ne milletine ne memleketine ne de Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirebilirdi. Bu durumda Kafkasyalıların ahlaklı, namuslu, faziletli ve adalet içinde yaşamalarına imkân yoktu.¹²² Bunun sonucunda Kafkasya'da teşkilatlanmış bir birliği sağlayacak olan "Kafkasya Müridizmi" yani Ruslara karşı "Mukaddes Savaş" ortaya çıktı.¹²³

Kafkasya'ya özgü bir mücadele teşkilatı olan Müridizm hareketi şu prensipler üzerine kurulmuştur:

"Rus eseri olan her şey ve Rus hareket tarzına benzeyen her vasıf haramdır.

Hastası olanlar hastalarını Rus doktorlara tedavi ettirmeyeceklerdir. Zira bu vesileyle Ruslarla dost olma ihtimali vardır.

Ruslardan nefret etmek dinin şartlarındandır.

Din düşmanı Ruslara karşı Gazavât zamanı gelmiştir. Muhammed ümmeti kafirler idaresinde yaşayamaz. Her Müslümanın ilk ve son düşüncesi Gazâ ve Şeriat'tır.

Cennet kılıçların gölgesindedir.

Savaştan ve kafirlerden kaçanın yeri cehennemdir.

Kafirlerle savaşarak ölenler diridirler, onlar cennette yaşarlar."¹²⁴

¹²¹ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 60.

¹²² Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 54-55.

¹²³ Hızal, Ahmet Hazer, *Kuzey Kafkasya ve İstiklal Davası*, Orkun yay. Ankara 1961, s.36.

¹²⁴ Tuna, Rahmi, "Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü", *Kafkasya üzerine Beş Konferans*, Kafkas Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1977, s. 134; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s.54.

Bütün bunlara bakılarak Müridizmin sadece Rus düşmanlığına karşı başlatılmış bir hareket olduğu zannedilmemelidir. O, aynı zamanda tasavvufun insan hayatını olumlu yönde etkilemeyi amaçlayan prensipleriyle ekonomiyi düzenleyecek, toplumsal düzeni belirleyecek bir tarzda hayata geçirilmesidir. Müridizm hareketi pek çok farklı dilin konuşulduğu, çok çeşitli etnik kökende insanın yaşadığı Kuzey Kafkasya'yı bağımsızlık ideali çevresinde birleştirmeyi hedeflemiştir. Bir yandan Ruslara karşı mücadele sürerken diğer taraftan en az Rus işgali kadar tehlike arz eden kabilecilik ve ayrımcılığa da karşı konulmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan insanların aynı tarikatta birleşerek ve aynı imama bağlanarak aralarında kardeşlik bağı kurmaları, kavmiyetçilikten kaynaklanan ayrımcılığı ve bu temelde var olan kötü gelenekleri etkisiz hale getirmiştir. İmamların şer-i hükümleri herkese karşı eşit bir şekilde uygulamaları, bu hükümlere uymayanları kararlı bir şekilde cezalandırmaları Kuzey Kafkasya'nın Müslüman halkları arasında bir düzenin kurulmasına ve bunların disiplin altına alınmasına olanak vermiştir.¹²⁵

İslâm dünyasının başka bölgelerinde tarikat kavramı daha ziyade dünyadan elini eteğini çekmiş bir lokma, bir hırka anlayışı ile yaşayan insanların bulunduğu teşkilat olarak algılanıyordu.¹²⁶ Kafkasya, tarikatların en sağlam şekilde yerleştikleri, Müslüman halkın sosyal ve siyasi hayatında en büyük rolü oynadığı bir bölgeydi. Burada tarikatlar, İslâm dünyasındaki algının tam tersine uhrevi dünyevi bir nitelik kazanmıştır.

Kafkasya'da tarikatlar yerine getirdikleri görevler bakımından XII. yüzyıldaki Moğol istilası sırasında Anadolu'daki tarikatlara benzemektedir. Zira onlar sadece zühd hayatıyla yetinip dünyayı bir kenara atmamakta, hayatla içi içe, bir nevi derviş-gazi, alperen anlayışı sergilemişlerdir. Müridizm hareketi gücünü tasavvufla cihadı birleştiren bu "Alperen" geleneğinden alıyordu. Bu gelenek Osmanlı Devleti'nin temeline harç koyan derviş gazilerin yoluydu.¹²⁷ Müridizmde şeyh, hem bir dinî otorite, hem komutan, hem de halkın yöneticisidir. Müridlerin başında savaşa çıkarak zalimlere haddini bildiren, tebaasının hak ve hukukunu koruyan bir şahsiyettir.

¹²⁵ Uludağ, "Müridizm", *DİA*, XXXII, 51.

¹²⁶ Kafli, *Şimali Kafkasya*, s. 35.

¹²⁷ Bardakçı, "Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatlar'ın Rolü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, s. 50.

Karizmatik kişilikleriyle birçok halk kitlelerini peşlerinden sürüklerken, seçkin ve aristokrat tabakanın direncini tevazu, erdem ve ihlâs gibi sufi-meşrep yönleri ile aşmışlardır¹²⁸. Kafkasya’da kılıç kuvveti ile iman gücünü birleştirerek vatan savunması mücadelesi veren tasavvuf anlayışı, Alperen geleneğinin yeni ve değişik bir versiyonu olarak değerlendirilebilir.

Müridizm hareketini Nakşî-Hâlidî tarikatının bir uzantısıdır ancak Gazavât önderlerinin şeyh veya mürid yerine siyasî anlam taşıyan “imam”¹²⁹, halife yerine “nâib” terimini kullanmaları gibi bazı uygulamalar klasik tarikat terminolojisinde mevcut olmayan özgün tercihlerdir. Ayrıca Müridizm önderleri harekete tasavvufu çağrıştıracak bir isim vermeyip Kafkasya halkını bütün Müslümanlar için ortak değer olan gazâ fikri etrafında birleştirmeye gayret etmişlerdir. Zaten Gazavât’a katılanların hepsi tarikat mensubu değildi. Ancak hareketi imamlar ve imamı temsil eden nâibler ve bunların müridleri yönetiyordu. Ruslar bu yüzden harekete “Müridizm” adını vermişlerdir.¹³⁰

1.3. Kafkasya Müridizm Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Teşekkül Süreci

Kafkasya’nın Ruslardan temizlenmesi için ilk cihad hareketini başlatan Kafkasyalıların ilk Nakşibendî lideri Şeyh Mansûr’dur¹³¹. Mansûr Çeçenistan’da Ruslara karşı savaş ilan eden ve bu uğurda ilk bayrak açan kişidir¹³². Çariçe Katerina’nın güneye doğru yayılma planlarını tatbik edeceği sırada Şeyh Mansûr halkı birleştirmeye çalıştı ve bu yolda büyük çabalar göstererek Ruslara karşı cephe aldı¹³³. Ancak 1791’de Anapa kuşatmasında esir alındı, 1794’te Schülüsselburg’ta esaret altındayken vefat etti. Kafkasya’da Müslüman toplum içinde büyük bir umut kaynağı oldu ancak Rus işgaline karşı oluşturmaya çalıştığı İslâm birliği hedefini gerçekleştiremedi.¹³⁴

¹²⁸ Bardakçı, “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Süfiler”, *Yeni Türkiye*, IV/74, 252.

¹²⁹ İmam: Önder, lider; cemaate namaz kıldırın kişi, devlet başkanı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 178-181.

¹³⁰ Uludağ, “Müridizm”, *DİA*, XXXII, 51.

¹³¹ Efe, *Şamil’in Yüz Mektubu*, s. 61-82.

¹³² Hızal, *Kafkasya İstiklal Davası*, s. 37.

¹³³ Erel, Şerafeddin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 114.

¹³⁴ Aydın, Mustafa, “Şeyh Mansûr”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 62.

Müridizm hareketinin başlangıcını Şeyh Mansûr'a dayandıranlar vardır.¹³⁵ Fikret Efe¹³⁶ ve Mahmut Bi¹³⁷ bu görüşe katılmamaktadırlar. Onlara göre Müridizm İmam Gazi Muhammed döneminde başlamıştır. Çünkü Mansûr ile Gazi Muhammed arasında 35-40 yıllık kesintili bir dönem vardır. Bu süreçte Ruslara karşı organize ve topyekûn bir savaş veya saldırı gerçekleştirilemediği gibi halkın desteğini alan ortak bir lider de olmamıştır.¹³⁸ Zaten Mansûr da kendisini imam olarak nitelendirmemiştir. Gazavât hareketi için “*Ben yalnız hazırlamaya memurum, benden sonra biri çıkacaktır ki o icraya memurdur*” demiştir.¹³⁹ Müridizm Dağıstan'da Gazi Muhammed'in imamlığa seçilmesinden (1829) sonra başlamıştır.

Biz de Müridizmin İmam Gazi Muhammed ile başladığı kanaatindeyiz. Çünkü İmam Gazi Muhammed döneminde doğup İmam Hamzat ve İmam Şamil dönemlerinde büyüyen Müridizm hareketi, son derece organize bir şekil almış, bu üç imam döneminde teşekkül edip zamanla kurumsallaşarak devletleşme imkânı bulmuştur. Dağıstan'dan başlayarak zamanla Kuzey Kafkasya'daki bütün Müslüman halkları tarihte ilk defa bir bayrak altında birleştirecek, toplumu yeniden düzenleyerek bir şeriat devleti boyutu kazanacaktır. Şeyh Mansûr'un direniş faaliyetlerine baktığımızda ise İmamlar dönemine kıyasla daha yerel ve daha dar kapsamlı bir süreç yaşandığını görmekteyiz. Her ne kadar Gazavât fikriyle hareket edilse de Çeçenistan ve yakın çevresiyle sınırlı kalan bir mücadele yaşanmıştır. Mansûr'un dinin toplumda hâkim olması için çabaladığı ve Ruslarla savaştığı tarihi bir gerçektir. Ancak Mansûr'un savaşı din adınadır ve Dağıstan'da başlayan Müridizm hareketi kadar geniş etkisi olmamıştır.¹⁴⁰

Şeyh Mansûr ilk kez Ruslara karşı toplu bir mücadeleyi başlatan ve Kafkas kabilelerini Rus emperyalizmine karşı birleştirmeyi ilk kez düşünen kişidir. Fakat bu

¹³⁵ Kundukh, Aytek, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, hazırlayan Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 36,37; Tarık Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 8, Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 52; Yetik, Zübeyir, *İmam Şamil*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 46; Demirpolat, Anzavur, “Socio-Cultural Dynamics of Muridizm Movement in Caucasia”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, XII/1, 23.

¹³⁶ Efe, *Şamil'in Yüz Mektubu*, 56.

¹³⁷ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 724.

¹³⁸ Uludağ, “Müridizm”, *DİA*, XXXII, 50.

¹³⁹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 57.

¹⁴⁰ Efe, *Şamil'in Yüz Mektubu*, 56-57.

emellerine ulaşamamıştır.¹⁴¹ Mansûr'un Müridizm ideolojisinin mimarlarından olduğunu ve Müridizm hareketinin temellerini attığını söyleyebiliriz. Onun döneminde Kafkasyalılar arasında Müridizm için bir altyapı oluşmuş, ümitsizlik içindeki halka ilk kez Ruslarla topyekûn mücadele gibi bir seçeneğin de mevcut olduğu gösterilmiştir.

Medrese mensubu kişiler tarafından organize bir direniş hareketi başlamadan önce Kafkasya'da organize olmayan, küçük çaplı bir savunma hareketi bulunmaktaydı. Direnişin ideolojik bir mahiyeti yoktu. Çeçenistan'da Şeyh Mansûr'un anısı hala tazeydi. Rus istilasına karşı çıkanlar ve vatan topraklarına sahip çıkma fikrini savunanlar vardı. Ancak bunlar sınırlı bir kesimdi. Genel olarak Rus istilasına maruz kalan yerlere yakın olan bölgelerdeki halk daha sert bir tavır sergilerken, iç kesimler bekle gör politikası izliyordu. Bazen Rus yerleşim birimlerine, karakollarına, gruplar halinde yağma ve çapul amaçlı akınlar yapılıyordu. Organize olmayan bu faaliyetler Rus yayılmacılığına bir tepki niteliğindedir.¹⁴²

Şeyh Mansûr'un vefatından sonraki 35-40 yıllık süreçte Ruslara karşı organize bir direniş faaliyeti gösterilmedi. Grozni'den başlayarak Derbent'e kadar bütün meydanları, dağ yamaçlarını, yolları ve geçitleri Çar askerleri işgal etmişti. Ruslar Kafkasya'da kaleler inşa ediyor, toprakların rahat geçebileceği geniş yollar yapıyor, halkın ev ve bahçelerini zarara uğrattıyorlardı. Mallarının ve hayvanlarının yağmalanmasına tepki gösterenler alınıp götürülüyor, kendilerinden bir daha haber alınamıyordu. Bu işleri organize eden Rus hareketine "Usmirenje" adı verilmişti. Ayrıca halkın boyun eğip tabi olması için başka metotlar da uygulanıyor, çeşitli vaatler verilerek ve bol para dağıtılarak bazı Han yöneticilerinin Rus safına geçmesi sağlanıyordu. Halk arasında kıymet verilen ve ilim sahibi olan bazı kişiler Çar'ın Kafkasya temsilcileri ile uyum içinde hareket ediyor, halka Rus idaresi ile barışıklık içinde olunmasını öneriyor, karşılığında da yüksek maaş, mevki, emeklilik ya da hediyelerle mükafatlandırılıyorlardı. Bu yöntemler pek çok iş başardı ve tesirli oldu, halkı ve aydınları ayırttırdı. Hanlar ve Beyler önceki gibi kendi halklarına düşkün değillerdi. Çar'ın hizmetçiliğini yaparak halktan koştular.¹⁴³

¹⁴¹ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 724.

¹⁴² Temizkan, "Müridizmin Yayılma Stratejisi", *TDİD*, IX/II, 175.

¹⁴³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 113.

Muhammed Tahir el-Karakî “Dağıstan Kılıçlarının Parlaması” adlı eserinde bu durumla ilgili şunları yazmıştır: “*Bazı Dağıstanlılar Rus yönetiminin hizmetinde bulunmak ve onlarla yakınlık kurmak için can attıkları gibi, onların politikalarını da benimsemişlerdi. Kendi dünya yaşamlarını ve ahiretlerini bir düzene koyamamanın çaresizliği içinde kendilerini o yolu tercih zorunluluğunda kabul ediyorlardı. Yüze Allah’ın lütfuyla bazı makamlarda olan Müslüman hakimlerini de Dağıstanlılar, zararlı ve korkak buluyorlardı.*”¹⁴⁴

Zaten o zamanki Kafkasya’da kendi başına buyruk, otoriteye alışkın olmayan insanlardan oluşan bir toplum vardı.¹⁴⁵ Üstüne Emperyalist Rusya’nın “birbirinden kopart, parçala hükmet” politikasıyla yürüttüğü kolonizasyon faaliyetleriyle halk ustalıklarla birbirine düşürülmüştü.¹⁴⁶ Hanlıklar içerisindeki insanlar arasında husumet, kin ve nefret yayılmıştı. Daha XVIII. yüzyılda Çariçe II. Katerina’nın Kuzey Kafkasya’da savaşmakta olan generallerine yazdığı mektuptaki şu ifadeler her şeyi gözler önüne sermektedir: “*Dağ halkı arasında söz birliğinin, dayanışmanın olmayışı bizim işimizi kolaylaştırır. Bu yolda hiçbir masraftan ve paradan kaçınamayız.*”¹⁴⁷

Kısaca söylenecek olursa Dağıstan’da Müridizm hareketi başladığı zaman halk birbirinden koparılmış ve ülke toprakları bir yıkım içerisindeydi. Tarkovski Şamhalı ve Debent Hanlığı çevresindeki topraklardan koparılmış halde ve Çar’ın mülkü sayılmaktaydı. Azerbaycan, Gürcistan, Osetler, Sulak, Avar ve Andi nehirleri civarındaki topraklar Rusların sahiplenmek istedikleri bölgelerdi. Ancak buralarda bulunan toprakları ele geçirmek ve halkı etki altına almak için de saldırılara başlamışlardı. Rus işbirlikçisi olan Han ve Beyler de halka zulmediyordu. Bu durum ve şartlar halkta Çar askerlerine karşı koyma ve vatanlarını savunma fikrinin yaygınlık kazanmasını sağladı. Yakın bir gelecekte Rus askerlerinin kendi köylerine de geleceğini biliyorlardı. Meydana gelen bu değişimlere ilk olarak karşı çıkanlar alimler ve medrese talebeleri oldular. Arapça öğrenerek dini ilim tahsilinde bulunan Gazi Muhammed yaşamına ve içinde bulunduğu mekân ve topluma dini öğretinin disiplin

¹⁴⁴ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 114.

¹⁴⁵ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 79.

¹⁴⁶ Bardakçı, “Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatlar’ın Rolü”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, 40.

¹⁴⁷ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 114.

ve şartlarını uygulamaya girişti. Bunun için kendi fikirlerini doğrulayan ve Dağıstan'ın en ileri gelenlerinden olan alimlerle görüşmeye karar verdi. O zaman Dağıstan'ın en meşhur alimleri Gazi Kumuk'tan Cemaleddin ve Yaragl'dan Fazıl Muhammed idi. Bu iki şahıs da Gazi Muhammed ve Şamil'in hocaları idi.¹⁴⁸

Gazi Muhammed henüz genç bir delikanlı olan Şamil'i de yanına alarak Gazi Kumuk'a Şeyh Cemaleddin ile görüşmeye gitti. Peygamberimizin soyundan gelen Cemaleddin Gazi Kumukî Gazi Muhammed'in din ile ilgili ve üzerlerine gelen Rus kuvveti hakkındaki sorularını dinledi. Ardından müridleriyle yaptığı uzun münazaralardan sonra Gazi Muhammed'in Dağıstan'da şeriatı yaymak için vermekte olduğu mücadeleyi destekledi. Ancak henüz askerî bir müdahaleyi erken bularak Gazavât'ı resmen ilan etmeyi ve Ruslarla savaşma fikrini kabul etmedi.¹⁴⁹ Gazi Muhammed onun şeriatı yayma kararına destek vermesinden hoşnut olarak oradan ayrıldı. Daha sonra aynı soruları danışmak için Dağıstan'ın bir diğer meşhur alimi olan Fazıl Muhammed Yaraglî'ye gitmek istedi.¹⁵⁰

Dağıstan'ın kuzeyindeki Kioren bölgesindeki Yaragl köyünde yaşayan Muhammed Yaraglî 1822-1823 yıllarında mürşidi İsmail Şirvanî tarafından halife ilan edilmişti. Başlangıçta sufiliğe manevi mükemmelliğe ulaşmak için kabullenmişti. Ancak ülkesinin işgalini ve halkının köleleştirildiğini gördükten sonra içinde bir takım yeni duygu ve düşünceler şekillenmeye başladı. Bir yanda tarikata bağlılık duyguları içindeyken diğer yanda vatan sevgisi ve bağımsızlık özlemi ile doluydu. Ortaya attığı yeni fikirleri insanlarla paylaşmaya başladı.¹⁵¹

Molla Muhammed Yaraglî ilk defa Kafkasya savunmasına politik bir özellik kazandırmıştır. İşte bu yeni doktrin, gelecekteki büyük mücadelenin kaynağını teşkil etmiştir. Fakat Molla Muhammed hiçbir zaman Müridizmin gerçek liderliğini üstlenmemiş ve yanlış bir şekilde ilk imam olarak adlandırılmıştır. Aslında ilk imam olarak Gimrili Gazi Muhamed'in kabul edilmesi daha doğru olacaktır. Gazi

¹⁴⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 116-118.

¹⁴⁹ Kemper, Michael, "Khalidiyya Network in Daghestan and Question of Jihad", *Die Welt des İslam*, Leiden 2002, I/42, 45.

¹⁵⁰ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 118-119.

¹⁵¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 237.

Muhammed'i daha sonra Hamzat Bek ve Şamil imam olarak izlemişlerdir¹⁵². Molla Muhammed Yaraglı, Gazi Muhammed ve Şamil'in hocalığını da yapmıştır. Cemalettin Gazi Kumuki ise iki imamın hem hocalıklarını hem de mürşitliklerini yapmıştır.

Muhammed Yaraglı Dağıstan'da şeriatı, tarikatı yürüterek dini sağlamlaştırmak ve vaazlarıyla Gazavât'ı başlatarak Rus askerlerine karşı halkı ayaklandırmak istiyordu.¹⁵³ Açık bir şekilde Gazavât'ı anlatmaya başlamıştı.¹⁵⁴ Yalnız Ruslara karşı değil onların emrindeki zenginlere karşı da mücadele edilmesinin önemini anlatıyordu. Ancak halkı ayaklandırma girişimleri başarısız oldu. Kuriyanlı Aslan Han'ın emri ile tutuklanarak Rus birliklerinin Tiflis'teki karargahına hapsedilmek üzere götürülürken yolda Gazi Muhammed ile karşılaştılar. Gazi Muhammed ve müridleri askerlerle çatışmaya girerek Muhammed Yaraglı'yi kurtarıp Tabasaran köyüne götürdüler. Gazi Muhammed şeriat ve tarikat yürütmek ve Gazavât'ı yaymak için Yaraglı'den izin aldı ve onun vekili olarak Genup'a geri döndü. 1826-1827 yıllarında Gazi Muhammed ve çevresindeki medrese talebesi gençler şeriatı yayma faaliyetlerine başladılar. 1828'de Muhammed Yaraglı'yi ailesi ve bazı akrabalarıyla beraber Unsokul'a getirerek burada hazırladıkları evlere yerleştirdiler. Yaraglı bundan sonra açıkça kendisine fikir danışılan kişi konumuna gelmiştir.¹⁵⁵

Yaraglı dini ilimlere vakıf, gelişmeler hakkında isabetli yorumlar yapma meziyetine sahip, hitabeti güçlü, halk nazarında inandırıcılığı yüksek ve liderlik vasfına sahip biriydi. Ayrıca Şeyh Has Muhammed Şirvanî'nin öğrencisiydi ve bölgedeki tarikat şeyhlerinin en önde geleniydi. Unsokul'a gelişinin ardından topluma bir imam seçmek için faaliyetlere başladı. Civardaki alimlerle bağlantıları vardı. Goysubulina, Salataviya ve Gumbet'ten gelenlerle Unsokul'da bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya okumuş kişiler, alimler, tahsilinde ileri derecede olan talebeler çağrıldı. Cemaleddin Gazi Kumukî de davet edilmişti. Cuma günü davetliler ve köyün erkekleri camide toplandı. Cuma namazından sonra Yaraglı cemaate dini yeniden güçlü kılmak,

¹⁵² Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 231.

¹⁵³ Gammer, "Naqshbandiyya in Daghestan", *Die Welt des Islams*, XXXIV/2, 213; Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 87.

¹⁵⁴ Gammer, "Naqshbandiyya in Daghestan", *Die Welt des Islams*, XXXIV/2, 214.

¹⁵⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 119-121.

şeriatı yaşatmak ve yaymak, Dağıstan'ı düşmanlardan korumak ve Gazavât'ın önemi konusunda bir vaaz verdi. Konuşmasında Dağıstan'ın durumunu şöyle anlatmıştır:

*“Halk dinden uzaklaşarak kafirlere doğru yaklaşıyor. Çar'ın askerleri ise Dağıstan'ı azar azar işgal ediyor. Şeriat kanunları ancak bunlarla uğraşıp karşı koyacak, problemleri bildiği gibi çözümünü de bilen birinin buyruğunda yürütülebilir. Şeriat kanunlarının temelini İslâm'ın aslı Kur'an oluşturur. Yalnız, şeriat kanunlarına uygun yaşamının dışında, kendi topraklarımızı sağlamlaştırmak da önem arz eder. Kimse şüphe içinde olmasın ki bizim işimiz düz gidecektir. Bizim ümidimiz ve kastımız, gavurlara karşı koyacak önemli bir kuvvet oluşturmaktır. Allah'ın yardımı bizimle olacaktır.”*¹⁵⁶

Konuşmasının devamında Şeyh Muhammed Yaraglı şunları söylemiştir: *“Bütün bunları hayata geçireceksek, bizler aramızdan bir baş, bir imam seçmek zorundayız. Ancak o, alim, yiğit, akıllı kişiliği ile öne çıkmış, insanların kendisine edep ve hürmet gösterdikleri biri olmalıdır. Aramızda, sevgili Peygamberimizin yeşil sancağını ahirete kadar taşıyacak olan biri var. Bu kişi Genuplu Gazi Muhammed'dir.”* Gazi Muhammed'i yanına çağırarak besmele ile askıdan indirdiği kılıcı Dağıstan'ın ilk imamına kuşatır.¹⁵⁷ Böylece Müridizm hareketi 1829 yılında resmîyet kazanmıştır.

Halidî Nakşibendiyye öteden beri toplumda şeriata riayet ederek ve peygamberin sünnetine uyarak yaşama düsturunun yayılmasını kendisine görev edinmişti. Bu hususları temin etmek için propaganda faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Kapalı devre vaaz metodu terkedilerek topluma açık bir şekilde doğrudan hitap etmeye başladılar. Bu maksatla tarikat teşkilatı kullanılarak daha militarist ve organize bir yapı oluşturuldu. Bunun en tepesindeki şahıs da imamdı.¹⁵⁸ İlk imamın seçilmesiyle “Eylemsel Müridizm” dönemi başlamış oldu.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 121-123.

¹⁵⁷ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 123-124; Gammer, “Naqshbandiyya in Daghestan”, *Die Welt des Islams*, XXXIV/2, 217.

¹⁵⁸ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 176.

¹⁵⁹ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 88; Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 173.

İmam seçildiği haberi Dağıstan'da hızla yayıldı. Bu haber sonrasında insanlar her taraftan atlı ve yaya olarak Unsokul'a gelip hizmet etmek için toplanmaya başladılar. Yaraglî burada toplanan insanlara her vaaz sonrasında dine şevkle sarılmaları ve Gazavât'a yönelmeleri konusunda vaaz ediyordu: “Siz, hakikat yolunda, size karşı koyanlarla savaşın. Ama siz daima doğru kalınız. Kur'an'da Allah ‘Yanlışı ve o yoldakileri sevmez’ beyanında bulunuyor. Bundan böyle nerede bulunursak bulunalım savaştan geri kalmayacağız. Topraklarımızı nasıl işgal ettilerse onları yok etmekten çekinmeyerek topraklarımızı onlardan temizleyeceğiz. İmamımız yürümeyenlere sadece yürümeyi öğreten değil aynı zamanda onlara görmeyi de öğreten bir baş ve lider olacaktır. Sizler, onu dinleyin ve onun peşinden gidiniz. Bizler Çar'ın generallerince kuşatılmaktayız. Etrafı yakıp yıkarak korku salıyorlar. Hanları, beyleri, alimleri, halk arasında sözü dinlenir olanları satın alıyorlar. Bunların tümüne karşı koyalım ve vatanımızı korumak için ayağa kalkalım.”¹⁶⁰

İmam Gazi Muhammed ile başlayıp İmam Hamzat ve İmam Şamil ile devam eden Gazavât hareketindeki üç imam da tarikat müntesibiydi. Ancak onların yanında yer alan savaşçı birliklerde bulunanların tamamı tarikat müntesibi değildi. İmamların çabası herkesi tarikat mensubu yapmak değil, toplumda şeriata riayet edilmesini ve peygamberin sünnetine uyulmasını sağlamaktı. Bu yüzden Resulullah'ın tebliğ metotlarını kullanmayı seçtiler.¹⁶¹

Unsokul ve Genup'taki gençler mücadele için hazırlanmaya başladılar. İlk imamın en yakın arkadaşları gençleri bir araya getirip düzen ve disiplin sağlama işiyle uğraşıyorlardı. Şamil, Hamzat, Ali Sultan, Hadis, Nur Muhammed vb. kişiler bu önemli işi üstlenmişlerdi. Ayrıca Dağıstanlı Müslümanlara konuşmalar yapılıyor, mektup yazılarak bütün köylere dağıtılıyordu. Bu mektuplarda vatanın korunması, Gazavât'a çağrı ve nasıl davranılması gerektiği üzerinde duruluyordu.¹⁶² Gazi Muhammed kabilelere gönderdiği mektuplarda diplomatik bir dil kullanıyor, kullandığı kelimeleri titiz bir şekilde seçiyor, insanları ikna etmek için dinî gerekçeler öne sürüyordu: “...Allah'ın dinini yüceltmek için Muhammed peygamberimizin

¹⁶⁰ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 124.

¹⁶¹ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 176.

¹⁶² Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 124; Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 177.

şeriatını yaşatmak, diriltmek için yola çıktık. Bu şeriata karşı Allah'a şirk içinde olanlarla savaşım ya onları dine döndürmek ya da buyruğumuzda yaşamayı kabul edinceye kadar işimiz Allah yolunda Gazavât olacak.”¹⁶³ Bundan sonra müridler halkı şeriata uymaya ve Ruslara karşı mücadele etmeye davet ediyorlardı.¹⁶⁴ Bu maksatla gruplara ayrılarak avulları¹⁶⁵ dolaşım şeriat propagandası yapıyorlar ve insanları hayat tarzlarını değıştirmeleri için ikna etmeye uğraşıyorlardı. 1829 yılında İmam Gazi Muhammed Dağıstanlıları kutsal savaşı çağırın bir manifesto yayınladı.¹⁶⁶

Bu manifestoda şöyle yazıyordu: “Bizler Allah'a mûti olmuş kulları. İşimizin doğruluğundan er geç bu arzumuzun başarı kazanım sonuçlanacağından eminiz; kalbimizdeki inançtan güç buluyoruz. Biz dini yaşayanların dostlarıyız. Allah'ı anlamayan günahkârlar bizim düşmanlarımızdır. Bilmiş olunuz ki, biz yaratanın dinini korumaya ve onu yüceltmek üzere kendimizi kurban etmeye yemin etmişiz.” Burada günahkâr denilerek yalnız Ruslar kastedilmiyor, Allah'ın emirlerine uygun yaşamayan Müslüman Kafkasyalılar da düşman ilan ediliyordu. Burada kendi halkını dahi karşısına alacak gözü kara bir tavır olduğu çok nettir. Gazi Muhammed'in bütün bu sert ifadelerin arka planında Dağıstan halkını Rusları alt edebileceklerine ikna etme çabası yatmaktadır. Bu tavır en yakındakiler bile olsa karşı karşıya gelinen insanları ilan edilen bu yeni fikirler üzerine düşünmeye yöneltmeye çalışmış, yer yer de bu hareketin dikkate alınmasını sağlamıştır.¹⁶⁷

Gazi Muhammed manifestosunun devamında: “Sevgili kardeşlerim, akıllı olduğumuzu, merhametli olduğumuzu, sağlamlığımızı, yiğitliğimizi ve Allah'a mûti olduğumuzu göstermenin vakti ve zamanıdır. Biz Rusları alt edeceğimize ümitliyiz, biz kafirlerin kötü kasıtları ve niyetlerinin neticelenmeyeceğine inanıyoruz. Neden dersiniz; Allah onların tarafını tutucu değildir. Sonunda da bildiriyorum ki, sizin aranızda el-Hamd'ı (fatihâ suresi), el- Tahiyyatı ve diğer gerekli sureleri bilmeyenler varsa; biz onlara, bilmeme durumlarına göre gerekli cezayı uygulayacağız.” Biz bu ifadelerde bir tasavvufun mütevazılığı, bir sûfinin yumuşak ifadeleri yerine insanların

¹⁶³ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 88.

¹⁶⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 239.

¹⁶⁵ Avul: Kafkasya'da Müslüman köylerine verilen isim.

¹⁶⁶ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 244.

¹⁶⁷ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 176.

hayat tarzına doğrudan müdahale edip yaptırımlar uygulayan siyasal bir söylem mevcuttur. Namaz surelerini bilmeyenlerin cezalandırılmasından onların namaz kılınmasına son derece önem verdiklerini anlayabiliyoruz. Namazı toplumsal disiplini sağlamak için bir araç olarak kullanmayı düşünüyorlardı. Namaz vasıtasıyla Dağıstan şartlarına uygun disiplinli bireyler oluşturma düşüncesinde olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Her gün 5 vakit namaz için camiye gelenler aynı zamanda günde 5 kez içtimaya çıkıp, yoklamaya katılmış oluyorlardı. Bu şekilde eli silah tutan erkekler kontrol altına alınmış oluyordu.¹⁶⁸

Gazi Muhammed manifestonun devamında: “*Gerçekten günahkarlığınıza pişman olursanız, sizin yaşamınıza ve maişetinize dokunulmayacaktır. Ama günah yolunda direnip durursanız, dünya ısındığında, baharla birlikte üzerinize gelir, sizi darma dağın ederiz. Acınacak duruma düşürüp kendi yatağınızda, köyünüzde incitmekle kalmayacak sizi şartlarımıza mûti kılmak için bu hususta merhametli olmayacağız. Size bir daha tekrar ediyorum; biz Müslümanlara kurtuluş, kafirlere ölüm getirmek üzere ayağa kalkmışız*” şeklinde Dağıstan Müslümanlarını tehdit etmektedir. Buradaki ifadeler tam da Hâlidîye ekolünün bozulan İslâm toplumunu yeniden düzenleme misyonuna uygun eylemleri içermektedir. Bu ifadeler hem bir uyarı hem de buz gibi tehdittir.¹⁶⁹

Çok geçmeden İmam Gazi Muhammed ve çevresindeki müridler yayınlanan manifesto uyarınca yaşamalarını temin için insanlara karşı güç kullanma yoluna gittiler. Halkta kimileri dinin gereklerini unutmuş, kimileri yüzeysel olarak dinî kuralları uyguluyordu. Kimileri ise bu işe karışmak istemiyor gelişmeleri uzaktan izliyorlardı. Artık güç kullanmak söz konusu olunca bu gücü meşrulaştıracak söylemler de derhal devreye sokuldu. Elbette bu söylemler de kökünü dinden alıyordu. Dine uygun bir yaşantı sağlamak için kaba güç kullanılıyor gibi görünse de bu aynı zamanda siyasal bir iradenin de yavaş yavaş inşa edildiği sosyo-psikolojik bir süreçtir. Gazavât söylemi müridleri tasavvuf yoluyla örgütleyerek oradan aldığı gücü toplumu belli bir hayat tarzına yöneltmek için kullanmanın yanı sıra, işgalci Ruslara karşı mücadele ideolojisine de kaynaklık teşkil etmekteydi. Gazavât eylemlerine destek

¹⁶⁸ Temizkan, “Mürîdizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 176-177.

¹⁶⁹ Temizkan, “Mürîdizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 177.

vermeye zorlanan Dağıstan halkı ilk defa alışık olmadığı bir otorite ile karşı karşıya geliyordu.¹⁷⁰

Bu minval üzere faaliyetlerini artıran Gazi Muhammed, hızlı ve güçlü bir şekilde Kuzey Kafkasya toplumunda “Müridizm” ideolojisini oluşturmuş oldu. Dağıstan’ın çeşitli etnik grup ve kabilelerini baskı altına almaya başladı. Gazi Muhammed, Gazi Kumuk (Lak) bölgesinde Harakul, Unsokul’da halkı şeriata riayeti benimsemeleri ve kendisine itaat etmeleri hususunda ikna etmeye çalıştı. İlk etapta konuşarak, yeterli gelmediği zaman da özellikle pagan geleneklerini sürdüren kabilelere karşı güç kullanarak onları ikna etme yoluna gitti. Artık ikna etmek için konuşma ve telkin metodu tek başına kullanılmamakta, gerekli görüldüğü yerde şiddete de başvurulmaktaydı. Henüz müridlerin o kadar güçlü olmadığını düşünen bazı kabileler Ruslarla yaptıkları karlı alışverişi devam ettirmek için onlara direniyor, silahla karşı koyuyorlardı. Unsokul’da da aynısı olmuş, ne yazık ki çok kan akmış ancak neticede müridler üstün gelmiş ve oradaki halk Gazi Muhammed’e itaat etmek zorunda kalmıştır. Artık şeriatın düzenlediği yeni bir hayat tarzı Dağıstan halkına zorla dayatılmaktaydı. Yeri geldiğinde şeriat uygulamalarına direnen feodaller hatta yaşlılar tutuklanarak cezaya çarptırılmıştır.¹⁷¹

Rusların Çikas köyü halkına kendilerine tabi olmaları için baskı yaptığını haber alan Gazi Muhammed, müridlerden meydana gelen bir süvari birliği ile buraya yürüdü. Halkı bir araya toplayan İmam, onlara; Dağıstan topraklarında Gazavât’a karar verilmiş olduğundan, düşmandan İslâm topraklarını özgür kılmak ve sağlamlaştırmak; atalarının eski, işe yaramayan adetlerini atarak, şeriata yönelik yaşamak niyetlerini anlattı. Halk İmam’ın görüşlerine destek vererek bağlılıklarını bildirdi. Bu seferden sonra Rus Kafkas Başkomutanı İ. F. Paskeviç Çar’ın Başkumandanı A.I. Çernişevas’a Gazi Muhammed’in faaliyetleri hakkında verdiği raporda şöyle demektedir:

“Generel Leutenant Targu Şamhalına muti olan Gaysu Boylu Obşestvoya’nın Genup köyünden kanunları iyi bilen, Muhammed ümmetinden Molla Gazi Muhammed, Dağıstan içinde kanunların zayıflığını görerek 1828 yılında halka önceleri kendi vaaz

¹⁷⁰ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 178.

¹⁷¹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 125-126; Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 178.

ederek Salatav Obşestvo, İndira, Aksalılar, Kostekler ve Çikas'ı Muhammed'in kanunlarına uymaya çağırdı. Bütün halktan, atalarından süregelen adetlerini terk ederek şeriata uymalarını istendi. Gevşemeden, geri adım atmadan, Kur'an emirlerine mutlak uyma sözünü Çikashlılardan aldığı gibi aynı taahhüdü diğer topluluklardan da talep etmektedir. Aynı kaidelerle, kendi partisi içindeki din alimlerini de çekerek, Dağıstan içinde o şeriati yaymaktadır.”¹⁷²

Gazi Muhammed halkı ikna etmeye çalışıyordu ancak özellikle de yaşlılar geleneklerine çok bağlıydılar ve hayat tarzlarını değiştirmek istemiyorlardı. Gençler ise daha uyumluydu. İmam maddi imkân vaadinin psikolojik etkisini de halkı Müridizme çekmek için kullanıyordu. Örneğin Ruslarla yapılan mücadelelerde elde edilen ganimetleri savaşa katılanlara verip avullarda dolaştırarak halka göstermelerini sağlamıştır. Bu uygulamayı göz önüne alarak şunu söyleyebiliriz ki Gazavât'a katılanları motive eden öğelerden biri de ganimet yani ekonomik getiridir. Müridizm bunu dinî söylemlerle meşrulaştırmıştır.¹⁷³

İmam Kuzey Dağıstan'da, Çeçenistan'da, Yugal'da, Maktuli Hanlık'ta ve Targu Şamhalı'na kadar bütün bir Dağıstan'da şariat uygulamasına geçildiği haberini duyurdu. Salavatiya, Goysubulak, Nakbakaz halkı da büyük bir karşı koyuş olmadan şeriati kabul etti. 1829'da İmam Gazi Muhammed, Molla Yaraglı ve onların taraftarlarına karşı büyüyen bir sevgi ve destek olduğu görülmektedir. Bugünkü söylem ile ifade edecek olursak, 1929 senesi etkili bir ikna metodu ile köy ve obalara kadar bütün topluluklarla temas kurulup vaaz, dua, sadaka, iyilikler ve bazen de sertliklerle halkın şeriata döndürüldüğü yıl olmuştur.¹⁷⁴

Gazi Muhammed'den sonra İmamlığa geçen Hamzat da onunla benzer politikalar izledi. Çok kısa süren imamlığı süresince vaazlar vererek halkı dine yönlendirmeye ve kendisine itaate ikna etmeye çalışıyordu. Ondan sonra İmam olan Şamil'in de öncelikli işi Dağıstan halkını şeriata riayet ettirmek oldu. Köy köy gezerek propaganda yapıyor insanlara Gazavât hareketini anlatıyordu. Şahit olduğu olumsuzlukları bizzat kendisi müdahale ederek düzeltiyordu. Gazi Muhammed'den

¹⁷² Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 126-127.

¹⁷³ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 179.

¹⁷⁴ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 127-128.

sonra üzerlerindeki baskının azalacağını düşünen halk eski yaşantılarına geri dönmeye başlayınca Şamil onları sert bir şekilde uyardı: “*Gazi Muhammed öldü diye şeriat da öldü mü sanıyorsunuz!*” Sonrasında müridlerin çok olduğu Aşılta’ya göç etti fakat burada da benzer olaylarla karşılaşınca halkı sert bir şekilde uyardı. Ancak sık sık bu tarz olaylarla karşılaşınca uyarıların işe yaramadığını düşünerek civardaki avullarda bulunan müridleri etrafına toplayarak kurumsal anlamda hareket etmeye başladı.¹⁷⁵

Bu olumsuz şartlara rağmen Şamil ve çevresindekiler Dağıstan ve Çeçenistan’da Ruslardan temizlenmiş bir şeriat idaresini sağladılar. Halkı bazen vaazlarla telkin ederek, bazen tehdit ederek, bazen de onlara karşı güç kullanarak Müridizmin hakimiyetinin kuvvetlenmesini sağladılar. Bazı avullar ve köyler kendi istekleri ile şeriatı kabul ederek Müridizmin yayılmasına hız kazandırdılar. Kendilerine desteğin artmasıyla Ruslarla daha sık çatışmaya giren müridlerin başarılar elde etmesi de halkın Gazavât’a bakış açısını olumlu yönde etkiliyordu.¹⁷⁶ Böylece Müridizm hareketi Kuzey Kafkasya’da halkın önemli ölçüde desteğini kazanarak muktedir bir güç haline geldi ve devletleşme imkânı bulmaya başladı.

1.4. Müridizmin Kurumsallaşması

Yüzyıllarca başına buyruk bir şekilde feodalitenin mevcut olduğu Kafkasya’da kurumsal bir devlet anlayışı nasıl ortaya çıkmıştır? Karakî tarafından yazılan İmam Şamil’in hatıratı ve İmam’ın mektupları¹⁷⁷ bize bu sorunun cevabı hakkında ipuçları vermektedir. Bunları incelediğimizde görüyoruz ki bir devlet düzeni oluşturma düşüncesini onlara İslâm dini vermiştir. Burada da yeni bir soru ile karşılaşyoruz: Kafkasya’ya İslâm VIII. yüzyılda geldiği halde devlet fikri neden XIX. yüzyılda ancak ortaya çıkabilmiştir? Bunun cevabı da Nakşibendi-Hâlidiyye’nin söylemlerindedir. XIX. asırda Kafkasya’ya gelen bu tarikat Rus işgalinden mustarip Müslüman halkın karşısına yeni bir yorumla çıkmıştır. Hâlidiyye’nin halkın şeriata uyması konusundaki özeni ve bu öğretiyi benimseyenlerin bireysel ve toplumsal yaşantılarını şer’i hükümlere göre düzenlemeye mecbur olması geleneksel hukuk yerine İslâm hukukunu devreye sokmuştur.

¹⁷⁵ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 180.

¹⁷⁶ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 184.

¹⁷⁷ İmam Şamil’in mektupları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. : Efe, Fikret, “İmam Şamil’in Mektuplarının Kuzey Kafkasya Bağımsızlık Hareketini Aydınlatmadaki Yeri ve Önemi”

İslâm hukuku hem dünya hem ahiret hayatını düzenleyen bir hukuk sistemidir. Ancak bu hukukun uygulayıcısı siyasî otorite yani devlettir.¹⁷⁸ İnsanların şeriata uymaları aynı zamanda devlete ve siyasal otoriteye de itaat ettikleri anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle ifade edecek olursak şariat hükümlerinin uygulanması siyasi bir otoritenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Artık kökünü eski pagan inançlardan, kabile asabiyetinden ve yerel geleneklerden alan örfî hukukla hareket etmek yerine bireysel sorumlulukları ön plana çıkaran şahısları bireysel olarak yargılayan, suç, ceza ve mükafatı bireysel olarak değerlendiren yeni bir hukuk düzenine geçilmiştir. Devlet ise hükümleri uygulayarak hem sivil hem askeri hayattaki bu mekanizmayı yürütecektir.¹⁷⁹

Dağıstan'da İslâm ahkâmının uygulanmaya başlamasıyla Ruslarla çatışma da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü İslâm hukuku literatüründe, şer'î hükümlerin yürürlükte olduğu topraklar "Dârü'l-İslâm"¹⁸⁰ olarak adlandırılır. Bunların dışında kalan yerlere "Dârü'l-Harp" denilmektedir ve buralar karşıt gücün bölgesi olarak da yorumlanabilir. Önceden Rus istilasına karşı organize nitelikte olmayan, sınırlı bir direniş gösterilirken Müridizm hareketi ile birlikte bilinçli ve daha organize bir savunma yapılmaya başlanmıştır.¹⁸¹ Zira halk artık İslâmî bir hukuk sistemine tabiidir ve gayrimüslimlerin boyunduruğu altında yaşayamazlar. Hicret etmek ya da savaşmaktan başka seçenek yoktur. Bu ideolojiyi üretip yayılmasını ve uygulanmasını sağlayan hareket etrafında toplanmışlardır. İdeolojinin çekiciliği merkezî bir yapının oluşmasını ve taraftarlarının artmasıyla güçlenerek kurumsallaşmasını sağlamıştır. Oluşan yeni düzenin sağlayıcısı İmâmet Devleti ve onu temsilen "İmam" olmuştur.¹⁸²

¹⁷⁸ Davutoğlu, Ahmet, "Devlet", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 238.

¹⁷⁹ Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 82.

¹⁸⁰ Dârü'l-İslâm: Müslümanların hâkimiyeti altındaki yer, Müslümanların imamının (devlet başkanı) hüküm ve sultanının yürürlükte olduğu ülkedir. Bunun dışında kalan yerlere Dârü'l-harb denir. Dârü'l-harb sayılan bir ülke, halkının Müslüman olması veya fetihten sonra orada İslâm hükümlerinin uygulanmasıyla Dârü'l-İslâm'a dönüşür. Bu hususta fıkıh âlimleri arasında görüş birliği vardır. Ancak bir ülke yalnız fethedilmiş olmakla Dârü'l-İslâm haline gelmez. Dârü'l-İslâm sayılması için yurt edinilmesine karar verilmesi, başka bir ifadeyle yönetici tayin edilerek İslâm ahkâmının uygulamaya konulması gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Özel, "Dârü'l-İslâm" *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 541-543.

¹⁸¹ Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 83.

¹⁸² Şamil'in mektuplarını incelediğimizde 1845 yılına kadar kendisi için "kâtip, fakir, miskin, abd" gibi mütevazı sıfatlar kullandığını, 1845'te "İmam Şamil" sıfatını kullanmaya başladığını, 1845'ten sonra ise "Müminlerin emiri" şeklinde iddialı bir sıfat kullandığını tespit ettik. (Efe, *Şamil'in Yüz Mektubu*, s. 246-248.)

Şamil'in imam seçilmesiyle birlikte yönetimde şeriat düzenine geçilmiştir. Uygulamaya en basitinden tütünün, içkilerin, şarkıların, dansların, eğlencenin yasaklanmasıyla başlamıştır.

İmam Gazi Muhammed ile teşkilatlanmaya başlayan Müridizm hareketi İmam Şamil döneminde tam manasıyla kurumsallaşmıştır. Kafkasya tarihinde ilk kez Dağıstanlılardan, Çeçenlerden, Çerkezlerden, Osetinlerden, Karaçaylardan ve diğer Dağlı kabilelerden oluşan bir Kuzey Kafkasya Devleti kurulmuştur.¹⁸³ Devletin idare, hukuk, ekonomi ve askeriye teşkilatı şu şekildedir:

1.4.1. Yönetim

a) İmamlık: Devletin adı İmâmet Devleti, başkanı da imamdır. Devletin merkezi 1845'e kadar Dargo'dur. 1845'ten sonra ise Veden'dir. Dargo iyi muhafaza edilmiş, etrafı dış yapılarla çevrilmişti. İmam'ın özel muhafızları olan murtezaklar¹⁸⁴ tarafından korunmaktaydı. İmamet ikametgahında nâibler toplanır ve kabul edilirdi. Savaşı ilgilendiren raporlar burada dinlenir ve tartışılırdı. Sekreter, danışmanın yardımıyla emirler yazardı. Sekreterlik ve danışmanlık müdürlüklerde ve nâibliklerde de vardı. Devlet yönetimi ile ilgili girift sorunlar mecliste tartışmaya açılır, karara bağlanırdı. Burada imam bir oya sahipti. Ancak ateşkeste, askerî meselelerde ve operasyon taktiklerini belirlemede son karar imama aitti. İmam her hafta pazartesi ve salı günleri halkı kabul eder, şikayetlerini dinlerdi. Zor meselelerde istişare yoluyla karar verirdi. İmam huzuruna giriş çıkışlarda selam vermek, İslâmî esaslara göre nazik olmak, izinsiz söze karışmamak gerekiyordu.¹⁸⁵

İmamet devleti teşekkül ettikçe çeşitli kurumlar ve yöneticilerin unvanları da beliriyordu. Şamil yöneticileri halkın kültürünü ve fikrî yapısını iyi bilip ona göre kararlar alacak kişilerden seçiyordu. Onlara daima insanlara merhamet ve dikkatle bakmalarını tembihliyor adil olmayanları cezalandırıyordu. Yöneticilerde aradığı en

¹⁸³ Efe, Fikret, "Şeyh Şamil'in Mektuplarının İçerik Analizi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI/2, 265-266.

¹⁸⁴ Murtezaklar: İmam Şamil'in tamamen seçme muhafız birliğini oluşturanlara verilen ad. Kurumsallaşma ile beraber farklı yerleşim birimlerindeki kadıların emrinde asayişten sorumlu kolluk gücüne de bu isim verilmiştir.

¹⁸⁵ Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, s.193, Kutlu, Tarık Cemal, *Çeçen Direniş Tarihi*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 242.

önemli özelliklerden biri sadakatti. Sadakatsizliğin cezası ölümdü.¹⁸⁶ Bunun dışında yönetici olarak atanacak kimselerin dindar, adaletli, bilgili, nüfuzlu, çalışkan, cesaretlî ve soyu temiz kişilerden seçilmesine dikkat ediliyordu.¹⁸⁷

Kurumsallaşmayla beraber İmam resmi belgelerde çeşitli mühürler kullanmaya başlamıştır. Mühürlerde “Güzel yaratan Allah’ın kulu Şamil”, “Allah’ın kulu Şamil”, “Şöhretli kul Şamil” gibi ifadeler mevcuttur.¹⁸⁸

b) Müdürlük: 1840’lı yıllardan sonra nâiblerin sayısının artmasıyla nâibler farklı derecelere ayrılmış ve müdürlükler ortaya çıkmıştı Müdürler imamın en yakın yardımcılardı. Her müdür kendi nâiblerinden sorumlu idi. Müdürler ikametgahları dahilinde bir nâibin yapması gereken tüm işleri yaptıkları gibi, kendilerine bağlı nâiblerin danışmanlığını ve Şamil’in yargıladığı kişilerin infazını yaparlardı. Savaşta nâibleri ve kendi adamlarını idare ederlerdi.¹⁸⁹

c) Nâiblik: Nâiblere askeri vali yetkilerine sahip bölgesel yöneticilerdi. Doğrudan doğruya imama karşı sorumluydular. İdarî anlamda vali sıfatında bölge yöneticisi, askerî anlamda general rütbesinde ordu komutanlığı mevkiindeydiler. Askeri operasyonları da yönetiyorlardı. Ayrıca nâibler gerektiğinde imam vekilliği sıfatını da kullanabiliyorlardı. İmâmet devletinde nâibler sık sık değişirdi. Nâibler şeriata uygun olmak üzere kan davalarının çözümüne, kabile anlaşmazlıklarına, arazi düzenlemesine de bakarlardı.¹⁹⁰ İmam Şamil nâiblerini atarken başkalarının görüşlerine de başvururdu. Kendi astlarını özenle seçtiği gibi onların da kendi astlarını

¹⁸⁶ Temizkan, “Mürîdizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 82-84.

¹⁸⁷ İmam Şamil Haydak ve Tabasaran’daki kadı, alim ve ileri gelenleri ile bütün ahalisine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “...ey kardeşlerim her geçen gün vasıflarınız ve güzel haberleriniz kulağıma artarak geliyor ve şu ana kadar hakkınızda kulağa hoş gelen şeylerden başka bir şey işitmedik. Uzun süredir Allah’ın düşmanlarıyla savaşmak hususunda bizden yardım ricalarınız olmuştu. Gizli ve açık elçi ve mektuplarınız kapımızdan kesilmedi. Size güvendik ve sizi kardeşlikte ve bize sadakatte ihlaslı bildik. Ve tarafımızdan kalabalık bir sefere çıkışı beklemekte olduğunuzu öğrendik. Eski zamandan beri savaş ehli kimseler olduğunuzu ve iyilik, cömertlikte ve cesarette Dağıstan çevresinde meşhur olduğunuzu bilmekteyiz. Değerli ve itimat ettiğimiz ve sizin yöremizde de bizim yöremizde de ünlenmiş, halk arasında seçkin alim Akuşa kadısı Muhammed oğlu Abakar Hacı kardeşimizi size bütün vilayetiniz ahalisine nâib olarak gönderdik. Zamanların en iyi çocuğu olmasından dolayı orada yapacağından muhayyerdir. Çünkü onda ilim, gayret, tedbir ve ün bir arada toplanmıştır. Ona itaat ediniz ve emir ve yasaklarına boyun eğiniz. Ona isyan etmeyiniz. Kim ona itaat ederse bana itaat etmiş sayılır ve kim ona isyan ederse bana isyan etmiş sayılır...” (Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 116.)

¹⁸⁸ İmam Şamil’in mühürleri için bkz.: Ek-3.

¹⁸⁹ Efe, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 269.

¹⁹⁰ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 242.

özenle seçmelerini buyururdu. Nâiblerinden halkın anlattıklarını başından sonuna kadar güzelce dinlemelerini ve gerçeği araştırdıktan sonra hüküm vermelerini, aile ve akrabalarının çıkarlarını gözetmemelerini, halkı iyilikle ve nasihatle itaat ettirmeye çalışmalarını isterdi.¹⁹¹ Başarılı işler yaptıklarında nâiblerini onurlandırmış, onlara hitap ederken genellikle “sevgili kardeşim, faziletli kardeşim, gönül dostum, gözümün aydınlığı” gibi ifadeler kullanmıştır. Genç naiplere ise “oğlum” diye seslenmiştir.¹⁹² Devletin güç ve otoritesinin artmasına paralel olarak zamanla nâiblerin sayısı artmıştır.¹⁹³ İmam Şamil’in mektuplarından anlıyoruz ki nâibler yönetimin bel kemiğini oluşturuyorlardı.

d) İhtiyar heyeti (Aksakallar): Yasama meclisine benzer bir görev ifa eden müşavere meclisi en önemli kurumlardandır. Halk arasında çıkan anlaşmazlıklar, yine halk tarafından seçilmiş ihtiyar heyetleri tarafından çözüldü.¹⁹⁴ Ayrıca Şamil senede bir kez nâibler, mollalar, halkın saygı duyduğu güvenilir kişilerin icabet ettiği bir kurultay toplayarak burada çeşitli meseleler için istişare yapıyordu. Vatanı koruma çareleri, halk için yapılması gereken reformlar, ihtiyaçların temini vb. konular burada gündeme geliyordu. Ardından alınan kararlar uygulamaya geçiliyordu. Ayrıca İslâm hukukunun örfi hukukun değerlendirmesine bıraktığı meseleler hakkındaki esaslar da burada belirleniyordu. Çünkü İslâm hukuku dinin özüne aykırı olmamak kaydıyla örfi hukuku da dikkate almaktadır Müridizm bid’at olan adetlerin mutlaka terk edilmesi için çaba göstermiştir. Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi imam istediği gibi karar veren yetkisi sınırsız bir diktatör ya da kimseye sormadan karar alan baskıcı, zalim bir lider değildi. İşlerini müşavere ile yaptığının açık delilleri vardır.¹⁹⁵

¹⁹¹ Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 28.

¹⁹² Bu iltifat sıfatları onun “eli kılıçlı zalim” olmaktan ziyade alçakgönüllü, samimi, şefkatli ve merhametli bir karakter yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Mizaç sertliği ise Dağlılarda genel olarak gözlemlenen ve Kafkasya coğrafi yapısının da etkisiyle kültürden kaynaklanan genel bir özelliktir. (Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 26.)

¹⁹³ Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 27.

¹⁹⁴ Efe, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 270.

¹⁹⁵ İmam Şamil’in bazı görevlilerini müşavereye çağırdığı mektuplar mevcuttur. Bunlardan birinde şöyle demektedir: “...Mesele şu ki benim sizinle dünya ve ahiret için çok uygun olacak bir konuda bir rica ve müşaverem var. Gelecek pazartesi günü bütün ulema ve kadırla birlikte Andi köyünde bunun için bir toplantı yapmamız gerekiyor. Bu mübarek güne gecikmeyiniz. Ben de inşallahuteala orada olacağım.” (Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 264.)

e) Müftülük: Halka ihtiyaç duyduklarında dini konularda fetva verebilecek din bilgisine sahip din adamı makamıdır. Nâiblere bağlıydılar ve kadıları tayin ederler ve onlara danışmanlık yaparlardı. Nâiblerin şeriata göre hüküm vermeleri yasak olduğundan dolayı her nâibin bir müftü ve kadısı vardı.¹⁹⁶

f) Muhtesip: Vergi ve hesap işleri ile ilgilenen memurdur.¹⁹⁷ Ayrıca nâib ve müdürler üzerinde denetimi sağlamak için kılık değiştirerek çevrede dolaşır, İmam Şamil'e onların faaliyetleri hakkında bilgi verirlerdi

g) Kuryelik veya elçilik: İmam ile bütün görevliler arasındaki iletişim özel hızlı bir posta servisi ile sağlanıyordu. Kuryelere at, yiyecek, içecek ve barınma gibi imkanların temin edilmesi için özel açık emanname vardı.

h) Dibirler veya mezunlar: Nâiblerin emirleri altındaki yardımcılardır. Alt muntıkaları idare ederlerdi.¹⁹⁸

1.4.2. Yargı

Devletin siyasî ve askeri düzenlemelerine “Nizam” adı verilmiştir. Nizam yalnızca halkın hayatını tanzim etmiyor, aynı zamanda yöneticilerin yetkilerine de sınır çiziyordu. İdareciler şer’î kaidelerle kontrol altında tutularak hak ve adaletten ayrılmamaları temin ediliyordu.¹⁹⁹ Müridizmin kurumsallaşmasının en önemli timsallerinden biri de şer’î mahkemeler aracılığıyla adalet işlerinin halledilmesidir. İmam Şamil de bizzat kendisi yargılama yapmıştır.²⁰⁰ Sosyal düzeni bozanlara ölüm ve sürgün gibi ağır cezalar verilmiştir. Ayrıca para, mal tazmini, hapis ve kamu görevinden men cezaları uygulanmıştır.²⁰¹ Adalette çifte standart ve ayrımcılık yapılmamaya gayret edilmiştir. Hapisteki mahkûm ve esirlere eziyet edilmesi yasaklanmış, uygun görülmesi halinde esirler fidye karşılığı serbest bırakılmıştır.²⁰²

¹⁹⁶ Efe, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 270.

¹⁹⁷ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 83.

¹⁹⁸ Efe, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 270.

¹⁹⁹ İmam Şamil mektuplarında nâiblerine nasihat ederken “Nizam gereğince çözmektir, yoksa zorla ve kaba güçle değil” diyordu. Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s.126-127.

²⁰⁰ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 83-84.

²⁰¹ İmam Şamil’in Galbaz adlı nâibine mektubunda Turaş adlı bir kişinin cezalandırılması hususunda şöyle emir verdiğini görüyoruz: “...Mesele şu ki; ilk olarak Turaş’ı geceli gündüzlü 15 gün hapsetmeni, ikinci olarak malından 2 kuruş alıp elçilere teslim etmeni ve üçüncü olarak kendisini hiçbir köyde kadılığa atamamanı sana emrediyorum...” (Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 262.)

²⁰² Efe, *Şamil’in 100 Mektubu*, s. 27.

Âlimler ve kadılar: Bunlar yargı faaliyetlerini yürütürlerdi. Nâibliğe bağlı idiler. Şamil kendi zamanında örf ve adetlere göre yargılanmayı kaldırdı. Yerine şerî ahkama göre yargılama getirildi. Âlimler danışma, kadılar ise hüküm verme mercii idi.²⁰³

1.4.3. Maliye

Devlet hazinesi Beytü'l-Mal idi. Din adamlarının sabit maaşları vardı daha sonra diğer devlet adamlarına da maaş bağlandı. Hatta çeşitli mevkilerdekilere görevlerine göre elbise ve sarık renkleri tespit edildi. Gelirler zekât, haraç ve humus yoluyla sağlanıyordu. Cami arazileri devlet denetimindeydi.

a) Zekât: Gelirin onda biri vergi olarak alınırdı ve buna zekât denirdi. Toplanan zekatların üçte biri yardıma muhtaç kimseler için ayrılır, en büyük kısmı ise muhacir duruma düşenlerin masraflarını karşılamak için kullanılırdı.²⁰⁴ Durumu daha zayıf olanlara daha fazla yardım yapılmaktadır. Yatılı ilim talebelerinin iâşelerini temin etmek için zekat fonunun 1/3'lük kısmından yardım yapılmaktaydı. Yine aile reisinin ölümü durumunda da zekat fonundan yardım yapılıyordu.²⁰⁵

b) Haraç: Hanlar zamanında her yüz koyundan birinin alınması ile elde edilen gelirdi. Şamil döneminde buna ek olarak otlaklardan ve birkaç meskenden de vergi alınmak suretiyle Beytü'l-Mal'a gelir sağlandı.

c) Humus: savaş ganimetinden elde edilen gelirdi. Ganimetin beşte biri Beytü'l-Mal'a verilirdi, geri kalanı gaziler arasında paylaştırılırdı. Ganimet para ise imama teslim edilir, hububat ise nâibler tarafında toplanır, imamın talimatıyla dağıtılırdı.

d) Ticaret: Beytü'l-Mal'dan elde edilen gelirler dışında Şamil döneminde ticaret için de yol açılmıştır. Hatta teşvik için bazı tüccarlara Beytü'l-Mal'dan krediler de verilmiştir. Dışarıdan mal alan tüccarlara da ayrıcalıklar tanınmıştır.²⁰⁶

²⁰³ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 242

²⁰⁴ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 29; Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 85.

²⁰⁵ Efe, "Şeyh Şamil'in Mektuplarının İçerik Analizi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 275.

²⁰⁶ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 242.

1.4.4. Askeriye

İmam Şamil'in yıldızının parladığı dönem 1842-1848 yıllarıydı. Onun askerî gücünü şu unsurlar oluşturmaktaydı: Dağıstanlı özdenler, Çeçenler ve Kuzeybatı Kafkasya'da feodal bey olmak isteyen yönetici sınıf. Zengin nâiblerden, din adamlarına ve tüccarlara kadar geniş halk kitleleri Şamil'i destekliyorlardı. Ancak bunlar kendi çıkarları devam ettiği sürece İmam Şamil'in safında kalmışlardır. Şamil'in parlak döneminde asker sayısı 30.000-40.000 arasındadır.

O dönemde sürekli bir savaş olduğu için eli silah tutan herkes her an askerdir. Ancak askeri hizmetlerden muaf tutulan birkaç sınıf insan vardır. Bunlar, maden, tuz üretimi yapanlar, önemli ticaretleri yürütenler ve müderrislerdi.²⁰⁷

İnşaat, matematik ve askerî mühendislik eğitimi görmüş olan Aldılı Saparçioğlu Yusup Hacı Şamil'in askerî teşkilatını kurmuştur. Üstten asta doğru şu şekildedir:

a) Nâibler: general rütbesindeki ordu komutanlarına verilmiş olan addır. Şamil'in gerisinde mürşidlerin (subaylar) önünde sıralanırlardı. Bir dönemde sayılarının yüze ulaştığı kayıtlıdır. Askerî operasyonlar sırasında Nâibler Konseyi toplanırdı. Düşmana karşı yapılacak seferlerde taktik ve strateji geliştirirlerdi. Müridlerin güçlendirilmesi için gerekli olan takviyelerle ve asker toplama ile ilgilenirlerdi

b) Mürşidler (Subaylar): Müridleri komuta eden üst rütbedeki askerlere subay karşılığına gelecek şekilde mürşid denirdi. Bunların sayısı yüz civarındaydı. Mürşidler siyah renkte çerkeska giyerlerdi. Müridlerin önündeki, nâiblerin arkasındaki safta toplanmak zorunda idiler. Çeçence ve Avarca karşılıkları olan onbaşı, yüzbaşı, binbaşı vb. rütbeleri vardı.

c) Müridler (Neferler): Asker, er, nefer karşılığında kullanılmıştır. Bu askerlere din savaşçısı oldukları için mürid denilmişti. Kuruluş bakımından 10, 100, 300, 500, 1.000 kişilik birlikler halinde düzenlenmişlerdi. Müridler kahverengi tek tip elbise giyerdi. Bayrakları da siyah renkte idi.²⁰⁸

²⁰⁷ Efe, "Şeyh Şamil'in Mektuplarının İçerik Analizi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 277.

²⁰⁸ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 243.

1.4.5. Askerî Nizam Yasası

“Nizam” adı verilen özel yasada askerî birlikleri düzenlemek için oluşturulmuş kurallar vardı. Nizam’daki kaidelerine göre: Her nâibin emrinde her 10 aileden 1 savaştıcı süvari olmak üzere, her avuldan toplanmış 300’den fazla asker bulunuyordu. Süvarilerin seçimi aile reislerinde bırakılıyordu. Kalan 9 aile de askerlerin bakımından ve beslenmesinden sorumlu olurdu. Bu görev de özdenlere yani köylülere ve çiftçilere verilmişti. Bu düzenli ordudan başka avul sakinlerinden yaşları 15-50 arasında değişen milislerde nâibin emrinde olurdu.

a) Askerlerin ödüllendirilmesi: Kahramanlık derecesine göre askerlere altın veya gümüş madalyalar verilmiştir. Madalyalara şu tür ibareler işlenmişti: “Sonunu düşünen yiğit olamaz”, “Mert insan aman dileyene kılıç kaldırmaz.” Neferler başarılı olduklarında başarı düzeyine göre pâyeye, rütbe, silah, koyun, para gibi ödülle mükafatlandırılırdı.

b) Tecziye: Cezalardan biri gözden düşme idi. Cezanın alameti de üniformanın sağ koluna keçe parçası dizilmesiydi. Korkaklar kuyuya konulur, kaçmaz isterse kuyuya zincirlenirdi.²⁰⁹

c) Savaş esirleri: Bir avulun veya bir kasabanın ele geçirilmesinde teslim olan Müslüman ise mal ve çocukları ile birlikte rahat bırakılır. Eğer Müslüman kaçmış ise malları alınır, çocuklarına dokunulmazdı. Teslim olanlar Rus ise tutuklanır, malları alınırdı. Ruslar teslim olmayıp direnirlerse kılıçtan geçirilirdi.

d) Savaş malzemelerinin üretilmesi: Şamil’in askerleri arasında Avaristan’da 300 soldat²¹⁰ vardı. Bu kaçak askerlere güzler yüzlü ve merhametli davranan İmam Şamil, her soldatı bilgi ve branşına göre çalıştırmaktaydı. Bunlardan barut üretiminde, inşaatta ve istihkâmda yararlanmaktaydı.²¹¹

e) Silah üretimi: Yönetimin nezaretinde atölyelerde kılıç, kama, çakı, tabanca gibi silah imal edilirken, bir kısım silah da Osmanlı devletinden temin edilmekteydi. Gunip, Untsukl ve Veden’de barut üretimi yapılmaktaydı. Buradaki büyük atölyelerden

²⁰⁹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 243.

²¹⁰ Soldat: Rus ordusundan firar eden askerlere verilen ad.

²¹¹ Askerî konularda Hristiyan esirlerden faydalanmaları Rusların iddia ettikleri gibi müridlerin dini bir fanatizmle hareket etmediklerine delil olarak gösterilebilir.

başka muhtelif avullarda küçük atölyelerden başka muhtelif avullarda küçük atölyeler de vardı. Demir ve kurşun üretimi yapılamamakta, bunlar Rus kentlerinden gizlice getirilmekteydi. Kalay karışımı bakırdan mermi ve kurşun yapılmaktaydı.²¹²

f) Top dökümü: İmâmet askerlerinin mağlubiyeti düşman askerlerinden ziyade toplardan kaynaklanıyordu. Rus ordusundan firar eden topçu erlerin de yardımıyla sonunda top dökme işi de başarıldı.²¹³ Bu hüneri de Hotsatlı Murtaza Ali gösterdi. Döktüğü 40-50 toptan 14'ü tam anlamıyla kullanılabilirdi. Gülleler ise Ruslardan gasp edilmekteydi.²¹⁴

Gazavât yürütülürken imamlar Müridizm teşkilatlanması güçlendikçe daha akılcı ve gerçekçi kararlar almaya, reel politığe uygun davranmaya başladılar. Gazavât'ın Rusların iddia ettiği şekilde yalnızca fanatik bir din savaşı değil askerî, siyasî ve ekonomik boyutları da olan bir yurt savunması olduğunun bilincinde olarak hareket ettiler. Şamil'in zaman zaman Ruslarla ateşkes ve barış yapma konusundaki olumlu tavrı da bu yaklaşıma örnektir.²¹⁵

Müridler Ruslarla mücadele ederken meydan savaşı şeklinde bir muharabeye girmemişlerdir. Daha çok gerilla metodu denilen vur-kaç taktikleri uygulamışlardır. Çok iyi şekilde planladıkları ve uyguladıkları ani baskınlar ile Rus birliklerine ve garnizonlarına saldırarak kayıplar verdirmişler, bozguna uğratmışlardır. Ruslara tabi olan yerlerde ayaklanma çıkararak burayı kontrol altına almak için gelen Rus birliklerini pusuya düşürmüşlerdir.

Gazavâtlar nâibler vasıtası ile bütün Dağıstan ve Çeçenistan'a yayılmış, Ruslarla pek çok bölgede savaşılmıştır.²¹⁶ Müridizm hareketinin bu kadar hızlı yayılmasında Rusların da büyük payı vardır. Rusların Kafkasya'yı abluka altına alıp halkın ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştırarak onları mağdur etmesi, kendi feodallerine vergi ödeyen halka yeni vergiler yüklemesi Ruslara karşı nefreti

²¹² Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 243-244.

²¹³ Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 89.

²¹⁴ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 245.

²¹⁵ Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 88.

²¹⁶ Baddeley, *Şeyh Şamil*, 301-302.

artırmıştır.²¹⁷ Böylelikle insanlar Ruslara karşı savaşmak istemiş, Müridizm hareketine destek vererek güçlenmesini sağlamışlardır.

Müridizm hareketine katılanların bir kısmı tarikat müntesibiydi ancak tamamı tarikat üyesi değildi. Sadece yurdunu savunma arzusu, ekonomik beklentiler ve intikam duyguları ile de müridlerin arasına katılanlar vardı.²¹⁸ Müntesip olmayanlar tarikat disiplinine bağlıydı ancak tarikat ritüellerine tabii değillerdi. Yine de her savaşçı mürid olarak adlandırılıyordu. Hareket idarecileri Allah'ın kitabına, peygamberin sünnetine riayet ederek yaşamaları kaydıyla sufi olma şartı aranmaksızın savaşçı topluyorlardı. Ancak Müridizmin çekirdek gücünü tarikata gönülden bağlı olanlar teşkil ediyorlardı.²¹⁹

1.5. Müridizmin Feodal Beyliklerle İlişkisi

Bu ilişkiyi anlamak için Dağıstan'ın sosyal yapısını iyi bir şekilde tahlil etmek gerekmektedir. Kafkasya'da pek çok etnik unsurun olduğu bir toplum vardı. Bu topluluklar muhtelif feodalite ile yönetiliyorlardı. Bu feodaller asırlarca kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüş ve birlik içinde olamamışlardır. Bu yüzden bütün Dağıstan halklarını bir araya getiren ve bir merkezden yöneten bir güç ve otorite yoktu.²²⁰

Buradaki toplumlarda hiyerarşik bir yapı vardı ve en üst tabakayı “Han, Şamhal veya Bey” de denilen prensler oluşturuyordu. Bunlar siyasette söz sahibi olan tabakaydı ve halkı yönetiyordu. Kendilerine tabi olan aileler ne kadar kalabalık ve güçlü olurlarsa bunlar da o derecede kuvvetli olurlardı. Prenslerin bir altındaki tabakada ise “Özden” denilen soylular vardı. Özdenler bazen ekonomik olarak prenslerden daha güçlü olsalar da yönetimde söz sahibi değildiler. Ancak prenslere tabiydiler ve tıpkı onlar gibi soyluluk sembolü olan kırmızı pabuç ve çizme giyme hakkına sahiptiler. Üçüncü sınıf ise hür halktan oluşuyordu. Bunlar beylerin topraklarını işler, savaş vakti ise onlara tabi olarak savaşırldı. Her ne kadar halk beylere tabi olsa da beylerin onlara baskı yapmaları ya da boyundurukları altına

²¹⁷ Gammer, “Naqshbandiyya in Daghestan”, *Die Welt des Islams*, XXXIV/2, 208-209.

²¹⁸ Kemper, “Khalidiyya Network in Daghestan”, *Die Welt des Islam*, I/42, 42.

²¹⁹ Temizkan, “Müridizmin Kurumsallaşması”, *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 78.

²²⁰ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 192.

almaları söz konusu değildi. Halktan kişiler istedikleri zaman istedikleri yere gidebilme özgürlüğüne sahiptiler. Bir suç işlediklerinde kabile kurulu tarafında yargılanarak prens tarafından cezalandırılırlardı. Dördüncü tabaka ise kölelerdi. Savaşlarda esir edilen bu insanlar alınıp satılıyordu.²²¹

Rusya Hanlıkların birlik içinde olmayışından fazlasıyla yararlanmıştı. Kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve Rus baskısı dışında üçüncü bir cenahtan daha baskıyla karşılaştılar: imamlar. Üç koldan süren mücadele fiili savaşların ortaya çıkmasını sağladı. Ancak bundan en karlı çıkanlar Ruslar olmuşlardır. Ruslar kendilerine tabi olmayı ilk önce kabul eden Tarki Şamhallarına çeşitli rütbelere verdiler. Gazi Kumuk hanı Arslan Han tuğgeneral rütbesine ulaştı. Mehtuli hanı Ahmed Han ise Avar bölgesi hâkimi ünvanı aldı. Hunzah Hanlığı asker ve para ile desteklendi. Her ne kadar aralarında anlaşmazlık olsa da bu hanlar birbirlerinin arkasını kolluyorlardı.²²² İşte böyle bir toplumda Dağıstan hanlarını ve halklarını bir otorite altında toplamayı amaçlayan ve bunun için mücadele eden Müridizm hareketi teşekkül etti.

Yüzyıllardır hiyerarşik bir düzenin hâkim olduğu bir toplumda Hâlidî-Nakşibendiyye müridleri devrim niteliğinde bir söylemle ortaya çıkıp, İslâm dinine göre bütün insanların bir tarağın dişleri gibi birbiriyle eşit olduğunu, kimsenin kimseye üstünlüğü olmadığını, üstünlüğün sadece takvada olduğunu insanlara bir kez daha hatırlatmak için çaba gösterdiler.²²³ Bunun için de insanları şeriata yönelttiler. Ancak bu söylemler asırlardır gücü elinde tutan aristokrat ailelerin hoşuna gitmedi.²²⁴ Hanlar şeriatı ve müridlerin vadettiği yeni düzeni istemiyorlardı. Çünkü eşitlik söylemlerini kendi statüleri için bir tehlike olarak görüyor, yeni düzenle beraber hükümlerinin denetleneceğini ve zenginliklerine sınır getirileceğini biliyorlardı.²²⁵

Müridizm hareketine katılanların çoğunluğu hür köylülerdi. Çünkü Müridizm hareketi bu insanları özgürleştireceğini ve Rusları Kafkasya'dan kovacağını vadeliyordu. Müridizme inanıp harekete katılanlarla beraber onu reddedenler de vardı.

²²¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 191; Temizkan, "Müridizmin Yayılma Stratejisi", *TDİD*, IX/II, 184.

²²² Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 192.

²²³ Batılılar da Müridizmin kabile beylerine ve yarı feodal toprak sahiplerine karşı daha demokratik unsurları destekleme eğiliminde olduğu görüşündedirler. (Brock, Peter, "The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy", *The English Historical Review*, Jul., 1956, LXXI/280, 408.

²²⁴ Temizkan, "Müridizmin Yayılma Stratejisi", *TDİD*, IX/II, 184-185.

²²⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 127.

Bunlar genelde zanaatkar kesimdi. Köylülerin özgürleştirilmesi yeni müridler kazanılmasını kolaylaştırırken feodal beylerle husumet oluşturuyordu. Müridler dinî kaynaklı eşitlik vaatleriyle feodalleri yalnızlaştırıyorlardı.

Müridler Kafkas halkları arasında yeterince taraftar topladıktan sonra bundan güç alarak feodallere karşı mücadele vermeye başladılar. Öncelikle Ruslarla iş birliği yapan feodallerden başlayarak feodalitenin kalkması için güç kullanmaya başladılar. Yüzyıllardır devam eden bir sisteme bu şekilde baş kaldırılması Müridizm hareketinin belli bir toplumsal taban edindiğini de göstermektedir. Bu toplumsal taban Müridizmin kurumsallaşmasını ve devletleşmesini de hızlandıran faktörlerdendir.²²⁶

Ruslarla iş birliği yapan Arslan Han Gazavât faaliyetlerinden rahatsız oldu ve İmam Gazi Muhammed'i yanına çağırarak ona: *"Bu fitne nedir? Neden sen bu halkı belaya sokmaktasın, kendi başına da dert açıyorsun. Neden bir köşeye çekilip dinlenmezsin"* dedi. Ancak Gazi Muhammed kendisine itiraz edince adamlarıyla beraber onun şeyhi olan Muhammed Yaraglı'nın ve Cemaleddin Gazi Kumukî'nin yanına gitti. İki alimi de hemen oracıkta adamlarına boğdurtarak öldürtmekle tehdit etti ve onlardan Gazi Muhammed'i müridlikten çıkardıklarını, ona verdikleri izin yetkisini geri aldıklarını içeren birer mektup yazmalarını istedi. İkraha altındayken bu isteği kabul edip Han'ın dediğini yapan Muhammed Yaraglı ve Cemaleddin Gazi Kumukî daha sonra bu yaptıklarından çok pişman oldular ve geri adım attılar.²²⁷

Hanların içinde bulunduğu zihniyet ve Gazavât hareketi ile mücadelesini daha iyi anlamak için, Gazi Muhammed ve müridlerin Kumukların üzerine gelmekte olduğunu haber alan Unsokul Şamhalı'nın kendi taraftarlarına yaptığı bir konuşmayı örnek gösterebiliriz: *"Şimdi topraklarımıza büyük bir kuvvetle Ruslar geldiler. Onlar kendilerine karşı gelenlerden hoşlanmazlar ve karşı çıkanları rahat bırakmazlar.*

²²⁶ Temizkan, "Müridizmin Kurumsallaşması", *Karadeniz Araştırmaları*, XXV/XXV, 78-79.

²²⁷ Karakî "Dağıstan Kılıçlarının Parlaması" adlı eserinde bu olayın çözülmesine şu şekilde yer vermiştir: Han'ın arzusunu yerine getirdikten hemen sonra Muhammed Yaragı'nın görme yetisini kaybeder, Cemaleddin Gazi Kumukî'nin ise dilinin tutulur. İki alim de hemen bir aya gelerek pişman olurlar ve ağlayarak tövbe derler. Mektupları gönüllü olarak yazmadıklarını ve Gazi Muhammed'e göndermeyeceklerini söyleyerek Allah'tan af dilerler. Hemen o vakitte Muhammed Yaragı'nın gözleri görme başlar, Cemaleddin Gazi Kumukî'nin ise dili çözülür. "Bizim bu başımıza gelenler Gazi Muhammed'in kerametindedir. Eğer Gazi Muhammed Allah katında üstün derecelere sahip olmasaydı bu işler başımıza gelmezdi. Bu defa Allah bizi bağışladı ama bir dahaki sefere böyle hatalara düşersek bir bereketsizlik üzerimize gelir" derler. (Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 67-68.)

Bizler Rusların isteğince gezmek zorundayız. Biz onlarla savaşamayız. Ancak, şu Gazi Muhammed'i ve iş arkadaşlarını yakalayamazsak, onların evlerini yakıp, ailelerini tutuklayıp yanımıza getiriniz. Bu söylediklerimi becerenler benden büyük hediye alacaklardır.” Konuşmasının ardından Han oradakilere ikişer kuruş para dağıttı.²²⁸

Feodal beylerin direnişine rağmen Gazi Muhammed bildiği yolda gitmeye devam etti. Onun vefatından sonra ikinci imam olarak onun yerine geçen Hamzat da kısa süren imamlık döneminde aynı mücadeleyi sürdürdü. Avar Hanı'nı ve bütün sülalesini oradan kaldırmayı hedefleyen İmam Hamzat, sonuçları çok ağır olacak radikal bir karar aldı ve Hunzahlı yöneticilerin tamamını öldürdü. Dağıstan'ın en köklü hanlıklarından birini ortadan kaldırarak diğer hanlıklara da sert bir mesaj vermiş oldu. Topraksız köylüler ve alt tabakadakilerin de özgürlük için umutları arttı. Ancak bu olay kan davası güden Han sülalesi yakınları tarafından katledilmesine neden oldu.²²⁹

Hamzat'tan sonra onun yerine geçen Şamil de feodallerle mücadeleyi hızlandırarak devam ettirdi. Özellikle de Ruslarla iş birliği içinde olan hanların üzerine yürüdü. Halkı zengin ve soylu ailelerin boyunduruğundan kurtararak Hanları yalnızlaştırmak suretiyle güç dengesinin değişmesini sağladı. İmam Şamil aristokratlardan ve zenginlerin mallarına el koyuyor, aldıklarının bir kısmını fakirlere dağıtırken kalan kısmını da Beytü'l-Mal'a aktarıyordu. Böylece devletin maliyesini de güçlendiriyordu. Şamil'in ve Müridizmin bu denli güçlenmesinden memnun olmayan feodaller halkın özgürleşmesinden hoşlanmıyor, köylülere baskı yapıyorlardı. Fakat Şamil ve etrafında sağlam bir çekirdek kadro oluşturmuş müridler hanların baskılarını savuşturuyordu.²³⁰

Şamil iyice güçlenmeye başladığı zaman bazı aristokratların onun tarafına geçtiğini görüyoruz. Pragmatizm ile hareket eden bu hanlar statülerini tamamen kaybetmektense Müridizm teşkilatı içerisinde kendilerine bir mevki edinme çabasında idiler. Bunların en bilindik olanları Hacı Murat ve Danyal Bek'tir. Danyal Bek 1844 yılında Şamil'in en parlak nâibi olmuştur. Maiyetlerindeki adamlarıyla beraber Müridizme katılan bu aristokratların zamanla Şamil ile tekrar arası açılmıştır. Çünkü

²²⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 89-90.

²²⁹ Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 74-75.

²³⁰ Temizkan, “Müridizmin Yayılma Stratejisi”, *TDİD*, IX/II, 185-186.

adamları Şamil'den daha çok beylerine bağılıydılar ve Şamil'in emirlerini ihmal ediyorlardı.²³¹

Şamil aristokratlarla yürüttüğü mücadelenin ardından uzun uğraşlar sonunda toplumdaki sosyal tabakalaşmayı neredeyse tamamen ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Han unvanını kullanan birkaç kişi kalsa da onlar da normal halkla tamamen aynı statüdeydiler. Ancak oluşan yeni düzenle birlikte toplumdaki klasik sosyal tabakalaşma yok olurken, Müridizmin getirdiği ideolojiden sonra toplum Müridizm taraftarı olanlar ve Müridizm karşıtı olanlar, başka bir deyişle Mü'minler ve münafıklar şeklinde ikiye ayrılmıştır.²³²

Müridizm hareketi bir taraftan dağılı kavimleri bir bayrak altında toplamak ve bağımsız bir devlet kurabilmek için birliği sağlamaya çalışırken, diğer taraftan dış düşmanlara karşı mücadele vermiştir. Uzun süren uğraşlar sonunda halkın aile ve akrabalık ilişkileri iyileştirilmiş ve güçlendirilmiştir. Sonunda insanlara ortak ideallere bağılı bir şekilde, birlikte aynı bayrak altında yaşayabilecekleri fikir, bilinç ve ülküsü aşılanmıştır.

²³¹ Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 209-210; Kemper, "Khalidiyya Network in Daghestan", *Die Welt des İslam*, I/42, 47-48.

²³² Efe, *Şamil'in Yüz Mektubu*, s. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARIN MÜRİDİZM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Rusların Tarih Yazımında Müridizm

Tarihte iz bırakmış olaylar ve şahıslar, siyasî bakış açısından etkilenecek veya tarihi siyaset malzemesi olarak kullanarak tarih yazımı gerçekleştirilmesiyle “iyi” veya “kötü”, “kahraman” veya “hain” olarak adlandırılabilir. Rus tarih yazımında da değişik dönemlerde farklılıklar gösteren bir Müridizm imajı söz konusudur. Rusya’da tarih yazımının XIX. yüzyılın ortalarından XXI. yüzyılın başlarına kadar değişik siyasî ve ideolojik aşamalar geçirdiği görülmektedir. Bahsi geçen süreçte Rusya coğrafyası üç dönem yaşamıştır. İlki Rusya’nın Kafkasya’daki yayılmacılığının yaşandığı yani Müridizm hareketinin başladığı Çarlık Rusya’sı/Rusya İmparatorluğu dönemidir. İkinci aşama 1917’de Ekim İhtilali ile başlayan ve 25 Aralık 1991’de son bulan Sovyetler Birliği dönemidir. Üçüncü dönem ise günümüzde de devam eden Rusya Federasyonu dönemidir.²³³ Bu dönemlerin her birinin kendine göre farklı ideolojileri vardır. Bazen de aynı dönem içinde farklı yaklaşımlar gösteren ideolojiler bulunmuştur. Dolayısıyla Müridizme bakış açısının oluşmasında/oluşturulmasında bu değişik dönemlerin siyasi yapısı, ideolojisi, endişeleri rol oynamıştır.

Rus kaynaklarında Müridizmden bahsetmek, aslında bu hareketi, mücadele ettiği karşı tarafın gözünden okumak demektir. Karşı tarafın tarih yazımına, ansiklopedilerine, ders kitaplarına yansımaları izlemek demektir.

Kuzey Kafkasya’da Rus askeri faaliyetleri ile ilgili zengin bir literatür mevcuttur. Ancak bu eserler ilmi tenkide muhtaç ve oldukça dağınık durumdadır. Öncelikle şunu belirtmemizde fayda vardır ki konunun birinci dereceden muhatabı olan Kuzey Kafkasya halklarının oluşturdukları tarihi kayıtlar (hatırat, arşiv belgesi vb.) oldukça sınırlıdır. Bu durum tarih araştırmacıların kıyaslama açısından zorluk yaşamalarına neden olmaktadır.²³⁴ Rus ve Sovyet tarihçileri Kafkasya ilgili birçok

²³³ Ağayev, Elnur, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı” *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskan*, ed. Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 63-64.

²³⁴ Türker, Özgür, “Kuzey Kafkasya’daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine”, s. 184-185.

araştırma yapmışlardır. Ancak bu araştırmalar şiddetli ideolojik ve siyasi baskı altında yapılmıştır. Görev başındaki hükümetlerin bölgede yapacakları ekonomik ve sosyal icraatlara destek olma gayesi taşıyan bu çalışmalara ne kadar güvenilebileceği tartışmalıdır.²³⁵

2.1.1. Çarlık Rusya/Rus İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Müridizm

Rusya İmparatorluğu dönemi resmi devlet görüşünü yansıtan eserlerde Müridizm radikal bir fanatizm, dışardan ithal edilen insafsız bir öğreti, diğer farklı inançlardan nefret eden ve askeri ruh taşıyan bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde Çarlık yönetimine karşı ortaya çıkan fiili direniş hareketini Müslümanların Hristiyanlara başkaldırısı şeklinde algılıyorlardı. Aslında Müridizm bayrağı altında gerçekleşen halk hareketinin sosyal sebeplerini ve onların protestosunun kökeninde yatan acı gerçekleri bu yazarlar görmek istememişlerdir.²³⁶

Olaya Rus merkezli bakıldığında yaşanan savaşlar bir halk veya ulusal bağımsızlık mücadelesi olarak görülmemektedir. Bu, devlete karşı, devletin güvenliğini sağlama politikasına karşı gelme gibi okunmaktadır. Çoğunlukla askeri bir anlatımla yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak direnişin ulusal mücadele boyutu ve liderlerinin rolü inkâr edilmekte veya küçümsenmektedir. Bunların yanında az sayıda çalışmalarda mücadelenin Rus yayılcılığına karşı oluşuna ve liderleri İmam Şamil'in kahramanlığına veya önemli rolüne vurgu yapılmaktadır. Dönemin ilerici aydınları ve demokratları bu mücadeleye farklı bir gözle bakmış ve onu farklı bir heyecanla okumuşlardır. Bunlardan arasından N. A. Dobrolyubov, A. İ. Gertsen, N. G. Çernişevski, A. S. Puşkin, M. Y. Lermontov ön plana çıkmaktadır.²³⁷

Müridizm ile ilgili ilk araştırma yapanlardan biri uzun yıllar Kafkas-Rus muharebelerinde bulunmuş, generalliğe kadar yükselmiş olan Vasiliy Aleksandroviç Potto'dur. Kafkasya Savaşı adlı beş ciltlik ünlü eserinin beşinci cildinde Müridizmden

²³⁵ Yeşil, Murat, "Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, VI/5, 2675.

²³⁶ Nevruz, Yılmaz, "Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslâm'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 319.

²³⁷ Ağayev, "Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı", *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, 65-66.

şöyle bahsetmektedir: “Rusya Asya’nın iki güçlü devleti Türkiye ve İran ile aynı zamanda yaptığı savaştan zaferle çıkarken, Dağıstan’ın derinliklerinde tehlikeli bir yangın Kafkasya’yı tehdit ediyordu. Bu yangını hazırlayan sebep tarih kitaplarına Müridizm diye kaydedilen aşırı dinsel fanatizmdi. Müridizm Dağıstan halklarını Gazavât’a yani kanlı bir İslâmî cihada davet ediyordu.”

Müridizm hakkında bugüne kadar yazılmış en derli toplu eserlerden biri Nikolay Aleksandroviç Smirnov’un “Kafkasya’da Müridizm” adlı eseridir. Kafkasya Müridizmini Dağlıların aksiyon ideolojisi olarak tanımlamıştır. Kafkasya konusunda araştırma yapanları Müridizmi derinlemesine incelemedikleri ve Müridizm hareketinin ayaklanmalardaki manevi rolünü açığa çıkarmadıkları için eleştirmektedir. Aynı zamanda Çar dönemindeki feodal burjuva tarihçilerin Kafkasya halklarının Çarlık yönetime karşı mücadelelerinde dinin etkisini abarttıklarını ve “çok insafsız bir dini fanatizm” olarak değerlendirdiklerini ayrıca cihad ve Gazavât sloganlarının bu mücadelenin gerçek sebebiymiş gibi göstermelerini eleştirmiştir. Bu bakış açısının Çarlık yönetimi ve feodal sınıf tarafından sözü geçen mücadelenin anti feodal ve anti kolonyal sebeplerini gizlemek amacıyla oluşturulduğunu ileri sürmüştür.²³⁸

Yine asker kökenli olan R. A. Fadeyev “Kafkas Savaşı” adlı eserinin “Atmış Yıl Kafkasya Savaşı” bölümünde Müridizm hareketinin fanatik dini bir örgüt olduğunu ve her şeyin bu hareket etrafında döndüğünü iddia etmektedir. Şu ifadeler ona aittir: “Müridizm insanı tüm kazanımlarından soyutlayarak onun ruhunu saçma İslâmî mistizmle dolduruyordu. İnsanlara yaşam boyu boyun eğdirmeyi hedefleyen veya en azından taraftarlarını kendi amaçlarına körü körüne hizmet etmelerini ilahi bir emir olarak kabul ettiren Müridizmin toplumdaki kopuk murtazakları ve müridleri insanlara hulül ediyorlar ve onları son nefeslerine kadar savaşmaya yemin ettiriyorlardı. Bu kişiler insan kalabalıklarını Müridizme itaat ettiren tarikatın manevi kardeşleriydiler; yönetimin fahri üyeleriydiler. Sonuç olarak bu korkunç topluluğun başı Tanrı ve insanlar arasında aracı olan İmam’dı.”

Yazarın bu tespitleri gerçeklikten uzaktır. Firarların çok kolay gerçekleşebileceği dağlık ve ormanlık bir ortamda, dünyanın en güçlü ordularından

²³⁸ Nevruz, “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye*, IV, 313.

birine sahip olan bir imparatorluğa karşı, yılmadan usanmadan 35 yıl sürdürülen bu harbin silah zoruyla yemin ettirilen askeri birliklerle icra edilmesi ve devam ettirilmesi mümkün değildir. Bu mücadele ancak inanan ve her şeyden fedakârlık eden insanların birlikteliğiyle yapılmıştır. Ayrıca Kafkas Rus harbinin sebebinin Müridizm olduğunu ileri sürmekte, Rus yayılcılığını görmezden gelmektedir. Fadeyev'in bu eseri gerçeği yansıtmamaktadır. Eser fanatik derecede Rusya yanlısı bir yazar olduğunu göstermektedir.²³⁹

Kafkasya'da yaşanan Rus yayılcılığına karşı Kafkas halklarının mücadelesi hakkında yazılan eserlerde aynı zamanda hareketin imamları hakkında da görüşler yer alıyordu. XX. yüzyılın başında yayınlanan “Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü” ve “Rus Biyografik Sözlüğü” adlı iki ansiklopedide İmam Şamil hareketiyle ilgili olumlu ve olumsuz görüşlere yer verildiyse de onun kahramanca mücadelesini takdir eden bilgilere de rastlamak mümkündür. Bu ansiklopedi maddelerindeki ilginç bulunan noktalar şu şekildedir:

“Şamil büyük liderdir. Dağıstan ve Çeçen Dağlılarını Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesinde birleştirdi.

Dağıstan'da önemli eğitmenlerden gramer, mantık, Arap dili belegatı dersleri aldı ve kısa sürede öğretici pozisyonuna geldi. Gazavât'ı -Ruslara karşı kutsal cihad-hocalarından öğrendi. Hamzat Bey ve Gazi Muhammed'den sonra gelmektedir. Onların ölümünden sonra da lider oldu.

...Şamil, Dağıstan ve Çeçen Dağlılarının başında, liderleri olarak 25 yıl Rusya güçlerine karşı mücadele verdi. Gazi Muhammed'e kıyasla dini eğitimi azdı, Hamzat Bey ile kıyasladaha sakindi. Ama askeri yeteneği ve organizasyon becerisi vardı. Hamle yapma zamanını iyi biliyor ve doğru tercihler yapıyordu. İnsanları etkilemeyi ve kendisine bağlamayı bildi.

...Şamil ve Müridizm korkusu Avarları Ruslardan yardım alamaya itti. Halk Müridizmin etkisi altına geçmek istemiyordu.

²³⁹ Nevruz, “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye*, IV, 314.

...İlk dönemlerde Şamil'in başarısızlıkları, kabileler arası çatışmalar Rusları şu sonuca götürdü: Şamil macera peşinde olan değersiz biridir. Bu yaklaşım Şamil'e toparlanma olanağı sağladı.

...Şamil başarılar kazanınca 'Ruslar korktu kaçtı' haberini yaydı. Bu da insanların etrafında birleşmesinde etkili oldu. Hamzat Bey'in dul hanımıyla evlenmesi çevresinin daha da genişlemesine neden oldu.

...Savaşlar sonunda yenilgiler alan Şamil, Ruslarla anlaşmak istedi. Karşılık bulamayınca da kaçmayı tercih etti. Yenilgilerde çok sayıda müridin ölmesi zaman zaman ona karşı tepkiler doğurdu. Fakat bizim yetkililerden kötü muamele gören Dağlılar yeniden Şamil'in etrafına toplandı.

...Komutanlar Şamil'i zararsız kaçak olarak değerlendiriyor ve takip etmeyi çok da gerekli görmüyorlardı.

...Rusların askeri rejim getirecekleri haberi yayılıyor ve bu heyecanlanan Dağlıları Şamil etrafında birleştiriyordu. Şamil ordumuz karşısında vur-kaç taktiği uyguluyordu. Bundan dolayı da etrafına gerektiğinde büyük kitle toplayabiliyordu.

...Zayıf döneminde Şamil'in anlaşma, görüşme isteklerine cevap vermeyen Rus ordusu yetkilileri, 1840 yılında onu görüşmeye çağırdılar ve bu da Dağlıları karşısında Şamil'in gücünü ve güvenini artırdı.

...Kırım Savaşı Şamil ile mücadelemizi zayıflattı. Şamil bunu kullanarak güç topladı ve halkı isyana teşvik etti.

...Şamil'in yanına İstanbul'dan mühendisler ve önemli şahısların geldiği haberi yayıldı.

...Savaşlarda başarılar kazanması halkın Şamil'in tarafına geçmesine neden oldu. Bu savaşlarda Şamil'in komutanlık özelliği ön plana çıktı. Kısa sürede savaşıcak başarılı bir ordu kurmuştu.

...Rusların olayı ciddiye almaları Şamil'in yenilgilerini getirdi. Halk Şamil'in zulmünden Ruslara sığındı. Müridleri kovdular. Çevresindeki adamlar da Şamil'den kopmaya başladı.

...Ağustos 1859'da Şamil'e devlete sığınma çağrısında bulunuldu. Mekke'ye gidişine izin verilecekti. 25 Ağustos 1859'da teslim oldu. Kaluga'ya yerleşti. 1870'te Mekke'ye gitti ve Mart 1871'de orada vefat etti.

...Şamil, Çeçen ve Dağıstan halklarını birleştiren dini ve dünyevi liderdir. İslâm etrafında Kafkas Müslümanlarını birleştirdi. Şeriata göre devlet kurdu. Şamil'in iki önceliği bulunmaktaydı: Ruhun kurtuluşu ve Ruslardan kurtulmak. Onun dönemi şariat dönemi olarak bilinir., yıkılışı da şariatın yıkılışı olarak bilinir. Yönetim mekanizması oluşturulmuş ve başına yetkililer, nâibler, kadılar atamıştı. Eli silah tutan askeri hizmetten geçmeliydi. Devlet gelirinin iki kaynağı vardı: yağma, gâret ve zekât, haraç.”²⁴⁰

Çarlık dönemi kaynakları değerlendirildiğinde devletin resmi kaynaklarının olayların daha çok askeri boyutu üzerinde durduğu ve olayların hiç de bir ulusal bağımsızlık hareketi olmadığını vurguladıkları görülmektedir. Diğer taraftan devletin bu resmi yaklaşımı dışında olaya devletten farklı bakan olayı Çarlık yönetimine karşı verilen bir devlet kurma mücadelesi şeklinde değerlendiren kaynaklar da vardır.

2.1.2. Sovyetler Birliği Dönemi Tarih Yazımında Müridizm

25 Ekim 1917'de gerçekleşen Ekim İhtilaliyle Rusya'da Çarlık yönetimi devrildi. İhtilali gerçekleştiren Bolşeviklerin muhalifleri etkisiz hale getirip kendi iktidarlarını sağlama almaları 1922 yılını buldu. Yeni iktidarla beraber Rusya'da yeni bir yapı ve yeni bir ideoloji ortaya çıktı: Sovyet İdeolojisi. Dolayısıyla tarih yazımı da bu ideolojiden etkilenmiş, ideolojinin seyrine göre şekillenmiştir.

Sovyetler Birliği'nde tarihçiler Marksizm-Leninizm ideolojisinin sınırları içinde çalışmak zorunda bırakılmış, bu ideolojiye hizmet eden tarihçiler teşvik edilip ödüller ve dereceler alırken, bunun tersine hareket edenlerin önü kesilmiş, hatta ölüm ve Sibiry'a'da çalışma kamplarına sürgün gibi çeşitli ağır cezalara çarptırılmışlardır. Ancak, bazen, özellikle Stalin döneminde devletin politika ve stratejilerinde değişimler gerçekleşmiş, buna bağlı olarak tarih yazımında da değişiklikler olmuştur. Bu yüzden tarihçiler zor durumda kalmışlar ve cezalara maruz kalmışlardır. Bu

²⁴⁰ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, 66-68.

konudaki en somut örnekler ileride bahsedeceğimiz Kazakistanlı tarihçi Ermukhan Bekmakhanov ve Azerbaycanlı aydın Heyder Hüseyinov'dur.

Bolşevikler iktidara gelir gelmez tarihi eserleri kendi görüşlerine göre şekillendirmeye başladılar. Ancak Sovyet ideolojisini benimsememiş ve “burjuva aydını” adlandırdıkları Çarlık Rusya döneminin tarihçilerine ilk yıllarda hoşgörülü davrandılar. Onlara ceza vermediler baskı yapmadılar ve tarihin tüm alanlarında çalışma imkânı tanıdılar. Çünkü yeni rejim tarihe çok önem veriyordu ve kendi ideolojilerine uygun tarihçiler henüz yetiştirilmemişti. İşçi ve köylüler arasından kendi istedikleri gibi yeni bir aydın ve tarihçi zümresi meydana getirene kadar bu minval üzere devam ettiler. Marksizm-Leninizm teorisi ve metodolojisini esas alarak eğitim verecek yeni fakülte, enstitü ve bölümler açtılar. Böylece kendi ideolojileriyle yetiştirdikleri yeni nesil tarihçiler ortaya çıktı.

Sovyet yönetimi kendi ideolojik amaçları doğrultusunda tarihçi kadrolarının oluştuğuna kanaat getirdikten sonra eski nesil tarihçileri tasfiye yoluna gitti. 1828'de eski nesil tarihçiler eleştirilmeye başlandı ve 1929-30 yılları arasında pek çok tarihçi hapsedildi, Sibiry'a sürüldü veya idam edildi. Stalin, tarih biliminde yeni bir “metot” ortaya koymaya çalışmaktaydı. Belgelerle çalışan tarihçileri “talihsiz bürokratlar” ve “arşiv sıçanları” olarak adlandırıyor, Bundan böyle “belgelere göre değil, işe göre” değerlendirmeler yapılması gerektiği talimatını veriyordu. SSCB döneminde tarih yazımı bu anlayışla gerçekleşmiştir.²⁴¹

Sovyet tarih yazımında XIX. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun yayılmacı politikasına karşı mücadele eden halklar ve liderleri ile ilgili yaklaşım 3 ayrı bakış açısıyla gerçekleşmiştir.

2.1.2.1. “Belalı/Zararlı” Tezi Döneminde Müridizm

Sovyet sisteminin daha kuruluş ve yerini sağlama alma aşamasında Rusya İmparatorluğu'nu övmesi ve yaptıklarını tasdik etmesi söz konusu değildi. Bu yüzden Çarlık yönetiminin yaptıkları belalı/zararlı olarak nitelendirilmekteydi. Bu yaklaşımın

²⁴¹ Kara, Abdulvahap, “Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar”, *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri: İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, Ed. Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-14.

yeni sistemin tarih yazımına da oldu. Çarlık yönetiminin icraatları olumsuz olarak değerlendirildi. Çünkü yeni rejim tarihi siyasi müdahalede en iyi silah olarak görmekteydi.²⁴²

Yeni rejimin stratejileri doğrusunda İmam Şamil “Halklar hapishanesine” karşı özgürlük için mücadele eden lider olarak tanımlanıyor, Müridizm hareketine olumlu/ilerici anlam yükleniyordu.²⁴³ Sovyet rejiminin çıkarları ve politikası ile uyumlu olan bu çizgi doğrultusunda M. N. Pokrovski tarafından 1923 yılında Moskova’da “Çarlık Rusyası’nın XIX. Yüzyıldaki Savaş ve Diplomasisi” adlı eseri yayınladı. Pokrovski Çarlık Rusya’sının Kafkas politikasını işgalci bir politika olarak değerlendiriyor ve Müridizm hareketinin önemine dikkat çekiyordu. Pokrovski’ye göre XIX. yüzyılın başlarında Çar yönetiminin gözünde Kafkasya’daki halklar dolandırıcı ve haindiler. Daha sonra da sinsi bir yırtıcıya dönüşmüşlerdi. İmparator bunları etkisiz hale getirmek gerektiğini düşünüyordu. Önce Güney Kafkasya’ya yerleşen Rusların buralara dini ve kültürel yozlaşmayı amaçlayan müdahaleleri yerel halkı mücadeleye itti. Bölgenin demografik yapısı göç yoluyla değiştirildi ve baskın politikası izlendi. Eserinde Müridizm hareketine yer veren Pokrovski yerel halkın da geleneklerini, yönetimlerini, korumak için savaşmak veya Rusya’nın teslim olmak seçeneği karşısında kaldığını vurguladı.²⁴⁴

Lenin’in Çarlık ideolojisine karşı savaşılması buyruğunu aşırıya taşıyan Pokrovski, Çarlık dönemdeki Rus yayılcılığını emperyalist olduğu için en güçlü biçimde kınamıştır. Rusların Kafkasya fetihlerindeki kabalık ve yanlışlıkları tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Pokrovski Şamil’i “bir kahraman ve eşit olmayan bir savaşta yetenekli bir önder” olarak tanımlamış ve Müridizm hareketini demokratik olarak nitelendirmiştir.²⁴⁵

²⁴² Ağayev, Elnur, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 80-87.

²⁴³ Kara, Gülnar, “Ermukhan Bekmakhanov’un Eserlerindeki Kazakistan Tarihinin Önemli Konuları”, *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri: İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, Ed. Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2015 s. 104.

²⁴⁴ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, 69-70.

²⁴⁵ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s. 13.

Dolayısıyla belalı/zararlı tez döneminde Müridizm hareketi onaylanmakta, anti feodal ve anti kolonyal bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

2.1.2.2. “Az Belalı/Az Zararlı” Tezi Döneminde Müridizm

XX. yüzyılın kırklı yıllarından itibaren Sovyet tarih yazımı stratejisinde değişim yaşandı. Artık yerleşen ve kendini sağlama alan sistem Çarlık ideolojisine karşı savaşını durdurdu. Rus olmayan toprakların Çarlık tarafından fethedilmesine ilişkin “daha az zararlı” bir formül devreye soktu. Ancak çoğu yayınlarda Müridizm hareketi hakkında Pokrovski’nin görüşleri baz alınmıyordu.²⁴⁶

Bu dönemdeki tezin içeriğini şöyle özetlemek mümkündür: Çarlık Rusya’sına karşı verilen mücadeleler işgale karşı verilen bir tepkidir, ayrıca geri kalmış İran ve Türkiye yerine gelişmiş Rusya halkı ile hareket etmek önemsenmelidir. Bu tezle yerleşmiş Sovyet sisteminin halkları eşit görme, kaynaştırma, SSCB’ye bağlı halkların tarihlerinin hesaba katılarak yazılması amaçlanmıştır. Çünkü yaklaşan II. Dünya Savaşı tehlikesi söz konusudur. Başka bir deyişle iç ve dış politikada yaşanan değişimler bu dönemde de tarih yazımına yansımıştır.²⁴⁷

Yaklaşan II. Dünya Savaşı arifesi SSCB’nin Çarlık Rusya’sının bazı değerlerine ihtiyacı vardır ve insanları savaşa götürecektir, hazırlayacak manevi bir güç gerekmektedir. Bir taraftan Rus halkının geçmişinden, diğer taraftan Ruslar dışındaki halkların tarihinden kahramanlık örnekleri sunulması SSCB topraklarındaki halkı birleştirmek konusunda önem taşıyordu. Stalin Kızıl Meydan’da yaptığı konuşmada Çarlık Rusya komutanlarını övüyor, onlardan bahsederken “dedeleriniz” ifadesi kullanıyor ve onların halka ilham kaynağı olmasını dilediğini söylüyordu.²⁴⁸

Bu dönemde halkın yaklaşan II. Dünya savaşına karşı motivasyonunu artırmak için Çarlık zamanındaki önemli komutanlarla ilgili çalışmalar yapılmış, ayrıca SSCB’ye tabi olan diğer milletlerin kahramanları da ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Az belalı/Az zararlı tezi II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

²⁴⁶ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s. 14.

²⁴⁷ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, 71-72.

²⁴⁸ A. Kara, “Ermukhan Bekmakhanov”, *Sovyet Tarih Yazımı*, s. 17.

2.1.2.3. “Gönüllü Birleşme” Tezi Döneminde Müridizm

II. Dünya Savaşı’nda kazanılan başarıyla beraber SSCB milliyetler politikasında bir güzergâh değişikliğine gitti. Sovyet Hükümeti’nde savaşın kazanılmasında Rus halkının rolünü değerlendirme ve övme eğilimi belirlemeye başlandı. Rus halkının “Sovyetler Birliğindeki halklar ailesinin büyük kardeşi” olma rolü ön plana çıkarıldı ve altı çizildi. Rus olmayan milletlerin burjuva milliyetçiliğine karşı mücadele -özellikle Orta Asya ve Kafkasya’da- süratle yürürlüğe koyuldu. Devlet politikasındaki bu strateji değişikliği her zaman olageldiği üzere tarih yazımında da önemli değişikliklere neden oldu. “Sovyetler Birliği halklarının kardeşliği” formülü ve bu bağlamda geçmişin yeniden yorumlanmasıyla birlikte Rus istilasına direnen ulusal kahramanların tanımlanmasında keskin bir dönüş gerçekleşti²⁴⁹ Böylece Çarlık Rusya yönetimine direnen milli kurtuluş hareketleri liderlerini suçlama resmi tarihçiliğin prensibine dönüştü. Tarih eserlerinde Rus olmayan halkların yeni düzende Rusya ile gönüllü bir şekilde birleştikleri vurgulanmaya başlandı. Bu birleşmeyi reddedip mücadele edenler – bir önceki tarih tezinde kahraman ilan edilenler- hain konumuna getirildiler.²⁵⁰

SSCB’nin bu yeni tarih yazım stratejisini onaylamayıp eski fikirlerinde ısrar eden bilim adamları ise ne yazık ki bu süreçten olumsuz etkilendiler. Kazakistanlı tarihçi Ermukhan Bekmakhanov, II. Dünya savaşı döneminde kahraman ilan edilen Kazakistan halk kahramanı “Kenesarı” ile ilgili fikirlerini devletin yeni stratejisine göre güncelleyerek eserlerine yansıtmadığı için “Milliyetçilik yapmak, Kazaklar ile Rusların arasına fitne sokmak” gerekçesiyle Bilimler Akademisi’ne şikâyet edildi. Bekmakhanov “Sovyet Hükümeti’ne karşı fikre sahip olup 1942-1951 yılları arasında milliyetçi fikirleri yayma ve Sovyet karşıtı propaganda yapma” suçuyla itham edilerek 25 yıl Sibiryaya sürgün cezasına çarptırıldı. Stalin’in ölümünden sonra bir kısım Kazakistanlı tarihçinin girişimiyle ancak affa uğradı.²⁵¹ Ancak bir çalışmasında

²⁴⁹ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s. 14.

²⁵⁰ A. Kara, “Ermukhan Bekmakhanov”, *Sovyet Tarih Yazımı*, 18.

²⁵¹ A. Kara, “Ermukhan Bekmakhanov”, *Sovyet Tarih Yazımı*, 18-20. Ermukhan Bekmakhanov hakkında yarıtılı bilgi için bkz.: *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri: İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, Ed. Abdulvahab Kara, Zeynep Yaman, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2015.

Müridizm hareketini öven ve Şeyh Şamil'in kahramanlığını vurgulayan Azerbaycanlı felsefeci ve aydın Heyder Hüseyinov, Bekmakhanov kadar şanslı olmayacaktı.

Heyder Hüseyinov 1949 yılında yazdığı “XIX. Yüzyıl İctimai ve Felsefi Fikir Tarihinden” isimli eserinde Müridizm ve Şamil konularını Marksist bakış açısıyla değerlendirmemiş, Şeyh Şamil ile ilgili kahramanlık ifadeleri kullanmıştı. Kitap yayınlandığı ilk günden itibaren büyük ilgi gördü. Hatta Stalin Ödülü için önerildi. Ancak 1950'den itibaren Sovyetler Birliği parti liderliği inisiyatifiyle Kafkas halklarının ulusal kurtuluş hareketinin “gerici, milliyetçi, İngiliz Krallığı ve Türk sultanlığının hizmetinde bir hareket”²⁵² olarak değerlendirilmeye başlanmasıyla birlikte Hüseyinov Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne çağrıldı. Burada onu korkutmaya, İmam Şamil'in İngiltere'nin ve Türkiye'nin ajanı olduğu fikrini kabul ettirmeye çalıştılar ancak başarılı olamadılar. Hüseyinov'un eseri Stalin Ödüller Komitesinin isteğiyle “Marksizm karşıtı” ve “tarihsel gerçeklere karşıt” olduğu gerekçesiyle ödül adaylığından elendi.²⁵³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra “Soğuk Savaş” döneminin başlamasıyla dünya iki kutba bölünmüştür. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği ile birlikte hareket eden İngiltere, Fransa, Amerika oluşan yeni resimde artık karşı cephede yer almaktadır. Savaşta yer almayan Türkiye de karşı kutupta yer edinmiştir. Bu yüzden Sovyet yönetimi Müridizm Hareketi'ni Rusya'ya karşı dış güçlerle yaptığı gizli anlaşmalar dahilinde hareket etmekle itham etmeye başlamıştır.²⁵⁴

Kısa bir süre sonra, “Azerbaycan Hanı” olan, Azerbaycan Komünist Partisi başkanı Mircafer Bağirov, Bolşevik dergisinde “Şamil ve Müridizm Hareketinin Karakteri Sorunsalı” başlıklı bir makale yayınladı. Makalenin temel tezleri şunlardı: Müridizm temelde gerici bir hareketti ve ulusal kurtuluş hareketi ile hiçbir benzerliği yoktu. Dahası İslâm Türkiye ve İngiltere'nin saldırgan yayılmacı politikaları tarafından kullanılmıştı ve hatta Müridizmi yaratan onlardı. Ayrıca Şamil halk tarafından destek görmesi önemsenmeyen gerici bir önderdi. O Kafkasya'yı Rusya'dan koparmak istemişti. Çok sayıda Rus birliğini kendisine yönlendirerek

²⁵² Nevruz, “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye*, IV/74, 315.

²⁵³ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s. 15.

²⁵⁴ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, s. 76.

Rusya'nın hasımlarına -İngiltere, Fransa, Türkiye- yardımcı olmuş ve onlara Kırım'da fırsatlar yaratmıştı. Son olarak Çarlık kolonicilerinin tüm kabalığına karşın Rusya'ya katılmak Kafkas halkları için kendi kültür ve ekonomilerini geliştirmek açısından tek yoldu. Çünkü ya İran ya da Türkiye tarafından yutulmayı ya da Rusya'ya katılmayı seçmek zorundaydılar. Rusya ile birleşmek ilerici bir nitelik taşıyordu. Çünkü bu, Kafkas halklarına güvenlik, ekonomik kalkınma ve hepsinden önemlisi gelişmiş Rus kültürü ile teması sağlamıştı.

Bağırov bir toplantıda Hüseyinov'u "burjuva milliyetçi" olarak değerlendirdi. Bunun üzerine Hüseyinov görevden uzaklaştırıldı, ailesi baskı altına alındı, abisi hapsedildi. Tüm bunlara dayanamayan Hüseyinov intihar etti.²⁵⁵

Stalin'in 1953'te ölmesinden sonra yerine geçen Kruşçev dönemi daha yumuşak ve liberal bir dönem olmuştur. 1959 yılında XIX. yy. Kafkasya Halkları İsyân Hareketi tarihinin meselelerini çözüme kavuşturmak için Dağıstan ve Moskova'da tarih kongreleri yapılmıştır.

Ekim 1956'da Dağıstan Mahaçkale'de düzenlenen konferansta şu şekilde bir sonuç çıkmıştır: "Katılımcılar 1950'den sonra ortaya atılan ve Kafkasya Dağlılarının hareketini gerici, çoğunluğun benimsemediği bir hareket ve onun önderlerini Türkiye ve İngiltere'nin ajanı imiş gibi gösteren görüşün reddedilmesini desteklemişlerdir. Dağıstan'ın Rusya ile birleşmesinin nesnel, ilerici, tarihsel bir değeri vardır. Ancak taşranın diğer alanlarındaki gibi, Kafkasya'da izlenen baskı, acımasız bir sömürgeleştirme politikası ve yerel feodal derebeylerin boyunduruğu ile birlikte kitlelerin yaygın direnişine yol açmıştır. Her ne kadar Rusya'ya düşman güçler Kafkas Dağlılarının bu hareketini kullanmaya çalışılsa da bu hareket Kuzeydoğu Kafkasya'da büyümüştür. Şamil'in önderliği altındaki Dağlıların hareketi Çarlık'ın sömürgeleştirme politikasını hedeflemiştir ve bir ulusal bağımsızlık savaşıdır. Ama bu hareketin dinsel örtüsü gericidir. Müridizm dinsel bağınazlığı tutuşturmuş, Hristiyanlığa inanan halklara nefreti kışkırtmıştır."

Bu konferansın hemen ardından Kasım 1956'da Moskova'da da bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta Mahaçkale Konferansı'nın sonuçlarının düzeltilmesi

²⁵⁵ Ağayev, "Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı", *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, s. 74-75.

açıkça amaçlanmıştır. Moskova Konferansı'nın sonuçları şu şekildedir: "Tartışmadaki katılımcıların ezici çoğunluğu Şamil'in önderliği altında, sömürgecilere karşı yürütülen hareketin Çarlık'ın saldırgan ve sömürgeci politikası ile Dağlı toplumundaki sınıf savaşının şiddetlenmesi nedeniyle kışkırtıldığını doğrulamıştır. Bu bağlamda o dönemde Kafkasya halklarının sosyo ekonomik, gelişimini daha derinden araştırmak, Dağ toplumunun sınıf yapısının ayrıntılarını ve her bir milletteki kurtuluş savaşını ve sınıf çelişkilerinin özelliklerini ortaya çıkarmak zorundayız. Bu hareketin seyrini incelerken, dış güçlerin etkisini, İngiltere, Türkiye ve diğer yerlerdeki yönetici çevrelerin Kafkas Dağlılarının hareketini kendi çıkarları doğrultusunda sömürme emellerini unutmamalıyız. Sovyet tarihçileri Çarlık'ın acımasız sömürgeleştirme politikasını sergilerken, Kafkasya'nın Rusya'ya katılmasının nesnel anlamda ilerici sonucunu kapsamlı olarak göstermelidir."²⁵⁶

Kısacası kongrede isyanın sebebi Çar yönetimin sömürgeci politika takip etmesi ve halk arasında feodallerin iş birliğiyle sınıf savaşlarının arttırılması olarak belirlenmiştir. Ancak hem Çarlık'ın sömürgeci politikalarının hem de Kafkasya'nın Rusya'ya ilhak etmesinin olumlu sonuçlarının derinlemesine araştırılması kararı son derece çelişkilidir.

Kongrelerden sonra yerel tarihçiler de konuyla alakalı makale ve kitaplar yazdılar. Dağıstanlı tarihçi Gaci-Ali Daniyaloviç Daniyalov 1956'da "Şamil'im Önderliğinde Dağlıların İsyanı" adlı makalesinde Müridizm İdeolojisinin milli bağımsızlık hareketinin kabuğunu oluşturduğunu bu yüzden karanlık bir inanç olarak tanımlanamayacağını söyledi. Ona göre Şamil büyük ve zeki bir devlet adamıydı ve zorba değildi, Türkiye ve İngiltere ile hiçbir zaman gizli anlaşmalar yapmamıştı. Müridizm barbarlık yöntemi kullanan Rus kolonyalizmine karşı sağlıklı bir tepkiydi.

Bir başka Dağıstanlı yazar Kh. M. Khaşayev eserinin "Dağıstan'da Müridizm" adlı bölümünde militan Müridizmin gericiliğine dikkat çekti. Din adamlarının siyasi rolünü tartışırken de aşırıya kaçtı. Ona göre din adamları feodallerin kafirlere (Ruslara) yaklaşmalarından endişe ederek kafirlere karşı savaşa çağırıyordu. Khaşayev, din adamlarının sömürgeciler ve yeri feodallerden hoşlanmayan kendi taraflarına

²⁵⁶ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s. 17-18; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 100.

çektiklerini, ekonomik üstünlük kazanmak için mücadele ettiklerini, özdenleri feodallerin hakimiyetinden kurtarmak gibi bir niyetleri olmadığını ileri sürüyordu. Aynı şekilde gerici Müridizmin Rusya'yı Kafkasya'dan uzaklaştırmak istediğini ve bura halklarını köleleştirmek isteyen Türkiye, İngiltere ve İran tarafından desteklendiğini de dile getirdi. Bu eser Sovyetler Birliği'nin tipik tarih yazımı yöntemiyle kaleme alınmıştır.²⁵⁷

Bu dönemde komünist ideoloji sadece tarihi yayınlar ile değil edebi yayınlar ile de kitleleri yönlendirmeyi amaçlamıştır. Bu yayınlar arasında en dikkat çekici olanlardan biri de Dağıstan'ın dünya çapında yetiştirdiği yazar Resul Hamzatov'un yazdıklarıdır. Hamzatov 1951'de kendi tabiriyle İmam Şamil'i karalayanlar korusuna katılmış, yükselme ve makam hırsıyla onun hakkında aşağılayıcı bir şiir yazmıştı. Sonradan bu şiiri hayatının en büyük hatası olarak adlandıracaktı. Şiiri yazdıktan sonra aynı yıl Stalin tarafından verilen ödüle layık görüldü. Bir anda önü açıldı, uluslararası toplantılara katılmaya başladı.

Başta kendi köylüleri olmak üzere halkın çoğunluğu ona tepki gösterdi. Stalin'in ölümünden sonra rüzgâr tersine döndü. Hemşehrileri tarafından kınanan Hamzatov İmam Şamil'in halk arasında büyük değer görmesi karşısında pişman oldu. Kruşçev döneminde bazı yumuşamalar meydana gelmişti, artık Şamil'den hain olarak bahsedilmiyordu ancak Hamzatov'un yazdığı şiir hala ortada duruyordu. Vicdanen çok rahatsız olan Hamzatov 1967'de kendisini affettirmek maksadıyla "Benim Dağıstanım" isimli yeni bir şiir kaleme aldı. Hamzatov bu yeni şiiriyle İmam Şamil'den ve onun aziz ruhundan özür dilemek istemiş, hatasını telafi etmeye çalışmıştır. Bu olay Kuzey Kafkasya halkının en çetin şartlar altındayken bile Müridizm ideolojisini taşıyabilmesine güzel bir örnektir.²⁵⁸ Şiirin bir kısmını aşağıda alıntıladık:

"Yine o eski, o iyileşmemiş yara
Yüreğimi yakıyor,
Dedemin bir masalıydı O.

²⁵⁷ Nevruz, "Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü", *Yeni Türkiye*, IV/74, 315-316.

²⁵⁸ Çetinbaş, Mehdi Nüzhet, "Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, IV/74, 354-355.

Ta çocukluğumdan bilirim
 Onun üstüne ne söylenmişse köylerimizde.
 Bir masaldı O, yaşamla içice geçmiş
 Kulak kesilirdim her dinleyişimde
 Ve gün kavuşurken kızaran bulutlar bana
 Onun komutasındaki savaşçılar gibi gelirdi.
 Dağların türküsüydü O, annemin de söylediği
 Hiç unutamadığım çocukluğumdan beri
 O tertemiz gözlerindeki pırıl pırıl yaşlar
 Kuytu ormanların çiğleriydi sanki.
 Bir resmi asılıydı evimizde, asker giysili
 Seyreder dururdu öylece bizi
 Solaktı, sol elinde tutardı kılıcını
 Sağ yanında asılıydı tüfeği.
 Anımsıyorum, bu koca savaşçıydı
 İki ağabeyimi cepheye uğurlayan
 Ve izleyen tank yapılınsın diye bacımın
 Bileziklerini verişini, asılı olduğu duvardan.
 Ölümünden az önce babam
 Bir destan yazmıştı Onun üzerine
 Ama yazık! Kara çalındı kahramana
 Söylentiler çıkarıldı arkasından.
 Bu beklenmeyen acı olmasaydı
 Belki yaşıyor olacaktı babam
 Ve ne yazık, ben de katıldım bu kara çalıcılar korosuna,
 Düşünülmeden bestelenivermiş kötü bir şarkıyla.
 Çeyrek yüzyıl boyunca atalarımız
 Elde kılıç yere serdiler düşmanı
 Oysa ben şaşırıp çocukça bir şiirde
 Düşmanın adamı diye gösterdim kahramanı.
 Geceleri her yerde onun ayak sesleri
 Işığı söndürdüm mü pencerede görünen O

Ahulgo'nun yiğit savunucusu oluyor kimi kez
 Gunib'li bir ihtiyar ya da, giriyor içeri.
 “Çok savaşlar yaşadım” diyor, “çok kanım aktı
 Tam ondokuz kez yaralandım
 Yirminci yarayı sen açtın bana
 Sen açtın ağzı süt kokan çocuk.”
 “Hançer yaraları aldım, kurşun yaraları aldım
 Ama senin açtığın yara çok daha büyük acı verdi
 İlk kez bir Dağlı'dan yara aldım
 Bundan daha büyük aşığılanma yoktur bir Dağlı için.”
 “Gazalarımı bugün belki hafife alıyorsun
 Ama bu, dağlar bu gazalarla savunuldu.
 Ben de görüyorum, silahım oldukça eskimiş
 Ama özgürlük dağlara bu hançerin ucundan geldi.”
 “Durup dinlenmeksizin savaştım o dağlı inadıyla
 Şölenler, keyif meclisleri nedir bilmedim
 Ozanlara kamçıyı çaldığım da oldu
 Aşıklara acımasız davrandığım da.”
 “Onlara sert davranırken yanılıyordum belki
 Gem vuramazken öfkeme belki haksızdım
 Ama senin gibi karaçalıcıları gördüm mü
 Hoşgörülü olamadım diye kendimi kınamıyorum...”
 Sabaha dek böylece oturuyor, sitemle bakıyor bana: Odayı dolduran geceyarısı
 karanlığı da olsa Kınalı sakalını görüyorum, görkemli Papağının üzerinde sımsıkı
 sarığı.
 Ne yanıt vereyim Ona ve sana ey halkım
 Suçum bağışlanacak gibi değil ki...
 Ayrı yol tutmuştu Nâib de önderinden
 Toy değil üstelik sınanmış bir askerdi üstelik Hacı Murat.
 Ayrı yol tuttu ve bataklıkta boğuldu
 Böylece de hakettiği cezayı buldu.

...İmam'a geri mi dönsem acaba? Gülünç bir istek.
 Ne yol o yol şimdi, ne de zaman o zaman.
 Bu düşüncesiz davranışından dolayı
 Her gece utanç içinde kıvrandım durdum
 İmam'dan beni bağışlamasını diliyorum.
 Ama bataklığa düşmek de istemiyorum.
 İmam özür kabul etmiyor ama.
 Aldattım çünkü onu, beni bağışlamayacaktır.
 Toy bir ozanın karaçalıcı dizelerini
 Yazacağını kılıçla yazan kişi unutmayacaktır.
 Unutmasın... Ama sen, çıldırasıya sevdiğim ülkem
 Ve sen halkım, siz bağışlayın suçumu
 Doğduğum toprak, bir ananın oğlunu
 Bağışlaması gibi bağışla ozanı.”

2.1.2.4. 1985 Yılı ve Sonrası Dönemde Müridizm

1985 yılında iktidara gelen M. S. Gorbaçov, sistemin sorunlarını gidermek için arayışa girdi ve yeniden yapılanma ve açıklık politikasını açıkladı. Bu politika aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin de bittiğini ifade ediyordu. İç ve dış politikada yaşanan bu değişim tarih yazımına da yansdı. Yeni ortamla beraber Rus tarih yazımında Kafkasya halklarının mücadelesi konusunda yeni bir dönem başlıyordu. 20-22 Haziran 1989'da Mahaçkale'de XIX. yüzyılın 20-50'li Yıllarında Dağıstan ve Çeçen Halkının Halk Bağımsızlık Mücadelesi Konferansı düzenlendi.

Konferansla ilgili verilecek bazı veriler ve konu başlıkları bu dönemde tarih yazımında yaşanan değişimi göstermek bakımından önemlidir: Konferansta 103 bildiriden yalnızca biri Şamil karşıtı bir akademisyen tarafından hazırlanmıştı. 3 bildiri de Şamil'in üç nâibi ile ilgiliydi. Diğerleri var olan kaynakları anlattı ve çözümlendi. 23 bildiri mücadelenin Kafkas ve Rus sanat ve folkloruna yansması ele alındı. Bir bildiri devrim öncesi Kazan Tatar edebiyatındaki Şamil ile ilgili betimlemelere yönelikti. 25 bildiri mevcut tarihçiliğe ve politikaya karşı saldırı niteliğindedi. Ayrıca 9 bildiri gururla değişik milletlerin Müridizm hareketinde aldıkları rolleri belirledi. 32'den çok bildirinin başlığında “ulusal kurtuluş hareketi”, “halkçı kurtuluş hareketi”,

“halkçı savaşım” ve 1 bildiride de “Çarlık’ın halkçı olmayan politikası” gibi ifadeler yer aldı.²⁵⁹

2.1.3. Rusya Federasyonu Dönemi Tarih Yazımında Müridizm

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması bölgede etnik çatışmaları ateşledi. Çok etnikli ve çok dinli bir yapıda olan Rusya Federasyonu da bu çatışmanın merkezlerinden biri oldu. Sovyetlere bağlı cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi Kuzey Kafkasya halklarını da tetikledi. Kuzey Kafkasya’da ulusal kahraman olarak kabul edilen İmam Şamil ve Müridizm Hareketi ve bu bağlamdaki mücadeleler yeniden gündeme geldi. Rusya’nın da tarih kitaplarında bunlara yorum getirmesi, ayaklanan kitleleri ikna etmesi gerekiyordu.

Sovyetler Birliği sonrasında kurulan Rusya Federasyonu’nda, SSCB döneminden farklı olarak bazı sorunlu ve tartışmalı konulardan geri adım atıldı. Birçok konu beyaz sayfa olarak boş bırakıldı. XIX. yy. ile ilgili bazı olaylara bakışlarda değişiklik yapıldı. Bazı kısımlarda düzensizlikler ve karışıklıklar baş gösterdi.

Bu dönem yayınlanan tarih kitaplarına bakıldığında öncelikle Rusların neden Kafkasya’da oldukları sorusuna cevap arandığı görülmektedir. Bu sorunun cevaplanmasında çeşitli etkenler üzerinde durulmaktadır:

1. Dış güçlerin (İngiltere, Fransa, Osmanlı, İran) bölgeye yönelik politikası Rusları kendilerini savunmak zorunda bırakmıştır ve bundan dolayı Kafkasya’dadırlar.
2. Kafkasya halklarının dış güçlere karşı Rusya’dan yardım ve himaye istemelerinde dolayı Rusya buradadır.
3. Bölge halkını Osmanlı ve İran zulmünden kurtarmak için Rusya bölgededir.
4. Rusya Kafkasya’yı işgal olarak değil, Karadeniz uğrunda Türkiye ile yapılan savaşın bir parçası olarak gördüğü için bölgededir.

²⁵⁹ Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, s.49-50.

Görüldüğü gibi Rusya eserleri Kafkas halklarının Rusya'ya karşı ayaklanmalarını çok basite indirgemekte, Rusya'nın Kafkasya'da bulunmasının en temel nedeni olan Emperyalist emellerden bahsetmemektedirler.

Rusya tarih kitaplarına göre Rusların Kafkasyalılara karşı olumlu yaklaşımlarına rağmen, Müridizm etrafında birleşen Kuzey Kafkasya halklarında Rusya'ya karşı düşmanlık uyanmıştı. Bu düşmanlığı uyandıran Müridizm idi. Sadece Ruslar değil, bazı bölge halkı da müridlerin saldırılarından dolayı zorluk yaşıyordu.²⁶⁰

Yine değişik kitaplarda İmam Şamil ile ilgili yaklaşım şu şekildedir: “*Şamil cesur, kuvvetli, Dağlar arasında çok popüler birisidir. Devletini güçlendirmede ciddi başarılar göstermiş, Ruslarla savaşmak için güçlü bir ordu kurmuştur. Birçok Rus ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Fakat karşısında güçlü Rusya devleti ve ordusu bulunmaktaydı. Ayrıca dağlı devletinde de zaman zaman iç çatışmalar yaşanıyordu. Ağır şeriat kuralları uygulanıyordu. Kırım Savaşı dönemindeki başarısızlığı halkı ondan uzaklaştırdı. 1859'da da 400 müridiyle beraber teslim oldu.*”

Tarih kitaplarında konuyla ilgili bölümlerin sonunda ayrıca yaşanan olayların değerlendirmeleri de mevcuttu. Mücadelenin ulusal bağımsızlık mücadelesi olduğu kabul edilirken, Kafkasya savaşlarının, ciddi sorunların savaş yoluyla çözümünün güvenli ve hoş olmadığı vurgulanmaktaydı. Müridizmin aşıldığı dini fanatizmin, diğer dinlere karşı hoşgörüsüzlüğün, Kafkas halklarının karşısında duran sorunu çözemeyeceği dile getiriliyordu.²⁶¹

Kafkas-Lezgi bilim adamlarından kökenli A.G. Agayev, Kafkasya'daki Nakşibendiyye-Halidiyye tarikatının başmürşid Muhammed Yaraglı tarafından özgün bir Kafkasya tarikatına dönüştürüldüğünü ve böylece Müridizm hareketinin oluştuğunu söylemektedir. Ona göre Yaraglı'ni vazettiği yeni öğreti Kafkas Müridizmi'nin başlangıcıdır. Agayev, Müridizm öğretisinin İslâm dini, İslâm felsefesi ve sosyo-politik düşünce tarihinde benzeri olmayan tamamen özgün bir düşünce olduğu tespitinde bulunmaktadır.

²⁶⁰ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, 77-78.

²⁶¹ Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya*, s. 79-80.

Genç kuşak Dağıstanlı bilim adamlarından G.M. Kurbanov “Kuzey Kafkasya’da Sufizm: isyan Felsefesi” adlı makalesinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kafkasya’daki sufi tarikat gelişiminin diğer İslâm ülkelerinde faaliyet gösteren tarikatların aksine “aksiyoner bir dönüşüm” yaşadığını iddia etmektedir. Ona göre Kafkasya’da sufizm inananların derin ruhî ihtiyaçlarına hizmet etmekle kalmadı, sosyal çevrenin isteklerini de karşıladı. Müslüman toplumun birçok sosyal işlevlerini üstlendi ve nihayet milli kurtuluş hareketine dönüştü. Tarihi veriler Müridizmin oldukça çok yönlü toplumsal rolünü göstermektedir.²⁶²

Müridizm hareketi Rus kaynaklarında ve Rus tarih yazımında kendisine geniş yer bulmuştur. Bu konunun incelenmesi ve değerlendirilmesi dönem şartlarına göre farklılık göstermektedir. Dönemin siyasi yapısı, iç ve dış politikada oluşan değişimler doğrultusunda bu mücadele kimi zaman devlete karşı gelme, kimi zaman kahramanlık, kimi zaman ise yabancı güçlerin desteklediği bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak İmam Şamil çeşitli zamanlarda isyancı, kahraman, dini lider ya da ajan olarak nitelendirilmiştir. Bu yorum ve değerlendirmelere bakıldığında zaman Rusya’da tarih yazımında ilmi endişeden çok siyasi ideolojinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶² Nevruz, “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye*, IV/74, 317-318.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜRİDİZMİN RUSLARLA MÜCADELESİ VE İMAMLAR DEVRİ

3.1. Rusların Kafkasya'yı İstilas

Kafkasya, sadece Asya ile Avrupa arasında tabii bir sınır olması sebebiyle değil, aynı zamanda Daryal ve Derbend gibi çok önemli geçitlere sahip olması sebebiyle de stratejik bir öneme sahipti. Ancak Kafkasya'nın stratejik önemini artıran hususlar sadece bunlar değildi. Kafkasya, bir taraftan Akdeniz'den Karadeniz ve Azak denizine kadar uzanan birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su yolunun doğu ucunda bulunuyorken, diğer taraftan Hazar denizine ulaşan önemli kara geçitlerini de içinde barındırıyordu. Bu yüzden Kafkasya tarih boyunca sayısız işgale sahne olmuştur.²⁶³

Rusya'nın "terra incognita"²⁶⁴ olarak tanımladığı Kafkasya ile ilgilenmeye başlaması, sıcak denizlere inme politikasının bir parçasıydı. Rusların Kafkasya'ya yönelmeleri, aslında XVI. yüzyıla kadar geri gitmektedir. G. Dumézil "Moskova Devleti için Baltık Denizine ve güneyde Karadeniz'e çıkan bir yol bulmak en önemli siyasi hedeflerden biri olmuştur" demektedir.²⁶⁵ Çar İvan'ın (Korkunç İvan) 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Hanlıklarını almasıyla başlayan bu süreç²⁶⁶, Rus modernleşmesinin en önemli simalarından biri kabul edilen I. Petro'nun tahta geçmesiyle hız kazanmıştır. I. Petro tahta geçer geçmez İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a geçmeyi hedeflemişti. Bunun için en kestirme yol olan Kafkasya geçitlerine sahip olması gerekiyordu. Bu amaçla Azak Kalesi'ni kuşattı ve ele geçirmeye çalıştı. Çar Petro'dan sonra tahta geçen Çariçe Katerina'nın hükümranlığı

²⁶³ Budak, Mustafa, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 19.

²⁶⁴ Rusça olan bu ifade "Bilinmezler ülkesi" anlamına gelmektedir. (N. Luxembourg, *Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 74)

²⁶⁵ Erkilet, Alev, *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*, Fecr Yayınları, Ankara, 2002. s. 45.

²⁶⁶ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye*, IV/74, 19.

sırasında da aynı politika devam etmiş ve 1783'te bu sürecin en önemli adımlarından biri olan Kırım işgali gerçekleşmiştir.²⁶⁷

Kırım'ın işgalinden sonra Rusların denizlere açılma politikası, sıcak denizlere açılma politikasına evrilmiştir: “Kırım'a yerleşmiş olan Rusya'nın bir gün güney denizlerine açılma (bir yandan Türkiye ve Yunanistan arasından geçerek Akdeniz'e, diğer yandan İran'dan geçerek Hint Okyanusu'na) saplantısı da artık gerçekleşebilir bir düş haline geliyordu”²⁶⁸.

Rusya'nın Kafkaslardaki ilerlemesi açısından ikinci önemli dönüm noktası Gürcistan'ın ilhakıdır.²⁶⁹ Pers ilerlemesine karşı Rusya'nın desteğini istemenin uzun vadede bedellerini ödeyen Gürcistan, kendisine “adalet ve yasa” getireceğini vadeden Rusya tarafından 1801'de ilhak edildi. Bu ilerleme şüphesiz dünyanın iki süper gücü olan İran ve Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesine de bağlıydı. Bu gerileme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu Ruslarla 1774 Küçük Kaynarca ve 1829 Edirne Antlaşmalarını imzalamış, Ruslar da meşhur Karadeniz Hattı'nı (1837–1839) kurarak Kafkas Dağlı halklarını ambargo altına almış ve böylelikle gelecek yardımları önleme yoluna gitmiştir²⁷⁰.

XIX. yüzyılda Sanayi Devriminin Rusya'ya ulaşmasıyla hem yeni sömürge alanlarını genişletmek hem de sıcak denizlere inmek isteyen Çarlık yönetimi, bu planının önemli bir parçası olarak Kafkasyaların işgalini öngörmüştü. Nitekim bu sürecin bir parçası olarak silah sanayini geliştirmiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasların işgalini tamamen gerçekleştirmiştir.

Rusların 1791'de Anapa'da Osmanlı ordusunu ve 1775'te Derbent'te İran ordusunu yenilgiye uğratması, Dağıstan'ın düz alanlarında Rus hâkimiyetini sağlamlaştırmıştı. 1813'te ise İran'dan tüm Dağıstan'ın kontrolünü almaları Kafkaslardaki hakimiyetini kuvvetlendirmek için altyapıyı hazırlamış oldu²⁷¹. Rusya hukuken kendisine ait olan Kafkasya'yı fiilen de ele geçirebilmek için her türlü insani

²⁶⁷ Karagöz, Rıza, “Rusya'nın Kafkasya'ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 58-62.

²⁶⁸ Erkilet, *Kuzey Kafkasya*, s. 45.

²⁶⁹ Budak, “Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti”, *Yeni Türkiye*, IV/74, 26.

²⁷⁰ Erkilet, *Kuzey Kafkasya*, s. 46.

²⁷¹ Erkilet, *Kuzey Kafkasya*, s. 46.

duygudan uzak bir şekilde hakimiyetini kan ve ateş ile gerçekleştirmeye teşebbüs etti. Bölgede idari reformlar bahanesiyle zengin ve büyük toprak sahibi zümreleri kendi tarafına çekerek onlar vasıtasıyla halk üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu. Ayrıca Azerbaycan'da Sunni-Şii çekişmesi yaratılarak ya da menfaat çatışması meydana getirilerek Ruslara karşı milli birliğin kurulması yolundaki çabalar engelleniyordu. Kafkasyalı Müslümanlar ise bölünmüşlüklerine, güçsüzlüklerine ve hiçbir yerden yardım alamamalarına rağmen istiklal mücadelesine girişmekten geri kalmadılar. Bu, bölge tarihi için yeni bir devrin başlangıcıydı.²⁷² Kuzey Kafkasya halkları İslâm öncesi dönem de dahil hiçbir zaman başkalarının topraklarına işgal amaçlı saldırmamışlardı. Din, mezhep, ırk kavgası gibi durumlar da bu topraklarda yaşanmamıştı.²⁷³ Ancak içinde buldukları vahim durum Dağlı kavimleri acilen bir şeyler yapmaya, Ruslara karşı direnişe ve birleşmeye zorlamıştır. Böylece Ruslar ve Kafkasyalılar arasında bir savaş başlamıştır. XIX. yüzyılda Ruslarla Kuzey Kafkas halkları arasında geçen bu savaşlara, savaşların cereyan ettiği alana nispeten “Kafkas Savaşları”, savaşlarda müridlerin başrol oynamaları sebebiyle “Mürid Savaşları”, ve Dağlı kavimlerle yapılması itibariyle “Dağlıların Savaşları” denilmiştir.

Kafkas Savaşları'nın sebepleri şu şekildedir:

1. Rusların XVI. yy. ortalarından başlayarak Kafkasya'yı sistemli bir şekilde işgal etmeleri,
2. Tedrici bir şekilde ovaları gasp ederek buraları Slavyan göçmenlere taksim etmeleri ve yerli halkı dağ eteklerine sıkıştırmaları,
3. XVI. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren maceraperest ve kriminal Kazakları²⁷⁴ Terek mansabından içerilere doğru yerleştirerek yerli halkı taciz etme politikası yürütmeleri,
4. Yerel halkın yoğun olarak yaşadığı yerlere, onları Kırım, Türkiye ve İran saldırılarından korumak bahanesiyle kaleler inşa etmeleri,

²⁷² Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010., s. 25-27.

²⁷³ Çetinbaş, Mehdi Nüzhet, “Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, IV/74, 349.

²⁷⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Temizkan, Abdullah, *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 30.

5. 250 yıl içinde Merkezi Rusya'dan getirilip Kafkasya'ya yerleştirilen Slavyan göçmen nüfusun XVIII. yüzyıl sonlarında yerel nüfusa denk hale gelmesi,
6. En verimli arazileri Ruslar tarafından gasp edilen yerel halkın ekonomik kriz nedeniyle yoksullaşması,
7. Bütün bunlarla yetinmeyen Rusya'nın aynı zamanda yerel halkları Hristiyanlaştırmaya²⁷⁵ ve Ruslaştırmaya²⁷⁶ çalışması, böylece Kafkasyalıların siyasi hürriyetleri ile beraber inanç hürriyetlerinin de tehlike altına girmesi,
8. Rus Çarlığı'nın Kafkasya'yı fiilen işgalle yetinmeyip halkını da kayıtsız şartsız itaat altına alma politikasını çok sert bir biçimde uygulaması. Katliamlar, yerleşim yerlerinin tahribi, biçilmemiş ekinlerin yakılması, hayvan sürülerinin gasp edilmesi, halkın dışarıdan temin etmek zorunda olduğu tuz, hububat, dokuma, metal ürünleri vb. ihtiyaçlarını karşılama için ekonomik ambargo yoluyla kısıtlaması gibi boyun eğdirme yöntemleri kullanılması,
9. Rus yönetiminin erişebildiği yerlerdeki genç erkekleri zorla askere alması ve onları çeşitli cephelerdeki savaşlara göndermesi,
10. Rus kumandanların çeşitli bahanelerle cezalandırma seferleri düzenlemesi, suçsuz insanları katletmesi, köyleri yakıp yıkması, askerlerine halkın elinde avucunda kalan her şeyi yağmalatması
11. Çar I. Aleksandr tarafından General P.A. Yermolov'un Kafkasya genel valiliği ve kumandanlığına atanmasıyla birlikte halka edilen bu zulümlerin zirveye ulaşması. General Yermolov'un Kafkasya'yı Rusya'ya ilhak etmek için gayri insani yöntemlerle halka boyun eğdirmeye çalışması, itaat etmeyenleri katliama tabi tutması gibi olaylar nedeniyle Kafkas Savaşları baş göstermiştir.²⁷⁷

²⁷⁵ Rusların Kafkasyalıları Hristiyanlaştırması ile ayrıntılı bilgi için bkz.: Yıldız, Yusuf, "18. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Hristiyanlaştırma Politikası", *Tarihin Peşinde*, 2017, S. 18, 429-451.

²⁷⁶ Bölgede kurulan "Kafkasya'da Hristiyanlığı Yeniden Canlandırma Cemiyetleri" sayesinde 1. Müridizmin yok edilmesi, 2. Kafkasya'nın sömürgeleştirilmesi, 3. Yerli halkın Hristiyanlaştırılması olarak belirlenen Ruslaştırma programı uygulanmak isteniyordu. Nevruz, "Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü", *Yeni Türkiye*, IV/74, 334.

²⁷⁷ Yermolov'un yaptığı zulümlere insafsız bazı Ruslar bile isyan etmiştir. M.M. Blijev "Yermolov'un cezalandırma seferleri gibi silahlı eylemler, sanki Dağlıları bağımsızlık ve özgürlükleri için savaşa kışkırtmak amacıyla yapıyordu" tespitiyle halkın isyan sebeplerinin son halkasını ifade etmiştir. Nevruz, "Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü", *Yeni Türkiye*, IV/74, 334.

Bu icraatlarla halk arasındaki Rus karşıtlığı Rus nefretine dönüşmüş, isyan kıvılcımları çakmaya başlamıştır. Örgütsüzlük yüzünden bir süre münferit biçimde süren bu isyan hareketleri zamanla örgütlenerek genel bir isyana dönüşecek ve organize bir şekilde teşkilatlanmış bir hareket oluşmaya başlayacaktır. Müridizm hareketi 200 yıllık bir sürecin son halkasıdır.

Kafkas Savaşları dünya tarihinin şahit olduğu en kanlı ve en uzun savaşlardan biridir. Bu savaşların bir başka özelliği de iki taraf arasındaki korkunç dengesizliktir. Bir tarafta milyonlarca nüfusa sahip bir imparatorluğun bütün imkanlarını kullanan emperyalist bir devlet, diğer tarafta ise var olma savaşı veren Kafkas halkları bulunmaktaydı. Ancak Kafkasyalılar içinde buldukları şartların tüm imkansızlığına rağmen emperyalist Rusya'ya karşı kahramanca bir direniş gösterdiler. Müridizmin önderliğinde gerçekleşen bu başkaldırı ve özgürlük mücadelesi tüm dünyayı şaşkına çevirmiştir.

3.2. Ruslara Karşı İlk Direniş Başlatan Şeyh Mansûr ve Mücadelesi

Kadircaan Kaflı'nın "Büyük adamların çoğu için olduğu gibi onun hakkında da birbirini tutmayan rivayetler çıkmış; bir bakıma adeta efsane adamı olmuştur"²⁷⁸ dediği İmam Mansûr'un kimliği hakkında dolaşan rivayetler şu şekilde özetlenebilir.

1) Giovan Battiste Boetti adında Avrupalı bir macera-peresttir²⁷⁹. Babası Monferra'da avukatlık yapan bir şahıstır. Babası onu hekim yapmak istemişken O, 13 yaşında iken evden kaçar. Birçok maceralardan sonra Dominiken papasları arasına girer, doğuya giderek Anadolu'da, Filistin'de, Kıbrıs'ta ve Petersburg'da senelerce dolaşır. O artık keramet gösteren bir şeyhtir. Amadya'da başına binlerce adam toplayarak Bitlis, Ahalcik, Kars ve Tiflis gibi önemli kalelere hücumlar yapmıştır.

İtalyalı Profesör Ottino'nun bu iddialarından başka O, İtalya'dan gelerek Amadya'ya yerleşen bir İtalyan papazı ya da Ailen W. E. D. 'nin iddiası ile Türklere hizmet eden bir İtalyan sahtekâridir.²⁸⁰

²⁷⁸ Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 81; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 61.

²⁷⁹ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 30; Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 81; Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

²⁸⁰ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s.72-73; Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 81; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 61.

2) Orenburglu bir Tatar olup Buhara'da tahsil görmüştür.²⁸¹

3) Osmanlı Devleti'nin bir ajanı olan Mansûr, bu devletçe Kafkasya'ya ajan olarak gönderilmiştir.²⁸²

İmam Mansûr'un kimliği hakkında ileriye sürülen bu iddialardan birinci iddiayı yani, İmam Mansûr'un Giovan Battiste Boetti olduğu iddiasını J.F. Baddeley "güçlü bir hayal gücünün eseri"²⁸³; Kadircan Kaflı ve T. Cemal Kutlu "gülünç"²⁸⁴ olarak görürler. Aytek Kundukh ise üç iddiayı da temelsiz olarak nitelendirmiştir.²⁸⁵

İmam Mansûr'un kimliği hakkındaki iddiaların ikincisi bazı siyasi menfaatler için Rusların çıkardığı söylentilerdir. Bunların sebepleri şöyledir:

- a) Dağlıların birbirlerini anlamasını önlemek,
- b) Kafkasya'da müstakil bir devlet kurulmasına engel olmak,
- c) Mansûr'un başını çektiği direniş hareketini küçük düşürerek itibarını sarsmak maksadı ile Mansûr hakkında fazla bilgi vermektan kaçınan Rus yazarlara²⁸⁶ aittir. Rus yazarlara göre Mansûr, fanatik bir kişidir ve bilgisi ile fanatizmini Buharalılardan almıştır. Bu iddianın yanlışlığı da ortadadır.²⁸⁷ Burada Rusların Mansûr'un te'sirini azaltmak maksadı ile Kafkasya kökenli olmadığı iddiası ile hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

İmam Mansûr'un Osmanlı Devleti'nin bir ajanı olarak Kafkasya'ya gönderildiği iddiasının da doğru olmadığı Bennigsen ve Quelquejay'ın²⁸⁸ da belirttikleri gibi Osmanlı Devlet Arşivlerinin incelenmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Mevcut arşiv belgelerinin hiçbirinde Mansûr'un Osmanlı ajanı olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır.²⁸⁹

²⁸¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 73; Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 81; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 61; Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

²⁸² Baddeley, *Şeyh Şamil*, s.73; Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s.81; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 61; Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

²⁸³ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 73.

²⁸⁴ Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 81; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 62.

²⁸⁵ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 30.

²⁸⁶ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.37.

²⁸⁷ Alexandre,-Chantal, *Sufi ve Komiser*, s. 94.

²⁸⁸ Alexandre,-Chantal, *Sufi ve Komiser*, s. 94.

²⁸⁹ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 62.

“Şeyh Mansûr’un kimliği ile ilgili bu iddialar doğru değilse, İmam Mansûr gerçekte kimdir?” sorusuna cevap vermek yerinde olacaktır.

Kimliği hakkında birbirini tutmayan iddialar olan Şeyh Mansûr’un doğum tarihi ve babasının adı ile ilgili bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Baba adı Jêla (Âli)’dir.²⁹⁰ Mansûr diye şöhret yapmıştır ancak Çeçence adı Oççurma²⁹¹ veya Uçermak²⁹² olup Ruslar bunu Uşurma biçiminde çevirmişlerdir.²⁹³ Doğum yılı için söylenen 1722, 1732 ve 1748 tarihlerinden hangisinin doğru olduğu net olarak bilinmemektedir.²⁹⁴ Çeçenistan’daki Grozniy şehrine yakın Sunca nehriyle Goy çayı arasındaki Aldı (Alda/Elda) köyünde dünyaya gelmiştir.²⁹⁵

Mansûr çocukluğunda kaz, kuzu, koyun ve sığır çobanlığı yapmış; çiftçilik, ziraat ve marangozluk ile uğraşmıştır. Dürüst, vatansever, zeki ve yüce ahlak sahibi biriydi²⁹⁶ Yüksek bir tahsil görmemişti ancak çocukluğunda Kur’an dersi almış ve hafız olmuştur.²⁹⁷ Şeyh Mansûr, Dağıstan’da Nakşibendiyye tarikatına intisap etti. Her ne kadar intisab ettiği şeyhler yazılı kaynaklarda geçmiyor olsa da tarikat adab-ı muaşeretini içerisinde bütün evreleri tamamlayıp icazat alarak şeyhlik mertebesine ulaşmış ve bu yüzden Şeyh Mansûr adıyla anılmıştır.²⁹⁸

Şeyh Mansûr önce Aldı Camii’nde imamlık yaparak vaaz ve hutbeleriyle dikkat çekti. Ele aldığı ana konu bütün Kuzey Kafkasyalıların birleşmesi, birleşmedikleri takdirde bunun Kur’ân-ı Kerîm’in hükümlerine aykırı olacağı ve Allah’ın bu yüzden Rusların memleketlerini işgal etmesine izin vereceği, halkların özgürlüklerini yitireceği ve dinsiz, vatansız halde yaşayacakları hususu idi. Mart 1785’ten itibaren şarap ve tütün içmenin günah olduğunu, Ruslarla evlenmemesi

²⁹⁰ Kadircan Kaflı İmam Mansûr’un babasının adını “Şabats” olarak vermiştir. Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 80. T. Cemal Kutlu 1987’de yayınladığı “İmam Mansûr” adlı eserinde onun babasının adını “Yafel” olarak vermiş ancak daha sonra Ürdün seyahatinde elde ettiği el yazmaları sayesinde bu bilginin doğru olmadığını, doğru ismin Jêla (Âli) olduğunu 2005’te yayınladığı *Çeçen Direniş Tarihi* eserinde ifade ederek hatayı düzeltmiştir. Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 68-69.

²⁹¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 69.

²⁹² Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 31; Aydın, “Şeyh Mansûr”, *DİA*, XXXIX, 60.

²⁹³ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 31.

²⁹⁴ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 62.

²⁹⁵ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 62; Aydın, “Şeyh Mansûr”, *DİA*, XXXIX, 60.

²⁹⁶ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 63.

²⁹⁷ Aydın, “Şeyh Mansûr”, *DİA*, XXXIX, 60.

²⁹⁸ Nevruz, Yılmaz, “İmam Şeyh Mansûr’un Liderliğinde Kafkasya’da Millî Birlik Hareketi” *Yeni Türkiye*, IV/74, 260.

gerektiğini söylemeye başladı. Ayrıca çeşitli Kafkas halklarına gönderdiği mektuplarda onlardan yardım isteyerek oluşturulan birliklere katılmalarını talep etti.²⁹⁹

Şeyh Mansûr kısa sürede halk arasında mübarek bir kişi olarak şöhret buldu. Bu şöhreti arttıran bir diğer husus da gösterdiği ileri sürülen kerametlerdir. Yerden aldığı bir avuç tozu düşmana savurmasıyla onları dağıtması, pişirdiği yemeklerin tükenmemesi ve çaldığı davulun üç günlük yoldan duyulması konusundaki halk arasında yayılmıştır.³⁰⁰ Şöhretini arttıran bir diğer husus da rüyasında Hz. Muhammed'i görmesi olayıdır. Resulullah rüyasında kendisine "Azgınlık ve delalet ehlini dosdoğru yola davet eyle" buyurur. Mansûr ilim ve ehliyetinin buna yeteriz olduğunu öne sürerek bu işin üstesinden gelemeyeceğini söyleyince Hz. Muhammed "Sen davete meşgul ol. Sende husul-i kudret-i ilm nümâyan olur" buyurur. Rüyadan sonra bir müddet düşünen Mansûr tekrar aynı rüyayı görünce halkı davete başlamıştır. Şeyh Mansûr daha sonraki bir tarihte Osmanlı sadrazamına gönderdiği mektupta da ortaya çıkış sebebini bu rüya ile açıklayacaktır: "Vallahi Zü'l-Celal tarafından Resul-i Ekrem (s.a.v) vasıtası ile gazaya memur oldum. Ümmet-i Muhammed'i şer'i şerif ve tarık-i müstakime davet ile gaza ve cihada işaret olunduğum için..."³⁰¹

Mansûr'un artan şöhreti Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş, onun hakkında araştırma yapılması istenmiştir. Önce Sohum muhafızı Keleş Bey, Hasan Bey'e daha sonraları da Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa, Kadıoğlu Mehmed Ağa'ya³⁰² Şeyh Mansûr hakkında bilgi toplama vazifesi vermiştir.³⁰³ Bunlar Şeyh Mansûr ile görüşerek yaptığı işler hakkında padişaha bilgi vermişlerdir.³⁰⁴

Şeyh Mansûr ve onun başlattığı hareketten endişe duyan Ruslar 1785'te onu ortadan kaldırmak için ordularını Aldı'ya gönderdiler. Rus kuvvetleri Mansûr ve taraftarlarınca imha edildi. Ardından Rusların gönderdiği ikinci birlik de yenildi. Şeyh

²⁹⁹ Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

³⁰⁰ Akmaz, *Mürîdizm Hareketinin Doğuşu*, s. 66-68; Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

³⁰¹ Akmaz, *Mürîdizm Hareketinin Doğuşu*, s. 65.

³⁰² Karagöz, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1993, s. 124.

³⁰³ Akmaz, *Mürîdizm Hareketinin Doğuşu*, s. 75.

³⁰⁴ Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 60.

Mansûr Ruslara karşı üst üste kazandığı başarılar Kafkas halkları arasında ses getirdi. Kabartay, Abaza ve Çerkez halkları da ona katıldı.³⁰⁵

Soğucak muhafızı Ali Paşa Çeçenistan'da yaşanan bu gelişmeleri İstanbul'a bildirdi ve olayların Rusya ile bir ihtilafa sebep olabileceğine dikkat çekti. O sırada tahtta bulunan I. Abdülhamid, bir yandan Şeyh Mansûr'un Ruslarla yaptığı savaşları izlerken bir yandan da onun kendi iktidarına rakip olabileceği endişesi taşıyordu. Devlet adamları da Kırım'ın kaybı sebebiyle itibarı zedelenmiş bulunan Osmanlı idaresine karşı Şeyh Mansûr'un bir alternatif oluşturmasından çekiniyorlardı.³⁰⁶ Ayrıca Rusya ile olan barış ortamı da sürdürülmek isteniyordu.³⁰⁷ Bu yüzden bazı tedbirler alındı ve İstanbul'daki camilerde Mansûr'un yalancı bir peygamber ve tehlikeli bir maceracı olduğu ilan edildi. Ancak Şeyh Mansûr daha işin başındayken hem sadrazama hem de Ferah Ali Paşa'ya yazdığı mektuplarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir husumeti olmadığını belirtmiş, Devlet-i Âliyye'ye bağlılığını bildirmiştir.³⁰⁸

Kazanılan bu zaferlerden sonra Kumuk beylerinin desteğini alan Mansûr, Kızlar kalesi üzerine taarruza geçti. Elindeki 15000 kişilik kuvvetle Grigoryopoli kalesini ele geçirdi.³⁰⁹ Bu taarruz sırasında Ruslara Kazak ve Ermenilerin de katılmalarına rağmen, Kızlar-Mezdegü hattını geri aldı. Bunun üzerine Ruslar, Maniç gölüne kadar çekilmek zorunda kaldılar.³¹⁰ İmam Mansûr, 20 Ağustos 1785'te Kızlar kalesinin dış mahallelerine ulaşarak buraları tahrip etti. Ancak şehir merkezine ulaşmayı başaramadan arkadan gelen Kazakların saldırısı yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı.³¹¹

Ruslar Kızlar kalesi baskınında başarılı olamayan Mansûr'un itibarını iyice sarsmak için harekete geçtiler. Aleyhte propagandaların yanında para ve hediyeler yolu ile onun etrafındakileri kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Ancak ne bu başarısızlık, ne de Rusların olumsuz tutumları Mansûr'u yıldırmadı. Kabartayları ve

³⁰⁵ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 92-94.

³⁰⁶ Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 61.

³⁰⁷ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 78.

³⁰⁸ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 76.

³⁰⁹ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 36.

³¹⁰ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 384;

³¹¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 74; Kafli, *Şimali Kafkasya*, s. 82; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 94.

Kumukları tekrar yanma alarak Kızlar kalesine bir defa daha taarruz etti. Ancak bu sayıdaki askerle Kızlar kalesini fethetmek zordu. Ayrıca Ruslar, para verdikleri Kumuk beylerini de kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Bunlara bir de Mansûr'un elindeki kuvvetlerin disiplin ve eğitimden uzak oluşları eklenince Kızlar kalesi zapt edilemedi.³¹²

Ruslar Kafkasyalıların güçlenmesini önlemek istedikleri için büyük bir ordu toplayarak 30 Ekim 1785'te Mezdegü istikametinde taarruza geçtiler.³¹³ İki ordu 2 Kasım'da Küçük Kabartay'da Terek nehri üzerinde bulunan Tatartüp'te karşılaştı.³¹⁴ Saatlerce süren çok kanlı bir muharebenin ardından en fazla kaybı veren taraf Dağlılar oldu. Dağlılar büyük bir azim ve cesaretle savaştılar ancak sonuçta disiplinli Rus askerleri galip geldiler. Kumuklar, doğudaki düzlüklerine dönerken Çeçenlerle Dağıstanlılar da savaşarak ülkelerine geri dönmek zorunda kaldılar. Ruslar, bu savaş sonunda Çeçenistan'a girmeye başaramadılar ancak Mezdegü bölgesini ele geçirdiler.³¹⁵

1786'dan itibaren Rus taarruzları devam etti. Kırım ve Gürcistan meselesi nedeniyle yeni bir Osmanlı-Rus savaşı da patlak vermek üzereydi. 1787'de padişahın Şeyh Mansûr'a bakışı değişti. I. Abdülhamid Mansûr'a saat ve dürbün hediye etti.³¹⁶ Ayrıca Anapa'daki Türk komutanı İpekli Mustafa Paşa tarafından Anapa'ya davet edilerek top, mermi ve asker verileceğini bildirildi.³¹⁷ Başlangıçta Osmanlı Devleti, Mansûr'un Kafkasyalıları Osmanlı Devleti'ne itaat etmekten vazgeçireceği kanaatindeydi. Ancak daha sonra devletin düşmanı bulunan Ruslara karşı kazandığı zaferler coşkuyla karşılanmış, İstanbul'da şenlikler dahi yapılmıştır.³¹⁸

Şeyh Mansûr 1786'dan 1791'e kadar beş yıl boyunca Ruslarla mücadele etti. Ancak Dağlıların örgütlenememesi, uzun ve sürekli bir savaşa hazırlanmanın mümkün olmaması mücadelenin sona ermesine neden oldu. 22 Haziran 1791'de yıllardır Rus

³¹² Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 74; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 94.

³¹³ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 384; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 95.

³¹⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 74; Kafli, *Şimali Kafkasya*, s. 84.

³¹⁵ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 386; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 95.

³¹⁶ Aydın, "Şeyh Mansûr", *DİA*, XXXIX, 61.

³¹⁷ Bu görüşme gerçekleşti mi, gerçekleşmedi mi bu soruları cevaplandırarak herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir.

³¹⁸ Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s. 96.

kuşatması altında olan Anapa Kalesi'nin düşmesiyle Şeyh Mansûr esir alındı. Yaralı haldeki Mansûr önce Petersburg'a Çariçe'nin huzuruna götürüldü. Daha sonra Schülüsselburg hapisanesine atıldı³¹⁹ ancak 13 Nisan 1794'te Rus işkenceleri altında can verdi. Naaşı için herhangi bir dini merasim yapılmasına müsaade edilmeyerek Schülüsselburg'daki Preobrayayenskayagora mezarlığına gömülmüştür.³²⁰

Şeyh Mansûr Rus kaynaklarında ifade edildiği gibi münferit kişiler için mücadele eden bir kişi değil, sosyal düzen için direnen bir reformisttir. Sufizm öğretisini aktif Gazavât hareketiyle birleştirmiş ve Ruslarla mücadele etmiştir. 1783-1791 tarihleri arasında 8 yıl sürdürdüğü mücadele sonucunda Rus emperyalizmine karşı oluşturmaya çalıştığı İslâm birliği düşüncesini gerçekleştirememiştir. Ancak Nakşibendiyye tarikatı içerisinde milli ve dini bir direniş hareketinin ortaya çıkmasına sağlayan ilk önderdir ve Çeçen direnişinin sembolü olmuştur. Kendisinden yaklaşık 35-40 yıl sonra teşekkül edecek olan Müridizm hareketinin temellerini atmış, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil'e örnek teşkil etmiştir. İmam Şamil'e "Mansûr kimdir?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Çeçen köyü Aldılı Mansûr, Kafkasya Müslümanlarının manevi ve siyasi dirilişinin büyük öncüsüdür. O, yaradılış itibarıyla ruhen ve bedenen yüksek liyakat sahibi, kabiliyetli bir insandı"³²¹.

3.3. İmamlar Devri

3.3.1. İmam Gazi Muhammed Dönemi

Gazi Muhammed 1793 yılında Gimri'de doğdu³²². Avar asıllıdır. Karanay'da Arapça öğrendi ve medrese eğitimini Arakani'de Said Efendi'nin yanında tamamladı. Gazi Muhammed gerektiğinde çok iyi bir şekilde konuşan gerektiğinde ise susmayı iyi bilen bir yapıya sahipti.³²³ Şamil onun için "Bir taş kadar sessizdi." derken, diğerleri de "Sanki bütün savaşçıların kalpleri onun dudaklarına yapışmış gibiydi ve bir

³¹⁹ Baddeley Mansûr'un Beyaz Deniz kıyısında bir manastırda hapsedildiğini söylemektedir. (Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 79) Ancak Kundukh Rusların bağnaz gördüğü bir Müslümanın Ortadoks manastırına götürülmesinin mümkün olmayacağını iddia etmektedir. (Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 30)

³²⁰ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 30; Akmaz, *Müridizm Hareketinin Doğuşu*, s.98-99;

³²¹ Nevruz, Yılmaz, "İmam Şeyh Mansûr'un Liderliğinde Kafkasya'da Milli Birlik Hareketi ve Rus İstilasına Karşı İlk Bağımsızlık Savaşı", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, IV/74, 285.

³²² Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 122; Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 746. Gazi Muhammed'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Rus yazarlar çelişkili bilgiler vermektedir. (Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 235)

³²³ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 122-123.

nefesiyle onların ruhlarında fırtınalar koparmaktaydı.” diyorlardı. Çohlu Hacı Ali ise onun insanları engin dini bilgisi ve aklıyla çevresine topladığını, Müslümanların mal ve canına dokunmadığını, basit ve sade bir hayat sürdüğünü söylemektedir.³²⁴ Fakat herkes onun cesur, kahraman, samimi, hilesiz ve davasına son derece bağlı ve gerektiğinde acımasız olduğu konusunda birleşmektedir. Ayrıca Gazi Muhammed sadece büyük bir hatip değil, aynı zamanda da büyük bir âlimdi. Kur’an’ın yüzlerce ayetini ve birçok hadisi bilir, her olaya bir yorum getirir, gelişmeleri değerlendirir ve kavrayış gücüyle çevresindekileri şaşırtırdı.³²⁵

Gazi Muhammed Gumek’e giderek Şeyh Cemaleddin ile görüşmüş bir süre onun yanında kaldıktan sonra da onun tarikatına katılmıştır. Şeyh Cemaleddin Gazi Muhammed’e başkalarına tarikat dersi verme yetkisi vererek onu uğurlarken şöyle demiştir: “*Şimdi sen benim şeyhim Kuralı Şeyh Muhammed Yaraglı Efendi’nin yanına git. Tarikatı bir de ondan al. Ondan da izin ve dua al*” Bunun üzerine gazi Muhammed Kuralı’ya giderek Şeyh Yaraglı ile görüşür, ona fikirlerinden bahseder ve ondan da hem tarikat dersi hem de başkalarına ders verme yetkisi alır.³²⁶

Arkadaşı ve kapı komşusu olan Şamil, ondan iki yaş küçüktü. Gimri’yi tarihe geçirecek bu iki arkadaş hemen hemen bütün yaşamları boyunca bir arada olmuşlardır. Gazi Muhammed aynı zamanda Şamil’in ilk hocasıdır. Sonraları Şamil, Gazi’den öğrendiği kadarını başka kimseden öğrenmediğini ifade etmiştir. Dağıstan’da çeşitli alimlerden ders alan iki arkadaş Şeyh Yaraglı’nın yanına da birlikte gitmişler ve onun tarikatına katıldıktan sonra orada ilk defa Müridizmin temel ilkeleriyle karşılaşmışlardır. İki arkadaş önce içkiye karşı savaş açtılar. Vaazlarına başlayan Gazi Muhammed doğru yolu bulmadan önce bu içeceği tattığı için Şamil’den kendisine ceza olarak 40 sopa atmasını istedi. Ardından Şamil de kendisini aynı cezaya çarptırdı. Bu şekilde başlayan bu hareketin sonuçları çok uzun vadeli ve başarılı olacaktı. Böylece Gazi Muhammed Gimri halkı arasında hürmet görmeye başladı. Halktan bazıları da Gazi Muhammed ve Şamil’in yaptığı gibi aynı cezayı kendilerine uyguladılar.³²⁷

³²⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 235.

³²⁵ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 238.

³²⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 66.

³²⁷ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 236.

Gazi Muhammed daha öğrenciliği yıllarında ülkesinin her geçen gün işgal edildiğini, insanların köleleştirildiğini görüyordu. Büyük bir Rus tehlikesinin kendi bölgelerinin kapısında olduğunu anlamıştı. Dinden başka hiçbir gücün dilleri, adetleri, ırkları bu kadar farklı insanı birleştiremeyeceğini çok iyi tespit etmişti³²⁸. Bu sıralar her yerde Rus süngüleri parlamaya başlarken Gazi Muhammed'in ünü de yıl yıl artıyordu. Gazi Muhammed fikirlerini yaymaya başladı. Özellikle şeriat kurallarının yeniden uygulanmasında ısrar ediyor, bunun sonucu olarak da adetlerin yasaklanması gerektiğini söylüyordu.³²⁹ Aynı zamanda tüm insanların eşit olduğunu belirtiyor, onların sadece Allah'a yakın kimselere ve kendi kendilerine güvenmelerini söylüyordu. Ona göre Ruslara boyun eğmek ne mecburi ne de övgüye değer bir davranıştı. Sadece karşı koymanın imkânsız olduğu durumlarda geçici olarak buna başvurulabilirdi.³³⁰

Gazi Muhammed akıllı bir hareketle ilk başlarda "Kutsal Savaş" ilan etmekten kaçındı. Çünkü savaş anı hızla yaklaşmasına rağmen henüz bunun tam zamanı değildi. Esas amacını bir süre gizleyerek sadece dini bir kişilikle büyük bir üne kavuştu. Öyle ki Ruslara bağlı olan ve Rus ordusunda tuğgenerel olan Tarku Şamhalı onu başkentine davet etti ve Kazaniçi'deki camisinde vaazlar vermesine izin verdi. Hatta Erpeli'ye kadı tayin etti. Gazi Kumukların lideri de aynı şekilde Ruslara bağlı olmasına rağmen Gazi Molla'yı kabul etti. Böylece Gazi Muhammed'in ünü bütün Dağıstan'a yayıldı. Kendisini izleyenlerin sayısı arttıkça gerçek düşüncelerini ortaya koymaya başladı. Fakat 1829 yılına kadar müridlerini Gimri'de toplayarak açıkça cihad ilan etmedi³³¹. 1823 yılından imam seçilinceye kadar vaazlarıyla halkı direniş hareketi için hazırladı.³³²

Uzun süren davet ve irşad faaliyetleri nihayet ürün vermiş, Ruslara karşı cihad ilan edilmesi Dağlı topluluklarının büyük kesimince kabul bulmuştu. Gazi Muhammed'in Gazavât'a çağırın ilk bildirisini 1829'da kabul edilmiş ve Arapça olarak

³²⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 64.

³²⁹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 48.

³³⁰ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 238.

³³¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 238.

³³² Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 55.

yazılmıştır.³³³ Gazi Muhammed aynı yıl Dağıstan'ın hemen her yerinden gelen dini liderlerce imam seçildi.³³⁴

Ancak Gazi Muhammed kendini siyasi bir yöneticiden daha ziyade mevcut yönetici ve topluluklara bir önder ve mürşit olarak görüyordu. Zira onun öncelikli amacı adetler doğrultusunda hareket eden yerel yöneticilere İslâm dininin kurallarını uygulamaları hususunda baskı yapmaktı. Ama onlar bunu kabul edip boyun eğmeyince, onların yerlerini kendi taraftarlarıyla değiştirmeye çalışmıştır. Böylece imamlığı yöneticiliğe dönüşmeye ve bir devlet mekanizması oluşmaya başlamıştır. Zamanla Müridizm hareketinin giderek güç kazanmasıyla din merkezli devlet kurulmaya başlanmıştır³³⁵.

İmam Gazi Muhammed ve beraberindeki müridler 1830 yılından itibaren Ruslarla mücadele etmeye başladılar.³³⁶ Gazi Muhammed Gazavât'a çağırın vaazları ile halkı düşmanla mücadeleye teşvik etmeye çalışıyor ve bunda da başarılı oluyordu. Onun Gazavât çağırısı Hazar'dan Karadeniz'e kadar bütün Dağlılar üzerinde etkili oldu ve böylece Kafkas Savaşları başladı.³³⁷

İmam Gazi Muhammed birçok başarı kazandı. Andı, Hunzah³³⁸, Targu³³⁹, Burnaya, Derbent, Kızlar³⁴⁰ ve Çeçenistan³⁴¹ seferlerinde Şamil ile birlikte Ruslara ve onları destekleyen derebeylere karşı mücadele ettiler. Ancak Gazi Muhammed ve müridlerin direnişi Rusların en meşhur devlet adamlarını ve komutanlarını bile endişeye sürüklüyordu. Çar Nikola, Kafkas orduları başkumandanına “*Güvenilir ve güçlü tedbirlere başvurun. Gazi Molla'nın işinin bitirilmesi gereklidir*” şeklinde talimat vermişti.³⁴² Ruslar İmamın başarılarına engel olmak için her türlü türlü yolu kullandılar.

³³³ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 244.

³³⁴ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 56.

³³⁵ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 65.

³³⁶ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 747.

³³⁷ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s. 56-57.

³³⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 76-77.

³³⁹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 95-96.

³⁴⁰ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 99.

³⁴¹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 172.

³⁴² Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 160.

Gazi Muhammed ve Şamil son olarak beraber doğup büyüdüğü köy olan Gimri'yi müdafaa ederken Rus askerleri Gimri'ye saldırmışlar ve yüksek bir yerde olan Gimri'nin yollarını tutarak yardım almalarını önlemişlerdi. Ruslar askeri teçhizat bakımından oldukça üstünlerdi. Toplarla Gimri ateşe tutulmuştu. Taştan kulelere sığınan müridler son ana kadar savaşmışlar şehit düşmüşler.³⁴³ İçeride bulunanlardan sadece iki kişi kurtuldu. Bunlardan birisi Şamil'di. Sahip olduğu kuvvet, çeviklik ve kılıç kullanmadaki ustalık sayesinde kendisini kurtarmayı başardı. Ancak hem süngüyle hem de kurşunla yaralanmıştı. Göğsünden süngüyü çıkardı ve mağaradan mağaraya koşarak akşamın olmasıyla ormanda izini kaybettirdi. Bir müddet saklandıktan sonra komşu köy olan Unsokul'a ulaştı ve 25 gün burada ölümle hayat arasında mücadele verdi.³⁴⁴

Şamil'in savaştan sağ kurtulmuş olması öğrendikleri bir gerçekten sonra Ruslar tarafından pek kayda değer görülmedi. Çünkü yerde yatan Gazi Muhammed'in cesedini buldular. Ölülerin kimliklerini tespit etmek için çağrılan Dağlılar dehşet içinde İmam Gazi Muhammed'in cesedini tanıdılar.³⁴⁵ Kutsal savaşın lideri Gazi Muhammed şehit olmuştu. (1832) ³⁴⁶ Haber büyük bir hızla yayılarak Rusları sevindirdi, Müslümanları üzdü. Ancak birçok kişi de onun öldüğüne inanmıyordu. Ruslar onları ikna etmek ve baş eğmelerini sağlamak amacıyla Gazi Muhammed'in cesedi birkaç gün teşhir ettikten sonra Şamhal'ın başkenti Tarku'ya gönderdiler ve Burnaya Kalesi'nin üst tarafına gömüldü.³⁴⁷ Yıllar sonra Şamil, 200 kadar atlıyı oraya göndererek Gazi Muhammed'in naaşını Gimri'ye getirtmiştir.³⁴⁸

³⁴³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 182-183; Baddeley, *Şeyh Şamil*, s.260-268; Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 747-750.

³⁴⁴ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 102-104; Baddeley, *Şeyh Şamil*, s.260-269.

³⁴⁵ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 269-270.

³⁴⁶ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.87.

³⁴⁷ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 105; Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 270.

³⁴⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 105; Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 750-751. Şamil'in çocukluk ve dava arkadaşı, köylüsü ve müşidi olan Gazi Muhammed Gimri yenilgisinden önce gördüğü bir rüyadan uyanarak ve Şamil'e otuz yıl sürecek şanlı istikbalini müjdeleyerek şöyle dediği rivayet edilmektedir: “*Ey Şamil, artık bana yolculuk göründü. Benden sonra Hamzat imamlığı ele alacaktır. Fakat o da ancak pek az muammer olacak. Kafkasya'nın mukadderatına senelerce sen hükmedeceksin, namın dünyaları tutacak, Çarlara boyun eğmeyecek, ordularına kan kusturacaksın. Gimri'yi bugün bırakıp gitsen bile benim mezarımı düşman ayağı altında bırakmazsın inşallah*” (Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 10.)

İmam Gazi Muhammed'in ölümü, Şamil'in kayıp olması ve bir gün önceki yenilginin etkisiyle moralleri bozulan Gimrililer, daha fazla direnmediler ve Klugenav komutasındaki öncü birlikler 18 Ekim günü hiç çarpışma olmadan Gimri'ye girdiler. Bir hafta sonra ordu Şura'ya dönmek üzere yola çıkmıştı. İmam ölmüş, Gimri alınmış, Şamil de yaralı olarak kaçak durumuna düşmüştü. Bu durumda Ruslar, Müridizmin artık söndüğünü ve tüm Dağıstan'a sahip olduklarını düşünüyorlardı³⁴⁹.

Rus tarihçilerin kayıtlarına göre Gazi Muhammed 1241/1826'da söylemleriyle ortaya çıkmış, 1245/1829'da cihada başlamış ve 3 sene yürüttüğü mücadelenin ardından 1248/1832'de şehit olmuştur. Gazi Muhammed'in öldürmüş olduğu Rusların miktarı 8000 neferdir³⁵⁰.

İmam Gazi Muhammed Müridizm hareketinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Müridizm hareketi onun döneminde ortaya çıkmış ve büyümeye başlamıştır. Gazi Muhammed Şeyh Mansur'un ülküsünü gerçekleştirmeye muvaffak olan ilk imamdır. İmamlığı süresince toplumda İslâmî bir hayat yaşanmasını temin etmeye çalışmıştır. Gazi Muhammed Kafkasya'da ilk kez Ruslara karşı topyekûn bir mücadeleyi başlatmıştır. Bir taraftan Ruslarla savaşırken diğer taraftan da Rusları destekleyen kişilerle de mücadele etmiştir. Onun başlattığı Müridizm hareketi büyüyüp gelişerek en yakın arkadaşı Şamil döneminde altın çağına ulaşacaktır.

3.3.2. İmam Hamzat Dönemi

Hamzat 1789 yılında,³⁵¹ Hunzah'ın 20 km kadar güney doğusundaki Yeni Gotsatl köyünde bir canka³⁵² olarak doğmuştu. Babası İskender Han cesareti ve yetenekleriyle ün salmıştı. Kaketya'ya (Gürcistan) birçok akın düzenlemişti ve Avar Hanı tarafından ağır olarak kendisine değer verilirdi. Hamzat Kur'an ve Arapça'yı Çoh'ta öğrendi. Daha sonra öğrenimine Hunzah'ta devam etti.³⁵³ Burada babasının konumu dolayısıyla Bahu Bike tarafından Han evine alınarak kendisine evin oğlu gibi davranıldı.³⁵⁴ Öğrenimini tamamladıktan sonra Gotsatl'a döndü ve daha sonra da

³⁴⁹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 270.

³⁵⁰ Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 64.

³⁵¹ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 751.

³⁵² Canka, han ve beylerin sınıfça kendilerinden aşağı olan çocuklarına denir. (Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 272).

³⁵³ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 751.

³⁵⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 272.

Gimri'ye Gazi Muhammed'in yanına gitti. Orada İmam tarafından büyük bir ilgi ve sevinçle karşılandı. O andan itibaren onun destekçilerinden biri oldu. Müridlerin Hunzah'ta başarısız olmalarının ardından Djaro bölgesine giderek dağ silsilesinin güney tarafında birtakım başarılar elde etti. Gimri'de Gazi Muhammed şehit olduktan sonra Şamil de ağır yaralı olduğu için 1833 yılı Ocak ayında³⁵⁵ Dağıstan uleması tarafından imam olarak Hamzat seçildi.³⁵⁶ Sonraki iki yıl boyunca Şamil'in de yardımıyla yeni fikirleri yaymaya ve gücünü arttırmaya çalıştı. Bu uğraşları sonucunda birkaç politik yenilgiye uğradığı olduysa da o kadar başarılı oldu ki 1834 yılının ağustos ayı sonlarına doğru Hunzah hariç bütün Avaristan onun otoritesini kabul etmişti³⁵⁷.

İmam Hamzat Gazi Muhammed zamanında bir türlü ele geçirilemeyen Avar topraklarını Rus nüfuzundan kurtarmak için Avar topluluklarının merkezi durumundaki Hunzah'a saldırdı. Rusları destekleyen Hunzah Haniçesi Bahu Bike'yi ve diğer hanlık reislerini ortadan kaldırdı.³⁵⁸ Fakat bu olay bir kan davasına dönüşmüştü. İntikam almak isteyen hanlık taraftarlarından Hacı Murad³⁵⁹ ve Osman tarafından suikast düzenlenerek 1834 yılında Hunzah camiinde namaz kılarak öldürüldü.³⁶⁰ Osman hemen orada müridler tarafından öldürülürken Hacı Murad kaçarak Ruslara sığındı.³⁶¹

İmam Hamzat hayatta iken kendisinden sonra imamlığın Şamil'e geçeceğine dair kararını açıklamıştı. Bundan dolayı Şamil'in imamlığa seçilmesi ve yönetimi ele alması problemlili olmamıştır³⁶².

İmam Hamzat'ın vefatıyla başlayan yeni dönemde, Şamil 25 yıllık mücadelesiyle tarihe adını altın harflerle yazdıracaktır.

³⁵⁵ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 752.

³⁵⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 105.

³⁵⁷ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 273-274.

³⁵⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 222; Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 65; Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 752.

³⁵⁹ Hacı Murad ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Budak, Mustafa, "Hacı Murad", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 490-491.

³⁶⁰ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 753.

³⁶¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 277

³⁶² Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 66.

3.3.3. İmam Şamil Dönemi

Şamil 1834-1859 tarihleri arasında 25 yıl süre ile imamlık yapmıştır.

3.3.3.1. Şamil'in İmam Oluncaya Kadarki Hayatı

3.3.3.1.1. Etnik Kökeni

Şamil, dost düşman kendisini tanıyan hemen herkes tarafından bir şahsiyet abidesi, cesaret, kahramanlık timsali ve pek çok üstün özelliği şahsında toplamış karizmatik bir lider olarak kabul edilmektedir. Onun ünü o günden bugüne dek azalmadan devam etmektedir.

Şamil'in kahramanlık, idarecilik, dini liderlik gibi özellikleri barındıran nadir bir şahsiyet olması nedeniyle her etnik grup onu kendinden görme çabası içine girmektedir. Türkiye'de halk arasında yaygın olan kanaat onun Çeçen ya da Türk ırkından olduğu yönündedir. Dağıstan'da Avar, Çeçenistan'da Çeçen olarak bilinmektedir. Hatta Lezgi veya Çerkez olduğunu ileri sürenler de vardır. Bu karışık durum Kafkasya ve Dağıstan'ın kompleks etnik yapısını bilmeyen ve konuyu derinliğine araştırmayan Türk ve yabancı yazarların eserlerinde de görülür.³⁶³

Şamil hakkında en detaylı ve en eski biyografik çalışmayı yapan M. Çiçekova'dır. O, Şamil ile Kaluga'da konuşup bilgi almıştır. Çiçekova'nın verdiği bilgiler ışığında İmam Şamil veya Türkiye'de meşhur olduğu unvanıyla Şeyh Şamil, 1797 yılında Dağıstan'ın bir Avar köyü olan Gimri'de doğmuştur. Şamil'in babası Dengav Muhammed (öl. 1828) demirci ustasıydı ve Gimri'de yaşıyordu³⁶⁴. Şamil'in ilk adını aldığı dedesi Ali, Kafkaslarda meşhur olan Kumuk Ali Han'ın oğludur. Çiçekova Şamil'in babasının mı dedesinin mi ilk kez Gimri'ye gelip yerleştiği konusunda açıkça bir şey söylemese de yine onun verdiği bilgilerin ışığında şunları söylemek mümkündür. Şamil'in babası Dengav Muhammed Gimri'ye ilk gelerek

³⁶³ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 47; Özden, Hilmi, "Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine" *Bizim Ahıska*, Kış 2014, S. 33, s. 40.

³⁶⁴ O zamanki Kafkas topluluklarında toplumu oluşturan üç sınıf insan vardı. Bunlar; beyler, özdenler ve kölelerdi. Özdenler toplumun yaklaşık %90'ını oluşturan ve memleketin hakiki sahibi olan hür halk sınıfına verilen isimdi. (Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 48)

yerleşmiş³⁶⁵ ve Şamil'in annesi Avar Beyi Pir Budah'ın kızı Bahu Mesedu ile evlenmiştir.³⁶⁶

Şamil'in dedesi Kumuk Amir Han'ın hangi etnik gruba mensup olduğunu aydınlatmak, Şamil'in baba tarafından hangi etnik kökene mensup olduğunu aydınlatmak olacaktır. Dedesinin "Kumuk" lakabı Şamil'in baba tarafından Avar etnik grubundan olmadığını göstermektedir. Ancak buradaki "Kumuk" sıfatının Türk boylarından Kumuk etnik grubu mu yoksa Lak etnik grubu mu nitelediği tartışmalıdır. Çünkü Dağıstan'da "Kumuk" lafzı iki şekilde kullanılmaktadır. Bu hususu bilemeyen ister sıradan halk olsun ister bilim adamı aynı hataya düşmektedirler. Bu yanlışlıkların yapılması Kafkasya ve özellikle Dağıstan gibi onlarca etnik grubun yaşadığı ve birbirine karıştığı coğrafyada normaldir. Kafkasya'nın asıl topluluklarından olan Lakların merkezi (Gazi) Kumuk Hanlığı'nın ve Türk Kumuklarının merkezi Temir Han Şura (Buynaks)'nin Avaristan hanlığı ile sınır olması, Gimri'nin bu yerlere yakın olması, etnik grupların sıkı ilişkiler içinde bulunmaları ve tarih boyunca birbirlerine üstünlük sağlama mücadelesi içinde olmaları bu karmaşanın temel sebeplerini oluşturmaktadır.³⁶⁷

"Kumuk-Kumık-Kumuh-Gumuh" lafzı tek başına hem bir yerleşim yerini (Gazi Kumuk rayonu) hem de bir etnik grubu (Kumuk Türkleri) nitelemektedir. Orta Dağıstan'da bulunan Gazi Kumuk rayonunun ilk adı Kumuk'tu. Burası Lak etnik grubunun en büyük ilim ve ticaret merkeziydi. İslâm'ın tanıtılmasında Kumuk halkının savaşta gösterdiği başarılarından dolayı Araplar bu belgeye "Gazi" unvanı vermişlerdir. Böylece yeni adı Gazi Kumuk olmuş ve genellikle bu ad ile meşhur olmuştur. Gazi Kumuklar Kafkasya'nın asli ırklarındandır ve Lakça konuşurlar. Buna mukabil Turani Türk ırkından olan Kumuklar Dağıstan'ın kuzeyinde Terek ve Sulak ırmakları arasındaki bölgede yaşarlar ve Türk dil ailesinden Kumukça konuşurlar.³⁶⁸

³⁶⁵ Şamil'in babası beşik kertmesi ile evlenmek istememiştir. Sözü bozduğu için köyünü terketmesi gerekmiş, Hihata köyünden ayrılmıştır. Önce Gimri'ye daha sonra komşu köy olan Aşilta'ya gitmiştir. Burada Bahu Mesedo ile evlendikten sonra Gimri'ye yerleşmişlerdir. (Muhamad, Batulil, *İmam Şamil Ahhulgeh'ta*, terc. Şahabettin Özden, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 34-37.)

³⁶⁶ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 48; Özden, "Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine" *Bizim Ahıska*, S. 33, s. 40.

³⁶⁷ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 49.

³⁶⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 49-50.

Şamil'in dedesinin Kumuk Türklerinden olması ihtimali büyüktür. "Kumuk" lakabı bir etnik grubu nitelenmesi istediğinde Kumuk Türkleri için kullanılmaktadır. Çiçekova'nın Rusça ifadesi "Кумык-Амир-Хан" (Kumık-Amir-Han) şeklindedir. Buradaki Kumık sıfatı etnikliği nitelemektedir. Kelimenin bir yere mensup anlamına gelen "Kumukî" ile hiçbir ilgisi yoktur. Eğer doğum yeri kastedilecek olsaydı o zaman "Амир-Хан-Кумыцкий" (Amir-Han-Kumıtskiy) "Kumuklu Amir Han" demesi gerekirdi. Ve bundan (Gazi) Kumuklu olduğu anlaşılırdı. Çünkü Kumuk Türklerinin Dağıstan'da Kumuk isminde yerleşim yeri yoktur.³⁶⁹

Diğer taraftan bugün de Rusça kabul edilen yazım şekliyle Gazi Kumuk'u kastediyorsa "Кумух" (Kumuh) şeklinde yazmaktadır. "Кумык" (Kumık) yazım şekliyle ise Türk etnik grubu/dili/insanı kastetmektedir.³⁷⁰ Bunlardan anlaşılıyor ki, Şamil'in büyük dedesi Kumuk Türklerindendi.

3.3.3.1.2. Doğumu, Çocukluğu ve Gençlik Yılları

Şeyh Şamil diye şöhret yapan Dağıstan'ın bu üçüncü imamının asıl adı Ali'dir. Gimri'de doğmuştur. Babası Dengav Muhammed, annesi Bahu Mesedu'dur. Şamil'in doğum tarihi ihtilaflıdır. Rusya Federasyonu'na bağlı bugünkü Dağıstan Cumhuriyeti'nde 1997 yılının Ekim ayında İmam Şamil'in 200. doğum yılını kutlama ve anma törenleri düzenlenmiştir.³⁷¹ Bu vesileyle biz de onun doğum yılını 26 Haziran 1797³⁷² olarak kabul ettik.

Ali, altı yaşına kadar zayıf, çelimsiz, ince yapılı, sık sık hastalanan bir çocuktur. Böylesi bir durumda, Dağıstanlılarda adet olduğu üzere, adı değiştirildi; Allah'ın yüz birinci ismi olduğuna inanılan "Şamû'il"³⁷³ denildi. Bu ad daha sonra Şamil'e dönüştü³⁷⁴. Şamil, bu andan itibaren hızlı bir değişikliğe uğrayarak gelişmeye başladı.

³⁶⁹ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 50.

³⁷⁰ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 50; Özden, Hilmi, "Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine" *Bizim Ahıska*, Kış 2014, S. 33, s. 41.

³⁷¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 212.

³⁷² Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 120.

³⁷³ Abdülmelik Hamza, "Şeyh Şamil", *Mihrab*, 1341, S. 25, s. 32; Şamil'in imzasında ve kullandığı altı kollu yayvan yıldızlı, kenarları Ashab- Kehf'in adlarıyla süslü gümüş mührün ortasında da adı "Şamûil" şeklinde yazılıdır. (Kırzioğlu, Fahrettin, *Tarihçe-i Gazavât-i Dağıstân*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. VIII)

³⁷⁴ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 212-213; Yetik, *İmam Şamil*, s. 77; Budak, Mustafa, "Şeyh Şamil", *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX, 67; Muhamad, *İmam Şamil Ahhulgeh'ta*, s. 38; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 120.

Çok geçmeden büyük bir güce ve enerjiye kavuştu. Kendisi de bu özelliklerini geliştirmek için her türlü fırsattan yararlanıyordu. Devamlı olarak koşuyor, atlıyor, kılıç çalışıyordu.³⁷⁵ Yirmi yaşına geldiği zaman artık yaşlıları arasında ona rakip olabilecek kimse yoktu.³⁷⁶ Şamil çok atik, enerjik, öğrenmeye istekli, gururlu ve başkaları üzerinde hâkim olan, biraz kederli ve oldukça duygulu bir yapıya sahipti³⁷⁷.

Şamil'in sekreteri Ali Hacı onun hakkında şunları yazmıştır: “Şamil bilgili, cesur ve azimli bir adam olmasının yanında iyi bir binici, nişancı, yüzücü, güreşçi ve koşucu idi; kısacası kimse onunla baş edemezdi. Hamzat Beyle beraber iken Dağıstan topraklarını ve halkını çok yakından tanıdı. Aklına yatan herhangi bir şeyi yapmaya muktediri”³⁷⁸

Şamil'in babası Dengav, içkiye düşkün birisiydi. 14 yaşlarına gelen Şamil, arkadaşlarının bu konudaki alay ve şakalarına daha fazla dayanamaz olmuştu. Söylenişine göre babasına Kur'an üzerinde yemin ettirerek onu bu kötü alışkanlıktan vazgeçirme girişiminde bulundu. Bu çabalarından bir sonuç elde edemeyince de eğer bir daha arkadaşları tarafından, babasının içkiciliği konusunda bir söz işitecek olursa onların gözleri önünde kendisini bıçaklayacağını ifade etti. Oğlunu seven Dengav bu tehdit karşısında pes etti ve o andan itibaren içkiyi bıraktı³⁷⁹.

Kendisinden dört yaş büyük olan Gazi Muhammed en iyi arkadaşı ve aynı zamanda ilk hocasıdır. Daha altı yaşındayken Şamil ondan Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. Daha sonra onunla birlikte Harakanlı Şeyh Said'den ders aldı. Bunu, ulema arasında Yukarı Yaraglı Şeyh Molla Muhammed diye anılan Lezgi asıllı alimden aldığı tahsil izledi.³⁸⁰ Diğer mürsidi de lak asıllı Şeyh Cemaleddin Gazi Kumuki oldu³⁸¹.

³⁷⁵ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 235

³⁷⁶ Şamil'in fiziksel özellikleri ile ilgili pek çok abartılı övgüler söz konudur. “Söylentilere göre Şamil, dokuz metre genişliğindeki bir hendeği aşarken iki normal adamın başları üstünde tuttıkları ipin üstünden atlayabilirdi. Bütün hava koşullarında yalınayak ve göğsü açık olarak dolaşan Şamil, dayanıklılıkta ve gözü peklikte o kadar büyük bir dereceye erişti ki, cesur ve dayanıklı Dağlıların arasında bile ünü yayıldı.” (Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 236.)

³⁷⁷ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 236.

³⁷⁸ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 213; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 128.

³⁷⁹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 236.

³⁸⁰ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 123.

³⁸¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 213; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s.

Şamil'in küçük yaştan itibaren başlayan ilim hayatı 30 yaşına kadar devam etti. Önce Said Herekani daha sonra da Şeyh Cemaleddin'in yanında öğrenim gördü. Tefsir, fıkıh, hadis, edebiyat, tarih, mantık, felsefe ve fen bilgilerini öğrenerek alim bir şahıs oldu. Aynı zamanda Şeyh Cemaleddin'den tarikat dersi de alarak sûfilik yolunda da ilerledi.³⁸²

3.3.3.2. İmam Oluşu

Şamil eğitimini tamamladıktan sonra Gimri'ye gelerek halvete girer. Bu sırada tanınmış bir cerrah olan Abdülaziz'in kızı Fatımat ile evlenir. 1830'da İmam Gazi Muhammed'in Hunzah üzerine harekete geçmesine kadar bu böyle devam eder. Şamil bu dönemde tam bir sükûnet yaşamış, ilk hacca gidişi de bu dönemde olmuştur. Hacdayken Cezayir İmamı Şeyh Abdülkadir ile görüşmüştür. Ortak parolaları "Cennet kılıçların altındadır" hadisi şerifi olan bu iki şahsiyetten biri Fransa'ya, diğeri Rusya'ya karşı büyük mücadeleler vermişlerdir.³⁸³

Gazi Muhammed'in cihad bayrağını açmasıyla Şamil onunla birlikte savaşmaya gider. 1830 Hunzah kuşatması sırasında İmam Gazi Muhammed ikiye ayırdığı birliklerden birini onun kontrolüne bırakmıştır. Ancak savaş başarılı olmamış, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İmam Şamil'in bu yenilgiden sorumlu tutulduğu ve öldürülmek istendiği hakkında iddialar vardır.³⁸⁴ Nitekim İmam Gazi Muhammed'in gerçekleştirdiği 1831 yılı savaşlarında ondan söz edildiğini duymayız. Demek ki bu olaylardan dolayı savaşta bulunmamış veya önemli bir görev üstlenmemiştir.

1832'de Şamil yeniden İmam Gazi Muhammed'in yanında savaşmıştır. Saldırılarda, geri çekilişte ve Gimri'nin savunmasında omuz omuza yer almışlardır. Ayrıntısını İmam Muhammed döneminde anlattığımız Gimri Savunması ve Gimri'nin düşmesi olayını burada yinelemeden belirteceğiz ki, Şamil son ana dek savaşmaktan geri durmamış, birçok ölümcül yara alıp savaşamayacak duruma gelmek üzereyken, ele geçirilmek üzere olan nöbetçi kulübesinin yıkıntıları arasından fırlayarak son kez

³⁸² Yetik, *İmam Şamil*, s. 81-82.

³⁸³ Yetik, *İmam Şamil*, s. 82.

³⁸⁴ Yetik, *İmam Şamil*, s.83.

düşmanlara ölüm saçarak ormanda kaybolmuştur. Ardından düşmanlar hiçbir iz bulamamış ve ölmüş olabileceği kanısına varmışlardır.³⁸⁵

Bu savaştan sağ kurtulan bir diğer kişi de Gimri Camisinin müezziniydi. Şamil'i takip etmiş ve o kendinden geçince müezzin Mehmed Ali onu bir mağaraya dek ulaştırmaya başarmıştır. Ardından Şamil'in ünlü bir cerrah olan kayınbabası Abdülaziz'in iki saat uzaklıktaki evine giderek onu çağırmıştır. Cerrah Abdülaziz Şamil'in bulunduğu mağaraya gelmiş ve ona ilk müdahaleyi yapmıştır. Üç gün sonunda durumu biraz düzeldikten sonra en yakın dağ köyü olan Unsokul'a götürmüşler ve tedavisine burada devam etmişlerdir. Şamil'in bedeninde göğsünden girip sırtından çıkan ve ciğerini parçalamış olan bir süngü yarasından başka, bir düzineye yakın süngü, kılıç ve kurşun yarası bulunmaktaydı. Ayrıca kaburgaları ve sağ köprücük kemiği de kırılmıştı. Abdülaziz yaptığı tedaviler sonucunda tüm yaraları ve kırıkları iyileşmiş, bu arada Şamil yirmi beş gün boyunca baygın şekilde yatmıştır.³⁸⁶

Yirmi beş günün sonunda kendine geldiğinde başucunda annesini bulan Şamil'in ilk sözleri "Anam, namaz vakti geçti mi?" olmuştur. Annesi oğlunun kaygılanmaması için "Zararı yok kaza edersin." demiştir. Oysa yüz yirmi beş namaz vakti geçmiştir de Şamil kendinde değildir.³⁸⁷ Bu olaydan onun ne kadar ibadetine düşkün bir insan olduğunu anlıyoruz.

İmam Gazi Muhammed'i şehit ettikten sonra Ruslar, yeni işbirlikçiler edinmek, bu işbirlikçiler yardımıyla toplumdaki Gazavât faaliyetlerini durdurmak ve halkın günlük yaşamında bir yozlaşma sağlamak üzerine çaba göstermeye başladılar. Bu emellerinde bir süre başarılı oldular. İmamın vefatıyla toplumda bir otorite boşluğu meydana gelmişti. İnsanlar Rus propagandalarından etkileniyorlar, eski adet ve alışkanlıklarına geri dönmeye başlıyorlardı. Şamil tedavisi tamamlandıktan sonra 1832 yılı ramazan ayında köyüne döndü ve köydekilerin İmam'ın ölümünden sonraki

³⁸⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 182-183; Yetik, *İmam Şamil*, s. 83.

³⁸⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 184; Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 269; Yetik, *İmam Şamil*, s. 84.

³⁸⁷ Yetik, *İmam Şamil*, s. 84-85.

durumunu görerek son derece üzüldü ve sinirlendi.³⁸⁸ Ramazan Bayramı'nın ilk günü köy halkına şu şekilde bir konuşma yapmıştır: “*Genuphular! Siz sanmışsınız ki Gazi Muhammed ölünce üzerinde önemle durduğumuz, temiz, korunan, üstün ve eksiksiz işler de öldü. Sizin pek fazla yanıldığınızı göstereceğim. Şu camide bulunan Allah'ın kitabına yemin ediyorum ki keramet dinini müstahak olduğu yere yükselteceğim. Gazi Muhammed'den aya akılca, aya ilimce veya kuvvetçe eksik biri olmadığımı siz çok iyi biliyorsunuz. Şeriata hıyanette bulunabilmeyi hayal edenler bırakın bugün ileri çıksınlar. Ben bu alttakilerin cesaretlerini görmek istiyorum!*”³⁸⁹

Şamil'in bu konuşmasından sonra onu destekleyenler sevinmiş, İslam karşıtı olanlar ise başlarını eğmişlerdir. Rusların kendilerini temsilen seçtiği köy sorumlusu işbirlikçileri de köyden kaçmıştır. Böylece insanlar yeniden kendilerine çeki düzen vermişlerdir.³⁹⁰

Aylar süren iyileşme sürecinden sonra Şamil'in İmam Hamzat'a katılmış onunla beraber mücadeleye devam etmiştir. İmam Hamzat bir suikast sonucu şehit edildiğinde Şamil, Hunzah dışında bir akında bulunmaktaydı. Olayları öğrenir öğrenmez yola çıkmış ve birkaç gün içinde Hotsat avuluna vararak oradaki imamlık hazinesini kurtarmış ayrıca rehine olarak tutulmakta olan bazı kişileri korumak üzere Gimri avuluna göndermiştir.³⁹¹

İmam Hamzat hayattayken kendisinden sonra imamlığın Şamil'e geçeceğini açıklamıştı. Bundan dolayı Şamil'in imamlığa geçişi problemlidir.³⁹² Nâibler, müridler ve imama bağlı Dağıstan halkının tümü Şamil'in imam olması konusunda birleşmiştir.³⁹³ Ancak Şamil bazı nâibleri aday olarak göstermiş, verdiği adayların tümü de kendi adaylıklarını onaylamak yerine Şamil'e bağlılık sözü vermişlerdir. Şamil savaşın sürüp gideceğini, hatta daha da şiddetleneceğini, bu yüzden kendisinin de önlemler almak zorunda kalacağını belirtip, nâibler meclisinden tüm bunlara katlanacaklarına ve şikâyetçi olmayacaklarına dair söz aldıktan sonra imamlığı kabul

³⁸⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 215-216; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s.122-124.

³⁸⁹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 217; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 125.

³⁹⁰ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 217; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 125.

³⁹¹ Yetik, *İmam Şamil*, s. 82-86.

³⁹² Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 66.

³⁹³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 223.

etmiştir. Biat töreni Aşilta'da yapılmıştır.³⁹⁴ Böylece 2 Ekim 1834 tarihinde Şamil'in imamlık dönemi başladı.³⁹⁵

İmam Şamil ilk etapta şu dört hedefe varmayı planlamaktaydı:

1. Kafkasya birliği,
2. Açık arazide savaşılabilecek kalabalık ve deneyimli bir ordu kuruncaya kadar Rus ordularına karşı vur-kaç akınları düzenlemek ve böylece onları oyalamak,
3. Dağıstan'da şeriate tam anlamıyla uygun yeni yasalar koyup uygulamak,
4. Allah'ın elçisinin varisi olduğunun herkesçe benimsenmesi ve böylece ortaya çıkabilecek anlaşmazlık ve tartışmaların önceden engellenmesi.³⁹⁶

Bunlar birbirine bağlı, biri olmaksızın diğerlerinin gerçekleşmeyeceği amaçlardı ve İmam başarıya ulaşmakta gecikmeyecekti.

İmam Şamil imamlığa geçtikten sonra ilk icraat olarak yakın çevresinden başlayarak bütün Dağıstan kabilelerinin çekişmelerine, başıboşluklarına, tek başlarına Ruslara karşı mücadele etmelerine, kabile ve soylarıyla övünmelerine, kan davalarına son verdi.³⁹⁷ Adet-geleneklere dayalı yasaları ortadan kaldırarak, idareci ve idare edilenlerin yasalar karşısında eşit olacağı İslâm hukukunu uygulamaya koydu. Bu, devlet olmanın en temel özelliğini teşkil etmekteydi.³⁹⁸

İmam Şamil diğer imamlar döneminde zenginleşen tecrübeleri sayesinde biliyordu ki dağınık güçlerle bu devasa düşmana karşı mücadele etmek zordu. Organize olmuş bir merkezden idare edilen bir sistem kurmak üzere hiç zaman kaybetmeden harekete geçti. Ülkenin bütün kaynaklarını bu organizasyonla tek bir merkeze bağladı. Bütün amacı düşmana bütün bir Kafkasya olarak karşı koymaktı. Şamil Kafkasya'yı Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki bütün coğrafyanın tek

³⁹⁴ Yetik, *İmam Şamil*, s. 91

³⁹⁵ Bi, *Kafkas Tarihi*, II, 754; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 126. Bu tarihi 20 Eylül 1834 olarak zikredenler vardır. (Muhamad, *İmam Şamil Ahhulghoh'ta*, s. 38)

³⁹⁶ Yetik, *İmam Şamil*, s. 86-87.

³⁹⁷ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 66.

³⁹⁸ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 127.

devleti olarak düşünüyordu. Bunun için Kafkasya'daki bütün etnik grupları tek bir ülkü ve bayrak etrafında birleştirmek hedefi ile faaliyetlerini sürdürdü.³⁹⁹

İmam Şamil örgütlenmiş bir merkezi yönetim anlayışını gerçekleştirmek için bazı kurumsallaşma adımları attı. Kendisine bağlı olan yerlerde ve ele geçirdiği yerlerde “nâiblik”ler kurdu. Vilayetler 5 naipliğin bir araya gelmesiyle oluşuyor, başında da bir kumandan bulunuyordu. Ayrıca her aulda bir kadı vardı ve naipliklere bağlıydılar. Kadılar dirlik düzeni korumak, şeriatı uygulamak, olaylara ilişkin raporlar düzenleyip, naiplere ve imama göndermek, imamın ve naiplerin buyruklarını ilan etmekten sorumluydular.⁴⁰⁰

Naiplerin de vergileri toplamak, asker toplamak, yargı yetkisini kullanmak, şeriata uygunluğu düzenleyip denetlemek gibi görevleri vardı.⁴⁰¹ Öte yandan 300 atlı savaştının barındırılması ve bakımıyla da yükümlüydüler. Bu 300 kişilik birliğin derlenmesi için her evden bir savaşçı alınıyordu ve savaşçı vermiş aile vergi mükellefiyetinden kurtuluyordu. Bu yolla sağlanan savaşçılar dışında kalan erkekler de ihtiyaten savaş eğitimi alıyor, 15 yaşına basan bir erkek binicilik ve atıcılıkta ustalaşmış oluyordu. Bu yükümlülük elli yaşına kadar sürüyordu. Başlıca görevleri baskınlar sırasında avulu savunmak ve gerektiğinde takviye kuvvet olarak imam birliklerine destek olmaktı.⁴⁰²

Beş naipliğin bir araya gelmesiyle oluşan valiliklerin başında bulunan kumandan ise o bölgedeki mülki ve askeri yönetimin başıydı. Ayrıca din işlerinde de imamın temsilcisiydi⁴⁰³.

Savaş zamanında naipler emri altındaki birlikleri savaş alanına sevk etmekle yükümlüydü. Olağanüstü durumlarda kadın erkek herkes asker olarak görev alacak, bu sayı yüz binlere çıkacaktı.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 127-128.

⁴⁰⁰ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 242; Yetik, *İmam Şamil*, s. 92.

⁴⁰¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, 242.

⁴⁰² Yetik, *İmam Şamil*, s. 92.

⁴⁰³ Yetik, *İmam Şamil*, s. 91-94

⁴⁰⁴ Efe, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, 277; Yetik, *İmam Şamil*, s.

Müridizm, Ruslara karşı bağımsızlık savaşı veren Kuzey Kafkasya insanının savaş disiplininin kopmaması için bazı tedbirler geliştirmişti. Müridizm hükümlerine göre;

-Bir savaşçı ölüm halinde olsa, tedavisini bir Rus doktora yaptırmaktansa ölümü tercih edecekti.

-Rus imalatı hiçbir mal satın alınmayacaktı.

-Hangi şartla olursa olsun Ruslarla barış, ateşkes vs. gibi anlaşmalar teklif dahi edilemez, teklif edenin cezası yüz kırbaçtır.

-Tütün içmek de dahil olmak üzere her türlü içki ve uyuşturucu kullanımı şiddetle cezalandırılacaktır⁴⁰⁵.

İmanın çevresinde özel bir koruyucu birlik vardı. Bunlar savaşlar sırasında asıl vurucu gücü oluşturmaktaydılar. Birlik gerek dindarlık gerekse kahramanlıkta en iyi müridler seçilerek kurulmuştu. Genellikle bekârlardan oluşmaktaydı. Ancak evli olanlar da bulunmakla beraber görevli oldukları sürede aileleriyle tüm ilişkilerini kesmeleri gerekiyordu. İmanın büyük önem verdiği bu birlik hem bağlılık hem de yaşayış bakımından herkese örnek teşkil edecek nitelikteydi. Sayıları 1000 dolaylarında olan bu birliğe bağlı olanlar kalpaklarına iliştiirdikleri dört köşe bir bez parçasından tanınıyor, kalpağın üzerine yeşil sarık sarıyorlardı. Düzenli maaşları dışında ganimetlerden de belli bir pay alıyorlardı. Ayrıca gönderildikleri her avulun bu birlikteki müridlere bakma ve ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu vardı. Birlik bağlıları öylesine mükemmel bir yaşam ve davranış içindeydiler ki halk onlara ikramda bulunmaktan ve hizmet etmekte onur duyuyordu. Müridizm hareketi boyunca imam ile beraber ölümüne savaştan bu birliklerden tek bir hainin bile çıkmaması gözlemcileri şaşırtan bir gerçek olmuştur.⁴⁰⁶

Devletin gelirleri baskınlar sırasında elde edilen ganimetlerden ve avullardan alınan öşürden oluşuyordu. Silahlar Derbent yakınlarında bir imalathanede hazırlanıyor ve Osmanlı ile İran'dan temin ediliyordu.

⁴⁰⁵ Çetinbaş, "Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi", *Yeni Türkiye*, IV/74, 352.

⁴⁰⁶ Yetik, *İmam Şamil*, s. 93-94.

Savaş nedeniyle iletişime büyük önem veriliyordu. Dağlar, ormanlar, bataklıklar ve kayalıklar arasındaki gizli yollardan haberler ve buyruklar atlarla ulaştırılıyordu. Bunun için her avuldan birkaç tane at hazır bekletilirdi⁴⁰⁷.

Dağlı topluluk liderlerini saflarına katmayı başaran Şamil, imamlığı boyunca uyguladığı vur-kaç taktiğiyle Ruslara büyük kayıplar verdirdi. Aynı zamanda devlet mekanizmasının sağlıklı işlemesi için yeni kanunlar çıkardı. Şamil'in imamlığının anayasasını oluşturan ve Osmanlı kanunlarına benzeyen çeşitli konulardaki bu kanunlara *Nizam* denmektedir.

İmam Şamil kendisinden önce yönetimde bulunan İmam Gazi Muhammed ve İmam Hamzat dönemlerinde nasıl gayret ve fedakarlıkla İslâm davası için mücadele vermiş ve bu uğurda hiçbir korku, çekince, şöhret ve menfaat düşünmeksizin çalıştıysa, kendi imamlık döneminde de bu özellikler katlanarak büyümüş ve Gazavât mücadelesine devam etmiştir.

Dağlıların Müridizm hareketiyle Ruslara karşı direnişleri Doğu Kafkasya'da tam 30 yıl sürmüştür. Bunun 25 yılı Şamil önderliğinde gerçekleşmiştir. Şamil'in halkın psikolojisini iyi bilmesi ve yönetimde tecrübe sahibi olması nedeniyle Dağlılar onun döneminde eski adetlerinden vazgeçerek Nizam'a uymuşlar ve şeriat kurallarına son derece bağlı kalmışlardır. Bundan böyle Dağlılar üzerinde herhangi bir konuda etkili olmanın yolu şeriat ölçülerine uymak olmuştur⁴⁰⁸.

İmam Şamil mal mülk peşinde olan biri değildi. Kişisel hayatında herhangi bir Kafkasyalıdan ayrılamayacak şekilde mütevazı ve sadeydi. Onu herkesten ayıran tek şey kalpağına sardığı beyaz sarıgının bir ucunun beline kadar uzamış şekilde olmasıydı. Süs kullanmaz, aile bireylerinin de kullanmasına izin vermezdi. Yediği yemekler de son derece sadeydi. Sabah akşamları ekmekle beraber süt veya çay içerdi. Gündüzleri ise pirinç, bal ya da meyve yerdi.⁴⁰⁹ Şamil'in mütevazı hayatı etrafındaki geniş halk kitlesinin ona bağlılığının artmasında önemli bir yer tutmuştur.

⁴⁰⁷ Yetik, *İmam Şamil*, s. 91-94.

⁴⁰⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 66.

⁴⁰⁹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 127.

3.3.3.3. Ahulgoh Savunması

İmam Şamil ve müridler Unsokulluların Rus desteğiyle önce Aşilta'ya⁴¹⁰, sonra Genup'a⁴¹¹ yaptıkları saldırıları savuşturdular. Çirkata, İnho, Horota, Karaki ve Unsokul halklarının şeriata dönmeleri sağlandı.⁴¹² Hunzah ile mücadele edilerek İmam Hamzat'ı öldürenler cezalandırıldı.⁴¹³ Ruslar Aşilta'yı işgal ettiler⁴¹⁴ ve Hunzah'ı tamamen ele geçirdiler.⁴¹⁵

Şamil Avaristan'ı birleştirmek için öncelikle Hunzah üzerine yürüdü. Ancak General Feze'nin beraberinde 12000 kişilik bir orduyla Derbent üzerinden ilerlediğini, General İvelic'in de kuzeyden Aşilta'ya doğru yol aldığını öğrenince kuşatmayı kaldırarak Aşilta'ya yürüdü. Yapılan baskınla Rus ordusu yenilgiye uğratıldı, İvelic ise öldürüldü. Ardından Hunzah'ı geçerek Tilitl avuluna ilerledi. Burada General Feze komutasındaki birliklerle yapılan savaştan kesin bir sonuç alınamadı ve bunun üzerine karşılıklı silah bırakma kararı alındı.

İmam Şamil Ahulgoh'a çekildi. Çünkü burası ele geçirilmesi zor bir mevkideydi. Yıkılmış olan dış kaleleri ve nöbetçi kulübelerini onarttıktan sonra toprak altında da bir savunma hattı kurdurdu. Kaya kovuklarında gözetleme yerleri, burçlar ve erzak depoları oluşturuldu⁴¹⁶.

Hunzah ve Ensallıları yanlarına alan Ruslar 1839'da General Grabe'nin komutanlığında Ahulgoh'u muhasara altına aldılar. Kuşatmayı gerçekleştiren Rus kuvvetleri ise 25 bin kişi iken Ahulgoh'da kadın, çocuk ve yaşlılarla berber toplam 3800 kişi bulunuyordu.⁴¹⁷ Ruslar takviye birlikler ile onlarca top getirmişler, kaleyi aralıksız top ateşine tutuyorlardı. Ayrıca Ahulgoh'a gelen suyun güzergahını tespit ederek buralara da top atarak su oluklarını ve kanallarını tahrip ettiler.⁴¹⁸ Kuşatma uzadıkça kalede Şamil'in yiyeceği dışarıdan takviye de her geçen gün zorlaşıyordu.

⁴¹⁰ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 231.

⁴¹¹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 232.

⁴¹² Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 233.

⁴¹³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 235.

⁴¹⁴ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s.238-239.

⁴¹⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 241.

⁴¹⁶ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, s. 241; Yetik, *İmam Şamil*, s. 95-97.

⁴¹⁷ İsmail - Cemender, "Büyük Türk Mücahidi Şeyh Şamil'in, Kafkasya'da Rus Ordularıyla Mücadelesi ve Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü Dergisi*, 1973, S. 126, 72.

⁴¹⁸ Muhamad, *İmam Şamil Ahhulgoh'ta*, s. 67.

Kalede hastalık baş göstermişti ve tedavi edilmeleri gerekiyordu. Ölülerini gömmek için bile yeterli vakit bulunamıyordu. İçecek su temini de keskin nişancılar yüzünden zorlukla sağlanıyordu. Bunun üzerine İmam Şamil ile General Grabe arasında görüşmeler başladı. Grabe Şamil'in büyük oğlu Cemaleddin'in rehin verilmesi karşılığında görüşmeyi kabul etti. Şamil teslim olması karşılığında kendisinin dağlarda kalmasına izin verilmesini ve oğlu Cemaleddin'in İçkeri Starchina'nın yanında nezarete kalmasını şart koştu.⁴¹⁹ Ruslar bu şartları kabul etmediler ve General Grabe 21 Ağustos 1839'da genel saldırı emri verdi. Müridlerin müthiş direnişi sayesinde Ruslar ancak 80 gün süren bir kuşatma sonrasında Ahulgoh'u ele geçirebildiler⁴²⁰.

Ruslar 25'i subay 487 ölü, 91'i subay 1631 yaralı ve 33'ü subay 661 hafif yaralı olmak üzere toplamda 3000 civarında kayıp verdiler. Ahulgoh sonunda alınmıştı. Ama savaş bir hafta daha sürdü.⁴²¹ Çünkü İmam Şamil silah bırakma görüşmelerine başlayabilmek için oğlu Cemaleddin'i Rusların yanına göndermişti. General Grabe Şamil'in şartları konusunda yak direyince Şamil teslim olmaktan vazgeçti ve vuruşma bir süre daha devam etti. Ruslar sözlerinde durmayarak Cemaleddin'i çoktan Petersburg'a göndermişlerdi bile.⁴²² Kafkas Savaşlarında sıklıkla gördüğümüz katliamlar burada da bütün şiddetiyle uygulandı. 1959'da Kafkas Orduları Kurmay Başkanlığına atanan General Milioutine bu muhasarayı günlüğünde şöyle anlatmıştır:

“Her taş ev, her mağara silah zoruyla alınmak zorundaydı. Dağlılar artık tamamen yenilmiş olmalarına rağmen teslim olmayı reddediyorlardı. Kadın ve çocukları da dahil oldukları halde, kendilerini ellerindeki kinjalleriyle savunuyorlar; bazen de taşları kullanıyorlar ve bir kısmı süngülerimizin ucuna atılırken diğer kısmı da kendilerini uçurumlardan aşağıya bırakıyorlardı. Bu korkunç ve amansız mücadelenin her sahnesini tahayyül etmek, gerçekten çok güçtü. Analar çocuklarının Rusların eline geçmemeleri için onları kendi elleri ile öldürüyorlar ve tüm aileler evlerdeki yıkıntılar altında can veriyorlardı. Yaralarında dolayı halsiz düşmüş bazı müridler de canlarını pahalıya satıyorlardı. Teslim olmak ister gibi silahlarını vermeye niyetleniyorlar ve yanlarına yaklaşanları aniden atılarak öldürüyorlardı.

⁴¹⁹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 247.

⁴²⁰ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 67.

⁴²¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 323.

⁴²² Yetik, *İmam Şamil*, s. 100.

Taraseviç de bu şekilde öldürüldü. Koysu üzerinde asılı gibi duran kayalardan ve oyuklardan Dağlıları çıkarabilmek için olağanüstü çabalar sarf edildi. Askerlerin iplerle buralara sarkıtılmaları gerekiyordu. Fakat bu iş hiç de kolay değildi. Çünkü ortalık ölülerin çıkardığı kokular nedeniyle dayanılmaz bir haldeydi. İki Ahulgoh'u birleştiren boğazda adamların her saat başı değiştirilmeleri gerekiyordu. Burada 1000⁴²³ civarında ceset sayılmıştır. Çoğu da ırmak tarafında sürüklenerek götürüldü. Çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan 900 kadar esir alındı. Bunlar bile aldıkları yaralara ve yorgunluktan bitap bir hale düşmelerine rağmen en umulmadık umutsuz girişimlerde bulunmaktan kaçınmadılar. Bazıları tüm güçlerini toplayarak askerlerimizin üstlerine atılarak süngülerini kapıyorlar ve onlarla bize saldırarak zillet içinde yaşamaktansa hür olarak ölmeyi yeğliyorlardı. Bu tür patlamalar bazı müridlerin gösterdiği metin, sabırlı kahramanlıklarla bir tezat teşkil etmekteydi. Ağlayıp haykıran çocuklarla hasta ve yaralıların fiziksel acıları bu korkunç sahneyi tamamlıyordu”⁴²⁴.

Ahulgoh'ta gerçekleşen Rus vahşeti sonrasında pek çok şehit verilirken⁴²⁵, az sayıda kişi kaleyi terketmeyi başardı.⁴²⁶ Şamil son anda düşmandan kaçıp kurtulmayı başarmıştır ancak eşi Cevheret'i, iki yaşındaki oğlu Mehmet Sait'i ve kız kardeşi Mesado'yu kaybetmiştir. Ancak sırtına bağladığı oğlu Gazi Muhammed'i kurtarabilmiştir⁴²⁷.

Ruslar civardaki her yeri didik didik aradılar, tüm mağaralara baktılar, tüm cesetleri kontrol ettiler ancak Şamil'i bulamadılar. Bunun üzerine öldüğünü düşündüler. Bir kere daha zafer kazandıklarını düşünerek sevindiler, St. Petersburg'daki yöneticiler kendi kendilerini kutluyorlardı. General Grabe şu raporu yazmıştı: “Ahulgoh ele geçirildi. Bundan sonra, Dağıstan'da kurtarıcı gözüyle bakılan Şamil'in esamisi bile okunmayacak. Çünkü halkın ona olan güveni sona ermiştir.” Ancak yaralanan ve tüm takipçilerini kaybeden Şamil bir yıl bile geçmeden yeniden silahlı bir şekilde ayaklanmış olan halkın lideri olacak, üç yıl geçmeden de

⁴²³ 1000 şehidin 300'ü müridlerden, kalan 700'ü ise sivillerden oluşmaktaydı. (Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 225.)

⁴²⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 322-323.

⁴²⁵ Ahulgoh savunmasında şehit olanların listesi için bkz. Muhamad, *İmam Şamil Ahhulgoh'ta*, s.103.

⁴²⁶ Ahulgoh'u terk ederek kurtulabilenlerin listesi için bkz. Muhamad, *İmam Şamil Ahhulgoh'ta*, s. 99.

⁴²⁷ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 255-256; Yetik, *İmam Şamil*, s. 100.

düşmana yenilgi tattıracaktı. Daha da ötesi Kuzey Dağıstan yeniden fethedilecek, yöredeki Rus birlikleri imha edilecek, Müridizm bütün dağlık ve ormanlık bölgeler ile Samur'dan Terek'e; Vladikavkaz'dan Hazar kıyılarına kadar her yerde hâkim olacaktı.⁴²⁸

Ahulgoh savunması Kuzey Kafkasya tarihindeki en kanlı ve en hazin sonlu olaylardan biridir. Kaleyi terk etmeyi başarabilen az sayıda kişi dışında kadınlardan küçük çocuklara kadar hiç kimsenin teslim olmadığı tamamının şehit düştüğü destansı bir savunma hikayesidir. Kafkasyalıların vatan sevgisinin, Rusların zalimliğinin en büyük kanıtlarındandır.

3.3.3.4. Şamil'in Çeçenistan'da İmam Seçilmesi ve Hacı Murad'ın İmam Şamil'e Katılması

Şamil Ahulgoh'tan ayrıldıktan 6 ay kadar sonra Çeçenistan'a yerleşti. Çeçenistan kuzey ve doğuda Dağıstan, batıda İnguşya ve Kuzey Osetya, güneyde ise Gürcistan'la çevrili olan bölgedir⁴²⁹. Burada sadık naipleri Şuayib Molla ve Cevat Han tarafından gönülden karşılanan İmam'ın ünü büyük bir hızla yayılmaya başladı. Her yerden akın akın gelen kişiler ona itaatlerini bildirerek kendilerine önderlik etmelerini istiyorlardı.⁴³⁰ Dağıstan'dan Ahverdil Muhammed'i çağıran Şamil kendisine kayıtsız şartsız itaat edilmesi koşuluyla Küçük Çeçenistan'ın yönetimini kabul ederek 7 Mart 1840'ta burada da imam seçildi.⁴³¹ Böylece Çeçenistan ve Dağıstan topraklarında teokratik bir devlet kuruldu: Çeçenistan Dağıstan İmamet Devleti⁴³². Şamil köyden köye at sürerek şeriatı anlatıp yaymaya başladı. 1840 yılının mart ayında bütün Çeçenistan Ruslara karşı ayaklanmıştı. Böylece Ruslarla çatışmalar başladı.⁴³³

1834'te öldürülen Avar Hanlarının intikamını almak için İmam Hamzat'ı öldüren Hacı Murad, o zamandan beri Ruslara sadakatini sürdürmüş hatta Rus üniforması bile giymişti. Hacı Murad ile kan davası olan Avaristan yöneticisi Ahmet Han, Hacı Murad'ın gizlice Şamil ile ilişkide bulunduğunu iddia ederek onu Rus

⁴²⁸ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 324-325.

⁴²⁹ Sultanoviç, Jamuhanov Suleyman, "Çeçenistan", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 244.

⁴³⁰ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 229-230.

⁴³¹ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 233.

⁴³² Ahmadov, Yavus, *Çeçen-İnguşya Halkıyla Rusya Arasındaki İlişkiler*, Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s. 102.

⁴³³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 266-268; Baddeley, *Şeyh Şamil*, s 329-330.

kumandanına tutuklattı. Hacı Murad askerlerin nezareti altında Şura'ya gönderilirken beline ipe bağlı askerleri de sürükleyerek uçurumdan atladı. Normalde bu atlayıştan herhangi bir kimsenin hayatta kalması imkansızdı. Ruslar onun ölmüş olduğunu rapor ettiler. Ancak Hacı Murad yağın kar nedeniyle bu atlayıştan sadece ayağı kırılarak sağ kurtulmayı başardı ve bir koyun çiftliğine sığındı.⁴³⁴ Şamil'in yanına giderek ona bağlılığını bildirdi⁴³⁵ bu gelişme İmam'ı çok sevindirdi. (Aralık 1840)⁴³⁶ Yaptığı o ünlü atlayıştan sonra yaralarının iyileşmesinin ardından Hazı Murad Hunzah'tan fazla uzak olmayan Tselmes'e yerleşerek bütün gücüyle Müridizmin Dağıstan'da yayılması için çalışmaya başladı. Şamil tarafından kendi soydaşları olan Avarlara⁴³⁷ nâib olarak atandı.⁴³⁸

1841 yılının ocak ayına kadar Hacı Murad'ı yeniden kazanmak için yürüttüğü tüm çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından General Klugenav 2000 kişilik bir kuvvetle Tselmes üzerine yürüdü. Ancak çatışmalarda Ruslar kuvvetlerinin üçte birini kaybedince geri çekildiler. Bu savaşta Hacı Murad yaralandı, babasıyla iki kardeşi öldürüldü.⁴³⁹

1841 yılının 2 Temmuzuna kadar General Golovin şu sonuca varmıştı: *“Şimdiye kadar Kafkasya'da Şamil kadar tehlikeli ve kuvvetli bir düşmanla karşılaşmamış bulunuyoruz. Gelişen olayların etkisiyle Şamil'in hareketi, Muhammed'in (s.a.v) dünyanın dörtte üçünü sarstığı zamanki gibi dini ve askeri bir yapı kazanmıştır. Şamil çevresini kendisine körü körüne bağlı kişiler tarafından donatmış bulunmaktadır. Emirlerine karşı en ufak bir itaatsizlikte bulunanı kesin bir ölüm beklemektedir”*⁴⁴⁰.

1839-1842 yılları arasındaki dört yıl boyunca yapılan savaşlarda Ruslar genellikle Grabe'nin direk komutası altında 64'ü subay 1765 ölü, 372'si subay 6204

⁴³⁴ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 335; Barlas, Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 177-178.

⁴³⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 276, Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s. 142; Nevruz, Yılmaz, “İmam Şamil'in Naibi Hunzakhlı Hacı Murat”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, II, 345.

⁴³⁶ Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, s. 237; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 179.

⁴³⁷ Hacı Murad Avar kökenliydi ve Han sülalesiyle atalık geleneği ile akraba idi. (Özden, Hilmi, “Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine” *Bizim Ahıska*, Kış 2014, S. 33, s. 45.)

⁴³⁸ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 336; Özden, Hilmi, “Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine” *Bizim Ahıska*, Kış 2014, S. 33, s. 45; Nevruz, “İmam Şamil'in Naibi Hunzakhlı Hacı Murat”, *Vakanüvis*, II, 346.

⁴³⁹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 337.

⁴⁴⁰ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 337.

yaralı ve kayıp olmak üzere toplam 2436 subay ve 7960 er yitirirken bunun karşılığında da hemen hemen hiçbir şey elde edemediler. Sonunda General Grabe kendi isteğiyle geri çağrıldı, General Golovin ise görevinden alındı ve onun yerine General Neidhart atandı.⁴⁴¹

3.3.3.5. Dargo Muharebesi

Çar I. Nikola bütün bu hezimetlerden sonra Şeyh Şamil'in karşısına Napolyon ile savaşmış tecrübeli General Vorontsov'u çıkardı.⁴⁴² Çar generale büyük yetkilerin yanında Kafkasya Başkomutanlığı, Umumi Kafkasya Çar naipliği ve Umum valiliği gibi unvanlar da vererek onu İmam Şamil üzerine gönderdi.⁴⁴³ Ayrıca Çar, "*Bütün ordularım ve hazinem bu uğurda feda olsun yeter ki Şamil'i ölü veya diri bana getirin ve Dargo'yu yerle bir etmenizi istiyorum*" demiştir.⁴⁴⁴

1844 yılının sonuna doğru General Neidhart bir plan hazırlamıştı. Plana göre:

1. Şamil'in bütün adamları etkisiz hale getirilmeli
2. Rus ordusu Dargo'yu muhakkak yok etmeli
3. Kafkas kabileleri arasında Şamil'in nüfuzu kırılmalı.⁴⁴⁵

Bu planın bir diğer amacı da Dağıstan ile Çeçenistan'ın birbirinden koparılmasını sağlamaktı: İşte bu planın tatbiki için görevlendirilen Vorontsov'un emrinde 8 general ve 3 prens vardı. 34 tabur piyade, 5 istihkam bölüğü, 8000 Kazak süvarisi, 2000 milis kuvveti ve 50 adet dağ topu ile⁴⁴⁶ kendi deyimi ile "*Dünyayı havaya uçuracak kadar barut*" ile Dargo üzerine yürüdü (25 Mayıs 1845).⁴⁴⁷

4 Haziran'da Rus ordusu 20 bin kişilik kuvvet ile Andi mevkiine geldi. Buradan İmam Şamil'in hazırlattığı sahte siperlere günlerce mermi atıldı. Fakat hücum edildiğinde burada hiçbir asker göremeyince İmam Şamil'in bu zekice hilesi

⁴⁴¹ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 340-341.

⁴⁴² Çevik, Mehmet, *Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2002, s. 45.

⁴⁴³ İsmail,- Cemender, "Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü*, s. 72.

⁴⁴⁴ Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 186.

⁴⁴⁵ Baddeley, *Şeyh Şamil*, 362.

⁴⁴⁶ İsmail,- Cemender, "Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü*, s. 72.

⁴⁴⁷ Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 186

karşısında şaşkına döndüler.⁴⁴⁸ Daha sonra General ile İmam Şamil'in askerleri Aval mevkiinde karşılaştı. Fakat Şamil henüz bir meydan savaşı istemiyor, düşman çok kalabalık olduğu için onları topçu ateşiyle yıpratmak istiyordu. Rus ordusu geri dönmek istiyor ancak Generali ikna edemiyorlardı. Orduda açlık kendini göstermeye başlamıştı. Litovski komutasındaki birinci kuvvet, ordunun önünde giderek İmam Şamil'i arıyordu. Şamil'in nâibi Taşo Hacı kumandasındaki 2000 kişilik Çeçen müfrezesi tarafından bir geçitte imha edildiler.⁴⁴⁹ Daha sonra Çar'a aşırı bağlı olan Hristiyan Gürcü ve Kazaklar devreye sokulduysa da Rus ordusu Çeçen ormanlarında büyük kayıplar verdi. İmam Şamil hala bir meydan muharebesine girmemiş geri çekilerek Dargo'yu ateşe vermişti. Rus ordusu 7 Temmuz'da Dargo'ya girdi, dumanları tüten boş bir köy harabesinden başka hiçbir şey bulamayınca şaşkına döndü. Bundan sonraki hedef Çeçenistan ormanlarını geçip 30 km ilerde Gezel'deki Rus karargâhına varmaktı.⁴⁵⁰ Orman içinden Ruslara erzak getiren General Passek, General Viktorov ve General Klugenav kumandasındaki Rus ordusu orman içinde bir baskına uğrayıp bütün erzakı bırakmak zorunda kaldılar. General Passek ve Voktrof ile beraber birçok Rus askeri de öldürüldü. Müridler Rus ordusuna bir ay yetecek kadar erzakı ele geçirmiş oldular.

Artık Şamil için Dargo'daki Rus ordusuna taarruz zamanı gelmişti. 14 Temmuz'da genel taarruza geçildi. Orduya çeşitli yönlerden saldırıyorlardı. İmam Şamil Rus ordusuna karşı çeşitli taktikler kullanıyordu. Bunlardan biri; yakaladığı Rus borazancılara Rus askeri notalarıyla toplanma marşı çaldırıyor, sonrasında kabileler halinde dolaşan Rus askerleri tuzağa düşürerek esir alıyordu. Ayrıca geceleri yat borusu ve talim borusu da çaldırmakta idi.⁴⁵¹

Durumun kötüye gittiğini gören Rus ordusu Dargo'dan ayrılarak Gerzel'e doğru kaçmaya başlamıştı. Orduda 3000 civarında yaralı vardı. İmam Şamil nâibleri Çeçenistan ormanlarında generaller komutasında ilerleyen Rus ordusuna hücum ediyor, birçok kayıp verdirerek güvenli siperlere çekiliyor sonra tekrar ortaya çıkıyorlardı. General Vorontsov saldırdığında 20.000 askeri varken, Şeyh Şamil'in

⁴⁴⁸ İsmail,- Cemender, "Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü*, s. 392.

⁴⁴⁹ İsmail,- Cemender, "Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü*, s. 393.

⁴⁵⁰ İsmail,- Cemender, "Dargo Meydan Savaşları", *Türk Kültürü*, s.393.

⁴⁵¹ Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 223.

yıpratma harpleri ile ordusunun yarısından çoğunu kaybetmişti. İşte bu zor durumda iken 18 Temmuz'da General Fraytag, Vorontsov'un imdadına yetişti. 1845 Ağustosunun birinci günü Ruslar kendilerini Gerzel avuluna zor attılar. Rus ordusu Passek, Voktrof ve Fok gibi üç önemli generalini kaybetmişti.⁴⁵² Müridler kaçan Rusların artlarında bıraktıkları 2 top, yüklü miktarda barut ve pek çok ganimet ele geçirdiler.⁴⁵³

İmam Şamil'in iki ay süren maharetli yıpratma muharebeleri karşısında canını zor kurtaran General bu durumu soğukkanlılıkla Çar'a bildirmişti. Oysa büyük bir kibirle yola çıkmış; Çeçenistan, Avaristan hatta Kafkasya'yı alarak Şamil'i de canlı olarak Çar'a getireceğini söylemişti.

General Çar'a yazdığı raporda *“Muazzam Rus İmparatorluğu'nun karşısında tek bir adamın, yani Şamil'in bir avuç insanla nasıl olup da mücadeleye devam ettiğini ve çok kereler teşebbüsü elden bırakmadığını havsalama sığdıramamaktayım. Bu adamı tanıyan birçok Rus kumandanları gibi bu hususta ben de şu kanaate ulaşmış bulunuyorum ki Şamil'in o cidden parlak harp talihini temin eden esrarengiz kuvvet, dağların ve ormanların kendisinden esirgemediği lütüfkarlıktan gelmektedir.”* demektedir.⁴⁵⁴ Dargo savaşına katılmış olan General R. A. Da şöyle demektedir: *“...Artık Kafkasya'yı Şamil kumanda ediyor, çok üstün imkanlarla teçhiz edilen ordumuz karşısında fütursuzca davranıyor. Çar hükümetinin harp teknolojisini hiçe sayıyor. Ordularımızın Kafkasya'da işgal ettiği toprakları Şamil, teker teker elimizden aldı ve dağlara eski bağımsızlığını iade etti.”*⁴⁵⁵

Vorontsov'un yenilgi haberini alan Çar morallerini bozmamak için Generale prenslik payesi vererek mükâfatlandırmıştır. Çünkü Kafkasya onun için çok önemliydi ve asla vazgeçmedi⁴⁵⁶.

Tarihçilere göre Şamil'in Dağlıların özgürlük mücadelesindeki siyasi başarısının en yüksek ve kabileler arasındaki etkisinin en üst noktaya ulaştığı dönem

⁴⁵² İsmail,- Cemender, “Dargo Meydan Savaşları”, *Türk Kültürü*, s 394.

⁴⁵³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 286.

⁴⁵⁴ İsmail,- Cemender, “Dargo Meydan Savaşları”, *Türk Kültürü*, s 394.

⁴⁵⁵ İsmail,- Cemender, “Dargo Meydan Savaşları”, *Türk Kültürü*, s 394.

⁴⁵⁶ Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 186-226.

1843-1846 yıllarıdır. Bu dönemde imamlığın sınırı yaklaşık 900 verst⁴⁵⁷ kare olmuştur⁴⁵⁸.

Dargo Meydan Savaşıyla İmam Şamil üstün liderlik kabiliyetini, askeri dehasını ve mürid ordusunun gücünü bir kez daha kanıtlayarak şöhretini artırmıştır. Bu, onun Ruslara karşı kazandığı en önemli zaferdir.

Dargo zafer ile birlikte Kafkasya'da İmam Şamil'in otoritesi sağlamlaşmış, Kuzey Kafkasya'nın büyük kısmına hâkim olmuştur. 1959'a kadar uzun bir süre daha Ruslarla olan mücadelesini sürdürecektir. Ancak artık Ruslar Müridizm hareketini daha fazla ciddiye almaya başlayacak ve tüm kuvvetlerini buraya yönlendirmeye başlayacaklardır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte daha iyi teçhizatlanan Rus ordusuna karşı mücadele etmek Dağlılar için daha da zorlaşacaktır. Zaten yıllardır kendilerinden epey fazla güce sahip kuvvetlerle savaştan halk güçsüz düşmeye başlayacak ve İmam Şamil önderliğindeki direniş ancak 1859'a kadar devam edebilecektir. Kafkasya'daki durum için endişelenen İmam Şamil Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir.

3.3.3.6. İmam Şamil'in Yardım Talepleri

Kafkasyalıların giriştikleri bağımsızlık mücadelesi hem Türk- İslâm dünyasında hem de Avrupa'da heyecanla karşılanıyordu. Batıda ve güneyde hızla yayılmakta olan Rusya'ya karşı Dağlıların direnişi takdirle anılıyordu. Örneğin Karl Marks 1843'te şöyle yazmıştır: *“Hürriyetin nasıl elde edilmesi lazım geldiğini Kafkasya Dağlılarından ibretle öğreniniz. Hür yaşamak isteyenlerin nelere muktedir olduğunu görünüz”*⁴⁵⁹. Fransız yazar Aleksandr Dumas da İmam Şamil'in mücadelesi hakkında şöyle demiştir: *“Bütün Ruslar ve onların hakimiyetindekiler, Dev Şamil'e karşı savaştılar.”*⁴⁶⁰

Şamil Osmanlı hilafetine gönülden bağlıydı. Bunu son nefesini vermeden hemen önce aile fertlerini yanına toplayarak onlara şöyle demesinden de anlıyoruz:

⁴⁵⁷ Verst: Rus uzunluk ölçü birimi olup 1 verst yaklaşık 1,06 km'dir.

⁴⁵⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 69

⁴⁵⁹ Hızal, *Kafkasya İstiklal Davası*, s. 40.

⁴⁶⁰ Muhamad, *İmam Şamil Ahhulgeh'ta*, s. 5.

“Türkiye’yi düşünerek hareket edin. Kafkasya Osmanlı hilafetindedir. Kurtarıp sahibine teslim edin.”⁴⁶¹

İmam Şamil, Kafkasya’da Ruslara karşı çetin bir mücadele verirken tabi olarak Osmanlı Devleti’ne yardım için birden fazla başvuruda bulunmuş ve ne yazık ki, beklediği yardımı alamamıştı. Her şeyden önce; Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Barışı ile Kafkasya işlerinden hukuken uzaklaşmıştı. Mehmet Ali Paşa krizi, Boğazlar meselesi ve Tanzimat reformları vb. gibi iç ve dış gelişmeler yaşanıyordu. Fransız ihtilaliyle birlikte yayılan milliyetçilik akımı da devleti olumsuz etkiliyordu. Dolayısıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma telaşı içerisindeydi ve şartlar Kafkasya’ya yardım etmeye elverişli değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti o sıralarda Mısır meselesi yüzünden Rusya ile müttefik olmak zorunda kaldığı için Kafkasya ile hemen ilgisini kesmiş gibiydi. Rusları tedirgin edecek tüm hareketlerden de kaçınılıyordu.⁴⁶²

İşte bu şartlar altındaki Osmanlı Devleti, İmam Şamil’in yardım talep eden mektuplarına nasıl bir cevap vereceği Bâb-ı Âli’yi düşündürmüştür. Dağıstan’dan gelen mektup ve elçiler, Osmanlı Devlet adamlarınca gayet iyi karşılanmıştı. Gelenlere gayet iyi muamele edilmiş, ikram ve taltifte bulunulmuştu. Dağıstan’daki mücadelenin desteklendiği ifade edilerek, buna devam edilmesi istenmişti. Bu yönde gayreti artırıcı fermanlar dahi yollanmıştı.

Osmanlı Devleti, Dağıstan’daki mücadeleye ait bilgileri doğu sınırındaki valilerinin gönderdiği raporlarla takip ediyordu. Sınır valileri, Kafkasya’ya gönderdiği casuslar ve oradan gelen tüccarlar aracılığıyla Dağıstan’da ki olaylardan haberdar oluyordu.⁴⁶³

İmam Şamil’in Osmanlı Devleti’ne gönderdiği mektuplar içerik olarak aynıydı: Rusya ile mücadelesinde kendisine yardım edilmesi. Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkilere zarar vermemek için bu talebin zor olduğunu biliyordu. Yine de gelenler gayet iyi karşılanmış, İstanbul’da bir müddet misafir edilmişti. Geri dönerken Bâb-ı

⁴⁶¹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 300; İsmail,- Cemender, “Dargo Meydan Savaşları”, *Türk Kültürü*, s. 396.

⁴⁶² Ceyhan, Şamil, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri (1830-1864)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 34-35, 50.

⁴⁶³ Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 35.

Âli tarafından yol masrafları karşılanmıştı. Elçiler ellerinde fermanlarla geri dönerken onlara sözlü olarak da söylenen mücadeleye devam etmeleri, Müslüman Türk halkının davalarında duacı olduğundan ibaretti. Buna rağmen yine de Osmanlı Devleti, İmam Şamil'in adamlarının, Osmanlı topraklarını lojistik destek için kullanmasına da ses çıkarmamıştır.⁴⁶⁴

Osmanlı'nın Müridizme gösterdiği takdir duygularının Kafkasya mücadelesine yararı olmuyordu zira dışarıdan hiçbir yardım alamıyorlardı. Şamil Doğu Kafkasya'nın tek başına Ruslara karşı koyamayacağını anlamakta gecikmedi. Bütün Kuzey ve Güney Kafkasya'yı yanına almaya çalıştı. Bu amaçla 1848'de nâibi Muhammed Emin'i Batı Kafkasya'ya gönderdi. Bir taraftan Ruslara yoğun saldırıda bulunurken diğer taraftan yönetimini ele geçirdiği yerlere nâibler atayarak Dağıstan merkezli Birleşik Kafkasya Devletini kurmaya çalıştı⁴⁶⁵.

Gerek Şamil'in kendisi gerekse Dağıstan ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'nin yardımını alabilmek için çeşitli kişilere mektuplar yazıyorlar, yardım konusunda hükümeti ikna etmelerini istiyorlardı. Bu amaçla İmam Şamil Hicaz valisi olan Mekke Şerifi'ne bir mektup göndermişti. Mektubunda şöyle diyordu: *“Bu savaş nesillerden beri devam ediyor. Biz hükümdarımız olan Ulu Sultan'ı durumumuzdan haberdar edemeyecek ve yardım istemek için elçi gönderemeyecek kadar kuşatılmış durumdayız. Senin Hicaz valisi ve iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine'nin muhafızı olarak tayin edildiğini öğrendik. Sen sözü dinlenen ve güvenilen bir insansın. Şöhretin bütün milletlere hatta Dağıstan topraklarına bile ulaşmıştır. İşte bunun içindir ki bize yardım etmen ve Divan'ı bundan haberdar etmen için sana bu mesajı gönderiyordum. Durumu inceledikten sonra Ulu Sultan'ın ve diğer zevatın nezdinde bütün aklınla girişimde bulunmaya teşebbüs et. Allah'ın Dağıstan'da yıllardan beri çarpışan Sünni hizmetçileri için ne olur bunu yap. Mesajımızı sakın ihmal etme, ona gereken bütün itina göster ve yardım isteğimizi yerine getirmeye çalış. Şayet davetimize gerçek bir mümin cesareti ile karşılık verebilirsen, bizi rahatlatmak için en kısa zamanda yardım et. Aksi takdirde, Yüce Allah'tan başka hiç kimse ve hiçbir güç bize yardım*

⁴⁶⁴ Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 36.

⁴⁶⁵ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 69; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 254-260.

edemeyecektir. Başarımız da sadece O'na bağlıdır. Sana gelince, seninle kıyamet günü karşılaşacağız."⁴⁶⁶.

Yine aynı amaçla, Osmanlı Şeyhülislamı'na bir mektup gönderen Dağıstan'daki mücadelenin manevî önderi Şeyh Cemaleddin, yapılan mücadelenin dinî amaçlı olduğunu uzun uzun anlattıktan sonra, kendilerine hiçbir yardım yapılmamış olmasından dolayı sitem ediyor ve şöyle soruyordu: "*Sizin ve Padişahın yüce divanının âlimlerinin sessiz kalışınıza şaşıyorum. İçinde bulunduğumuz feci durumu bildiğiniz halde niçin Sultan'ı, yakınlarını, önemli kişileri ikna etmiyorsunuz? Susmaya hakkınız var mı? İlmiyle âmil değerli kardeşim, Dağıstan'da pek çok halk bulunmaktadır. Bunlar bağımsız yaşıyorlardı. Birbirlerinden ayrı, hatta başsız bulunuyorlardı. Kafir Rus bunları fark etti ve buraları almak için elinden gelen her türlü yolu denedi.*

Dağıstan halkı uzun süre mücadele etti. Fakat bunlara karşı koymak için sayımız azdı. Bu Rus kafiri, buralara kaleler tesis etti. Halkı vergiye bağladı. Allah-u Zülcelâl, Ruslara karşı eriyip gitmemize müsaade etmedi. İmam Şamil Efendi'ye akıl ve güç verdi. Gece ve gündüz savaşarak mücadele etti. Bu faaliyetler sizlere ulaşmıştır. Şamil Efendi Rus kafirini köylerden kovdu. Kötülükleri yok etti. Ülke, O'nun adaleti ile parlamaktadır.

*Ey Âlim Kardeşim! Şimdi durum böyle iken sizin hakkınızda kötü düşündüğümü gizlemeyeceğim. Halife sizi dinliyor ve savaşı tavsiye etmiyorsa, başka türlü bir şeyler yapmanız gerekmez mi? Osmanlı Bâb-ı Âli'sinden burada savaşan kimselere Sultan'ın vasıtasıyla Rus Çarı'nı, bize karşı sürdürdüğü askerî faaliyetlerine son vermeye mecbur etmeniz zaruridir. Yardım ve destek sağlamasını istemelisiniz. Benim âlimlerle yaptığım görüşmenin ardından size bildirmek istediğim mesaj bundan ibarettir. Nasihatimi kabul ederseniz, Allah sizi cennetine koysun, kabul etmezsen Allah bize yeter"*⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 261; Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 36; Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 36.

⁴⁶⁷ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s.245-248; Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 36-37.

Mücadelenin en hararetli yıllarında (1839-1850), İstanbul'a doğru yola çıkan Şamil'in elçileri ya Ruslar tarafından engellendi ya da diğer sebeplerden İstanbul'a ulaşamadılar. Bu arada 1848 yılında İstanbul'a gönderilen ve Şamil'in faaliyetlerine dair bilgi ihtiva eden bir mektubu götürmek üzere görevlendirilen Çerkeş elçi, rüşvet mukabilinde mektup muhtevasına dair Ruslara bilgi vermiştir.⁴⁶⁸ Gönderilen elçiler ve mektuplardan istediği sonucu alamasa da İmam Şamil, halkının maneviyatını yüksek tutabilmek için İstanbul ile olan bağlantısını yitirmedi ve onlardan gelen iyi niyet mektupları ile moral tazeledi⁴⁶⁹

Şamil Sultan II. Mahmut zamanında nâibi Muhammed Emin'i İstanbul'a gönderdi. Şamil'in elçisi Sultan Mahmut tarafından her ne kadar güzel karşılanırsa da Kafkasya'ya silahlı yardım talepleri kabul edilmedi. Kafkasya mücadelesi ve İmam'ı takdir hislerinden başka bu görüşmeden bir fayda sağlanamadı.⁴⁷⁰

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ise Şamil'in gönderdiği bir heyete fevkalade ikramda bulundu. Ancak mesafenin uzaklığı ve Mısır'ın büyük sıkıntılar içinde olması nedeniyle yardım yapamayacağını özür dileyerek bildirdi. Ve heyetle birlikte Şamil'e kıymetli bir kılıç hediye gönderdi.⁴⁷¹

Şamil, Osmanlı Devleti'nin desteğini arkasına alarak mücadele etmek istiyordu. Çevresindeki kabileleri kendine bağlarken daha fazla tesirli olmak için mücadelesinin İstanbul'daki Halife tarafından takdir edildiğine ve desteklendiğine dair fermanlar istiyordu. Böylelikle Müslüman Kafkas halklarının desteği daha rahat alınabilecek ve asker temininde kolaylıklar sağlanacaktı. Nitekim; Osmanlı Devleti hem İmam Şamil'i teşvik edecek hem de gazâyâ davetinde ona sahip çıkacak fermanları göndermiştir. Böylece Çerkezler ve Abazalar gibi bazı Kafkas milletleri padişah fermanının verdiği cesaretle mücadeleye katılmışlardır. İmam Şamil de kendisine tâbi olan kabilelerin Osmanlı Devleti'ne de tâbi olduğunu beyan etmiştir.⁴⁷²

1850'lerde İmam Şamil, ihtiyacı olan madencilerin temini için Bâb-ı Âli'ye başvurmuştu. Ancak buna verilen cevapta Hükümetin memur gönderemeyeceği,

⁴⁶⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 287-290.

⁴⁶⁹ Ere1, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, s.121, Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s.38.

⁴⁷⁰ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 260.

⁴⁷¹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 260.

⁴⁷² Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 39-40, 43.

Şamil'in temsilcisinin istediği madencileri, Osmanlı ülkesi içerisinde kendisinin bulması ve gitmeye razı etmesi halinde ise buna ses çıkarılamayacağı yolundaydı. Osmanlı devlet adamları Dağıstan'dan gelen yardım taleplerine istediği karşılığı veremese de Dağıstan'a yapılan kaçak silah sevkiyatına da pek ses çıkarmıyordu. Dağıstan silah ihtiyacını Anadolu'dan ve İran'dan sağlamaktaydı.⁴⁷³ Bu gelişmeler, önceki yıllara nazaran Bâb-ı Âli'nin İmam Şamil'e bakışını biraz daha yakınlık duyma şekline döndüğünü göstermektedir. Aslında Osmanlı hükümeti içten içe müridlerin başarılı olmasını istiyordu. Fakat bunu açıkça söylemekten çekiniyorlar, Rusya ile Kafkasya arasında bir denge politikası izliyordular.

Şamil'in bir diğer yardım talebi girişimi de Sultan Abdülmecit zamanında oldu. Sultan XIX. yüzyıl dünyasının hayret ve hayranlıkla baktığı Şamil'in emsalsiz kahramanlığını takdir etmiş ve bunun nişanesi olarak ona "Hanlar Hanı" payesi, nâibi Muhammed Emin'e de "Beylerbeyi" rütbesi vermiştir.⁴⁷⁴

1848-1856 yılları nispeten sessiz geçmiş, Ruslar Şamil'in Batı Dağıstan'daki ve Çeçenistan'daki hakimiyetini kabullenerek pek ciddi bir hamlede bulunmamışlardır. Bu dönemde Ruslar yalnızca Gergebil ve Saltı'yi ele geçirebilmişler, fakat Şamil'in nâibi Kebed Muhammed tarafından Çoh'ta püskürtülmüşlerdir.

Şamil bu sessiz dönemi 1854-1855 yılları arasında gerçekleşen Kırım harbine borçludur. Ancak Ruslar 1856'da Paris Barış Antlaşmasını imzaladıktan sonra

⁴⁷³ Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 43-44.

⁴⁷⁴ Tarık Mümtaz Göztepe Sultan Abdülmecid'in İmam Şamil'e yardım için gönderdiği bir gemiden bahsetmektedir. Ancak başka bir kaynaktan bunla ilgili bir kayıt bulamadık. Göztepe'ye göre olay şu şekildedir: Kafkasya sahillerine Karadeniz'den bir gemi çıkarmaya karar vermiştir. Ancak bu görev için çoktan Kafkasya'dan ayrılmış Türkiye'ye yerleşmiş ve Kafkasya'da hiçbir nüfuzları kalmamış olan Safer ve Namık beyleri atamıştır. Kafkasya'ya yapılacak çıkarma hareketi için hazırlanan donanmada altı top, yedi bin tüfek, iki bin kılıç, beş yüz fiç barut, beş yüz sandık hartuş, yüz bin tüfek kurşunu, on bin okka kurşun, on beş bin okka tuz ve hayli miktar çakmak ile erzak bulunuyordu. Ayrıca Sultan Abdülmecit tarafından, Kafkasyalılara dağıtılmak üzere pek kıymetli hediyeler de yüklenmişti. Ancak ne yazık ki bu donanma hedefine doğru yol alırken Karadeniz'deki müttefik İngiliz ve Fransız Donanması Kumandanları bu kuvveti yolundan alıkoymuşlar, üstelik Sivastopol'a götürerek içindeki silah ve mühimmatı oraya boşaltmışlardır. Çünkü Kafkasya'nın zenginliği ve güzellikleri tüm dünyanın olduğu gibi müttefiklerin de gözünü kamaştırıyordu. Osmanlı'nın bu zenginliklerden yararlanmasını istemeyen İngiliz ve Fransız Amiralleri donanmanın Kafkasya sebebini aksatıp engellemişlerdir. Bu yüzden belki de Kafkasya'nın talihini değiştirecek olan yardımlar sahiplerine kavuşturulamamıştır. Şamil ve müridleri dört tarafları kuşatıldığı halde kendi imkânlarıyla direnmek mecburiyetinde kalmışlardır (Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 312-320.)

Kafkaslarda yarım bıraktıkları işlerini daha kararlılıkla bitirmeye koyuldular. 1857'de Rusya tüm kaynaklarını kullanarak Kafkasya'ya saldırmaya başladı⁴⁷⁵.

3.3.3.7. Veden Kuşatması ve İmam Şamil'in Teslim Oluşu

Bütün ömrünü Kafkasya'nın fethine ve Şamil'in ölü ya da diri olarak ele geçirilmesine adanmış Çar I. Nikola bu emellerine ulaşmadan henüz Kırım Harbi devam ederken 1855 yılında ölmüştü. Yerine oğlu II. Aleksander geçti. Deli Petro ve II. Katerina'dan beri Rus Çarlarının en büyük ideali haline gelen Kafkasya meselesini yeni Çar II Aleksander da ilk icraat olarak ele aldı. Bunun için ilk olarak Hükümdar soyundan gelen Prens Baryatinski'yi generallik rütbesine getirdi. Kırım Savaşı'ndan çıkıp serbest kalan dört yüz bin kişilik Rus ordusunu Kafkasya'ya yönlendirdi ve bu ordunun başına General Baryatinski'yi geniş yetkilerle başkumandan tayin etti. Kafkasya'yı yakından tanıyan ve senelerce katıldığı savaşlar nedeniyle bilgi ve tecrübe sahibi olan General Baryatinski, Kafkasya'nın ancak sıkı bir abluka çemberi içinde bunaltılıp dize getirilebileceği kanaatindeydi..⁴⁷⁶.

1858 yılında Baryatinski ve diğer generaller artık müridlere son bir darbe indirilme zamanının geldiğine karar verdiler. Bu hedeflerine ulaşabilmek için Şamil için son derece önemli olan Argun bölgesini ve Argun boğazını ele geçirmeye öncelik verdiler. Baryatinski bu planını uygulamada umduğundan daha başarılı oldu. Dargo'da Rusların uğramış oldukları malubiyet, Şamil'in Ruslara karşı kazanmış olduğu büyük zaferlerin sonuncusudur. Bunun birinci sebebi ertesi sene Kabartey topraklarına yaptığı ve başarıya ulaşamayan seferi olmuştur⁴⁷⁷. Bu tarihten itibaren Şamil'in askeri otoritesi zayıflamıştır. Bizzat kendi nâibleri onu bırakıyor ya da kabileler ondan ayrılıyorlardı. Ayrıca en maharetli naiplerinin ve en sadık müridlerinin çoğunu da savaşlarda kaybetmişti⁴⁷⁸. Bir yandan da Çar'ın, hazinesinin kapısını ardına kadar açarak kabileler arasında milyonlarca ruble ile fitne ve ayrılıklara yol açması, Şamil'in kabileler arasında etkisinin zayıflamasına yol açtı. Ve Şamil'in takipçilerinden Ruslara sığınanlar oldu. Ayrıca eski General Vorontsof Kırım harbi boyunca boş durmamış, Şamil'in sessiz kaldığı dönemde yeni yollar yaptırmış, ormanları keserek yürüyüş

⁴⁷⁵ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 70.

⁴⁷⁶ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 70; Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 355-359.

⁴⁷⁷ Cabağı, Wassan Giray, *Kafkas-Rus Mücadelesi*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 63.

⁴⁷⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 70.

alanları açmış, yeni ulaşım ve nakil yolları yaptırmış, yeni kaleler inşa ettirmiş ve iletişim hatlarını güçlendirerek Rus ordularını engelleyen etmenleri ortadan kaldırmıştı.⁴⁷⁹. Sırada Şamil'in son karargâhı Veden kalmıştı.

1859 yılı temmuz ayında General Wrangel ve General Yevdokimov'un birleşik kuvvetleri Veden'i kuşattılar ve sadece 26 kayıp vererek ele geçirdiler. Şamil'in durumu öyle zayıflamıştı ki normalde 26 kayıp vererek bir köyü bile ele geçirmeleri mümkün olmayan Ruslar, şimdi Veden'i kolayca elde ediyorlardı. Şamil güneye doğru çekildi. Önce Karata'ya, buranın düşmesinden sonra da son olarak Gunib'e sığındı. Yanında yalnızca 400 müridi kalmıştı. 9 Ağustos'ta kuşatılan Gunib'i müridler kanlarının son damlasına kadar savundular. Baryatinski, Şamil'i sağ olarak ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden 25 Ağustos günü genel saldırıya geçmeden önce Şamil'e son bir kez daha teslim olması için elçi yolladı. Çünkü Baryatinski ve Çar Aleksander çok iyi biliyorlardı ki Şamil Dağıstan'dan çıkarılmadığı sürece onun ölüsü de dirisi kadar başlarına dert açacaktı. Bu nedenle ne yapıp edip onu sağ ele geçirmeliydiler⁴⁸⁰. Eğer Şamil yalnız olsaydı bütün teslim çağrılarını reddeder, çocukluk arkadaşı Gazi Muhammed'in Gimri'de yaptığı gibi çarpışarak can verirdi. Ancak kendisiyle birlikte eşleri, çocukları ve Gunib köylüleri vardı. Eğer büyük bir hücum olursa hepsinin öldürüleceği muhakkaktı. Sonunda çevresindekilerin de ısrarlarına dayanamayarak teslim olmaya razı oldu⁴⁸¹.

İmam Şamil teslim olmak için şu şartları ileri sürmüştür:

- 1- Kuşatmanın açacağı yoldan, İmam Şamil aile bireyleri ve seçeceği kırk kişi ile geçip Osmanlı topraklarına gidecek.
- 2- İmamın ve beraberindekilerin silahları alınmayacak.
- 3- Şamil'in geçeceği yollarda Rus işbirlikçisi yerliler bulunmayacak.
- 4- Rusya Dağıstan halkından asker alamayacak ve toplamayacak.

⁴⁷⁹ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 70; Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, s. 358-359.

⁴⁸⁰ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 71.

⁴⁸¹ Karakî, Şamil Ruslara ret cevabı verince, teslim olduğu takdirde kendisini Müslümanların halifesine göndereceklerini söylediklerini ve bunun üzerine çevresindekilerin yumuşayıp sulhu kabul etmesi için ısrar ettiklerini ve Şamil'in İstanbul'a yollanılmak şartı ile yirmi kadar arkadaşı ile birlikte teslim olduğunu kaydeder. Ancak Ruslar sözlerinde durmayacaklardır. (Özdemir, *İmam Şamil'in Hatıratı*, s.222)

- 5- Dağıstan'da İslâm şeriatı çerçevesinde bir özerk devlet kurulmasına ve halkın kendi kendini yönetmesine izin verilecek.
- 6- Bu anlaşmanın yürürlüğe girmiş sayılması için üç günlük bir süre daha tanınacak.⁴⁸²

General Vrangel Şamil'in tüm koşullarını kabul eder. Ancak daha sonra Ruslar sözlerinde durmayacaklardır.

Şamil atına binerek General Baryatinski ve kurmaylarının yanına giderek teslim oldu. Çünkü o ne zaman savaş ne zaman barış yapılacağını ne zaman teslim olunacağını bilecek kadar tecrübeli bir asker ve basiretli bir komutandı. Ertesi gün Şura'ya, oradan da Rusya'ya yollandı. Ailesinin kendisine katılmasına daha sonra izin verildi⁴⁸³.

Şamil mağlubiyetini takdir-i ilahiye ve Ruslarla iş birliği yapanların ihanetine bağlamıştır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Dağlıların savaştıkları devlet, o zamanın en büyük askeri, ekonomik ve insani güce sahip olan devleti Rusya'dır. Rusya sanayi inkılabının getirdiği teknolojik imkanlardan yararlanmış, Dağlılarca ulaşılamaz denilen yollara ulaşmış, geçilemez denilen ormanları ve boğazları geçmeyi başarmıştı⁴⁸⁴. Dağlılar ellerindeki mühimmat itibariyle Rusya ile yarışacak güce değillerdi. Örneğin 1845'te Şamil Veden'de bir dökümhane kurmuş ve burada top üretimi yapılmıştır. Ancak toplam 50 civarında top üretildi. Müridler birtakım silahları üretmelerine rağmen bu konuda asla Ruslara yetişememişlerdir⁴⁸⁵.

İmam Şamil'in yenilgiye uğramasının en büyük etkenlerinden biri de Ruslar'ın Kırım Savaşı ile meşgul olduğu dönemi iyi değerlendirememesidir. Bu süreçte Rusların ateşkes haline geçmesiyle artık kendilerine saldırılmadığı için Şamil'in kuvvetleri de savaşı bitirmiştir. Rusya'nın Kafkasya ülküsünden artık vazgeçtiği gibi bir düşünce ile böyle bir yol izlenmiş olabilir. Halbuki Ruslar bu süreçte her ne kadar müridlere karşı direk bir saldırıya geçmediyseler de gizli bir şekilde altyapı faaliyetleri

⁴⁸² Yetik, *İmam Şamil*, s. 127-128.

⁴⁸³ Baddeley, *Şeyh Şamil*, s. 449-450.

⁴⁸⁴ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 72.

⁴⁸⁵ Luxembourg, *İmam Şamil*, s. 226.

yaparak gelecekteki savaşlar için hazırlanmışlardır. Bu da İmam Şamil'i yenilgiye götüren bir etken olmuştur.

İmam Şamil tüm bu gelişmeler karşısında ihlas ve cesaretle direnmiştir. Ancak kaçınılmaz son elbette bir gün gelecekti. Aslında o, bu kaçınılmaz sonu üstün özellik ve yetenekleriyle tam 25 yıl geciktirmiştir. Kafkas-Rus Savaşları boyunca yalnızca Şamil'in imamlığı bu kadar uzun sürmüş, 25 yıl gibi uzun bir süre tek başına Ruslarla mücadeleyi yönetmiştir.⁴⁸⁶

XVIII. yüzyılın en büyük teşkilatçısı, aksiyoncusu, taarruz ve savunma dâhisi olduğunu dünyanın en güçlü ordularına sahip düşmanına kabul ettiren Şeyh Şamil, imamlığı boyunca bir yandan Ruslara, diğer yandan onların yerli işbirlikçilerinin bozgunculuğuna karşı dini, vatani ve özgürlüğü için mücadele vermiştir.

3.3.3.8. Esaret Yılları, Medine Yolculuğu ve Vefatı

İmam Şamil esir alınmasının ardından Temurhanşura'da bir hafta kaldıktan sonra 11 Eylül 1859'da Petersburg'a gönderildi. Burada Çar II. Aleksander onu büyük bir törenle karşılamış, aralarındaki husumete ve din ayrılığına rağmen onu yüzünden ve sakalından öpmüştür. Bir ay sonra Kaluga'ya, gönderilmiştir.

Şamil en yakın nâiblerinden Muhammed Emin'e yazdığı 24 Kasım 1859 tarihli mektubunda esaretteki hayatından şu şekilde söz etmektedir: *“Fakir kul, esir kâtip Şamil'den⁴⁸⁷ oğlu Muhammed Emin'e. Allahuteala'nın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Mesele şu ki; Aziz ve Alim olan Allah'ın taktiriyle düşmanların eline düştüm. Mukadder olan değiştirilemez ve bundan sakınmak da kaderi etkilemez. Ancak Ruslar bezi zor duruma düşürerek ellerine düşmeme sebep olan düşmanlarımı ve hasetçilerimi güldürmediler. Bilakis ancak gözüyle gören kimsenin inanacağı ve tasdik edeceği şekilde bana son derece saygı ve ikramda bulundular. Yüce Çar bana her sene için bin tuman tahsis etti. Beni Moskova'ya yakın büyük bir şehir olan Kaluga'ya yerleştirdi; bana halı ve ev için gerekli her türlü eşyayla dolu büyük yüksek evler verdi. Ben boşum ve rafaah içindeyim. Diğer taraftan vilayetindeki esirlerin zorluk ve meşakkat içinde olduklarına dair Rusların aralarında yayılan bir haber*

⁴⁸⁶ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 314.

⁴⁸⁷ Yenilgiye uğradıktan sonra Şamil'in mektubunda yeniden “fakir kul” ifadesi kullanması dikkat çekmektedir. Esaret altında olduğu için bir de “esir katip” ifadesini eklemiştir.

duydum. Buna inanmadım. Ancak bu durumu sana bildirmek için hakimden izin alarak bu mektubu sana gönderdim. Eğer söylenenler yalan ise zaten istenen de budur, yoksa onlar sebebiyle ayıba düşmeyeceğimiz şekilde onları terbiye etmen gereklidir. Ayrıca oğlum Gazi Muhammed'i oğlumuz Muhammed Şafi ile birlikte ailemi buraya getirmesi için rebiyülevvel ayının 26'sında oraya gönderdim. Onların gelişini beklemekteyim. Selam."⁴⁸⁸

Şamil'in mektubundan da anlaşıldığı üzere Rus Çarı Şeyh Şamil'e karşı çok iyi davranmaktadır.⁴⁸⁹ Ayrıca kente uğrayan tüm yüksek memur, komutan ve yetkililerin uniformalarını giyerek onu ziyaret etmelerini zorunlu kılmıştır. Rus valileri İmam Şamil'in ayağına gitmeyi gururlarına yedirememektedirler. Bu yüzden Gürcü valisi ile Şamil ile tartışmıştır. Buna çok üzüldüğü için bu ziyaretlerin kaldırılmasını Çar'dan rica etmiş. Bunun üzerine Gürcü vali görevden alınmış ve Şamil'in yaşadığı konak ziyaretlere kapatılmıştır.⁴⁹⁰

Bundan sonra Şamil kendini kitaplara ve ibadete vermiştir. Esir olduğunda 63 yaşındaydı ve saçında ak bile yoktu. Ancak burada kaldığı iki üç sene içinde saçları bembeyaz olmuştu.⁴⁹¹ Ayrıca buranın havası Şamil ve ailesine yaramamış, büyük kızı Nefiset ile oğlu Gazi Muhammed'in hanımı Kerimet veremden vefat etmişti. Cenazeleri askeri törenle Gimri'ye defnedilmiştir.⁴⁹² Şamil ve ailesine Kaluga'nın havası iyi gelmediği için doktor tavsiyesinden sonra Çar, Şamil ve ailesini Kiev'e nakletmiştir.⁴⁹³

Böylece bir on yıl geçmiştir. 1869 nisanında kendisini ziyarete gelen Çar'a hacca gitmek istediğini söylemiş, Çar da yeni bir savaş başlatmayacağı konusunda söz verdiği takdirde oğulları Gazi Muhammed ve Muhammed Şafi'yi rehin bırakarak hacca gitmesine izin vermiştir. Şamil şartları kabul ederek kendisi ve ailesine tahsis edilen vapurla yola çıkmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 291.

⁴⁸⁹ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 73.

⁴⁹⁰ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 298-300.

⁴⁹¹ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 300.

⁴⁹² Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 307.

⁴⁹³ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 308.

⁴⁹⁴ Yetik, *İmam Şamil*, s. 130.

Şamil'in geleceği haberini işiten Sultan Abdülaziz ve İstanbullular onu heyecanla karşılamışlar, Rus vapurunun Dolmabahçe'ye yanaşması sonucu Osmanlı donanması tarafından 30 pare top atışı yapılmıştır. Saltanat kayıklarıyla Kabataş iskelesine çıkartılan Şamil ve ailesini bizzat Sultan Abdülaziz sarayın önünde karşılamış ve büyük bir hürmetle "Babam mezarından kalksa ancak bu kadar sevinebilirdim" demiştir.⁴⁹⁵

Şamil İstanbul'da yedi buçuk ay kalmış. Bu süre zarfında İstanbul'u gezmiş, burada çok iyi ağırlandı.⁴⁹⁶ Padişahla bol bol sohbet ederek yaptığı mücadeleleri anlatmış, fakat Osmanlı yönetiminden yardım göremediğini de belirtmiştir. Sultan'ın arzularını sorması üzerine Şamil Medine'ye yerleşmesine izin verilmesini ve rehin tutulan çocuklarının serbest bırakılmasını istemiştir. Abdülaziz Rus elçisi İgnatiyef'i sarayına çağırarak durumu anlatıp Çar'a bildirmesini emretmiştir. Çar'ın bu isteği kabul etmesi üzerine Şamil geldiği günkü gibi büyük bir törenle İstanbul'dan uğurlanmıştır. Kendisine tahsis edilen gemiyle ailesiyle beraber Medine'ye gitmek üzere yola çıkar.⁴⁹⁷

Şeyh Şamil Mısır'a ulaştığı zaman burada da Hidiv İsmail Paşa tarafından büyük bir törenle karşılanmış, Kahire'ye götürülerek burada bir ay misafir edilmiştir. Bu sırada İsmail Paşa'nın yanında Cezayir'i Fransız işgalinden kurtarmak için büyük gayretler gösteren Abdülkadir Efendi de bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın bu iki büyük mücahidi ikinci kez Mısır'da buluşmuşlar, her ikisi de halkın yoğun ilgisine maruz kalmışlardır.⁴⁹⁸

Mısır'dan yola çıkan İmam'ın vapuru Cidde limanında da büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Mekke Emiri Şerif Abdullah, Hicaz Valisi ve Hicaz'da bulunan tüm ulema da bu karşılayıcılar arasındadır. O yıl "Hacc-ı Ekber" olduğu için hacca gelen Müslümanların sayısı çok fazlaydı. Tavaf sırasında İmam Şamil'in orada

⁴⁹⁵ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 309.

⁴⁹⁶ Ahmed Fevzi, "Şeyh Şamil Merhuma Dair", *Sebilü'r-Reşad*, 1330, XIII/322, 50.

⁴⁹⁷ Ubilava, Elizbar, *Şamil Elveda Kafkas Dağları*, terc. Hacer İrem, Belge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 253; Yetik, *İmam Şamil*, s. 130.

⁴⁹⁸ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 310; Yetik, *İmam Şamil*, s. 130.

oluşunu öğrenen hacıların yoğun ilgisinden dolayı hükümet makamları onu Kabe'nin üzerine çıkararak insanlarla selamlaşmasını sağlamışlardır.⁴⁹⁹

Hac ibadetinden sonra Şamil tahtirevanla Medine'ye götürüldü çünkü rahatsızlığı nedeniyle başka türlü bir yolculuğa dayanacak güçte değildi. Burada Şeyh Ahmet Rufai'nin oturmasına tahsis edilmiş konağa yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabrini gözyaşları içinde ziyaret ederek hasretini giderdi.⁵⁰⁰

İmam Şamil Medine günlerinde dünya hayatından uzaklaşıp manevi ve ruhani aleme çekilmiştir. Mesane darlığı çekmekte ve idrar esnasında taş düşürmekte idi ve bu yüzden takatten kesilmişti. Doktorlar hastalığına bir çare bulamıyorlardı.

4 Şubat 1871 günü durumu iyice fenalaşınca eşleri Ahmet Rufai'ye haber verdiler. Ahmet Rufai'nin kendisine telkin ettiği kelime-i şehadeti tekrarlayarak akşam ezanına 15 dakika kala ruhunu teslim edip ebediyete intikal etti. Ömrü boyunca yolunda savaştığı Yüce Peygamber'in şehri Medine'de, 74 yaşındayken bu dünyadan öbür dünyaya intikal etti. Genup köyünde bulunan kendi evi, tarlası, bağı ve bahçesinin köydeki yetimler için kullanılmasını vasiyet etmiştir.⁵⁰¹

Şeyhü'l-harem Hacı Emin Paşa bizzat cenazenin yıkanma ve kefenlenme işi ile meşgul oldu. Cenazesi yıkanırken vücudunda 19 büyük yara izi sayılmıştır. Bunların arasında göğsünden girip sırtından çıkan süngünün yol açtığı tahribat da vardır. Cenaze namazı Mescid-i Nebi'de bütün Medine halkı ile beraber kılınmış, tabutu Medinelilerin parmakları üzerinde Cennetü'l-Baki mezarlığında peygamberimizin hanımlarının medfun bulunduğu yer yakınındaki küçük bir tepeye defnedilmiştir⁵⁰².

⁴⁹⁹ Yetik, *İmam Şamil*, s. 131.

⁵⁰⁰ Yetik, *İmam Şamil*, s. 131-132. Tarık Mümtaz Göztepe İmam Şamil Medine'deyken gerçekleşen şöyle bir olaydan bahsetmektedir: O sırada Medine'de Nakibüssadat denilen ve peygamber soyundan olup dünya üzerindeki tüm seyyid ve şeriflerin en yaşlısı olan bir şahıs vardı. Ömrünün son yıllarını yaşayan ve uzun süredir yataktan çıkmayan bu şahıs günün birinde Şamil'i görmek istediğini söylemiştir. Çocukları ve yardımcıları sayesinde Şamil'in yanına getirildiğinde dizlerinin bağı çözülür. Şamil tarafından ayağa kaldırılan peygamber torunu şöyle demiştir: “*Dün gece rüyamda Ceddümüzzamım Muhammed (s.a.v.)'i gördüm. Bana, ya nakibim, orada en büyüğünüz ve muhterem misafiriniz Şamil'dir. Ona hizmet ve hürmette kusur etmeyin, buyurdular.*” (Göztepe, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, 435-436; Göztepe, Tarık Mümtaz, *İmam Şamil Kafkasya'nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1961, s. 289-290.)

⁵⁰¹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, s. 404.

⁵⁰² Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 313; Uyan, Abdullatif, “Şeyh Şamil”, *Menkubelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, III, 1899.

3.3.4. İmam Şamil'den Sonra Kafkasya

Dağıstan'da Şamil'den sonra çatışmalar yer yer devam etti. Batı Kafkasya'da savaş birkaç yıl daha sürdü. Rusya Doğu Kafkasya'daki tüm güçlerini Batı Kafkasya'ya kaydırarak 1864'te bütün Kafkasya'da hâkimiyeti ele geçirdi ve savaş fiilen sona erdi.⁵⁰³ Bundan sonra sıra Orta Asya'daki Türklere geldi. Orta Asya'daki Türk yurtları işgal edildi. Bu işgal süreci 1915'lerde Kars, Ardahan ve Erzurum'a kadar dayanmıştır.

Şamil'in nâibi Muhammed Emin bir süre mücadeleye devam etse de 1961'de Ruslarla yaptığı savaşı kaybetti.⁵⁰⁴ Şamil'in esir alındığı 1859'dan Doğu ve Batı Kafkasya'da savaşların son bulduğu 1864'e kadar Kafkasya'da özgürlük arayışları yeni liderler öncülüğünde devam etti ancak hiçbiri uzun süreli olmadı.⁵⁰⁵

İmam Şamil'in yönetimindeki Müridizm hareketi adeta Rusların önünde bir bariyer vazifesi görüyordu. Şamil'in direniş mücadelesi sayesinde Kafkasya'ya hâkim olamıyorlardı. Ancak Şamil'in esir alınmasıyla beraber bu bariyer aşılmış oldu ve yıllardır kendilerinden çok üstün kuvvetlerle çarpıştıkları savaşlar nedeniyle zaten zayıf durumda olan Kafkasyalılar ümitsizlik içine düştüler. Artık Rusya'yı Kafkasya'da durduracak güç ve irade kalmamıştı. Şamil'den sonra Müslümanlar için Kafkaslarda yaşamak her geçen gün zorlaştı. Rusların uyguladığı vahşet ve katliamlar bölgeyi enkaza çeviriyordu.

1864 yılı ağustos ayında Çar yardımcısı Grandük Mihael tarafından ilan edilen fermana: “*Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün ahali, harp esiri olarak Rusya'nın muhtelif muntıkalarına sürülecektir*” denildi.⁵⁰⁶ Böylece yüz binlerce insan atalarının yurdunu terk etmeye mecbur edildi. Dağlılar dinlerini, milli kimliklerini korumak ve özgürce yaşamak için Halife'nin ülkesi olan Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kaldılar. 1858'den 1865'e kadar sadece Batı Kafkasya'dan 418.000 insan göç etmiştir. 1900'lere kadar 1,5-2 milyon Kafkasyalı

⁵⁰³ Ne yazık ki Kafkasya'daki pek çok millet Dağıstan'daki Müridizm seviyesinde bir örgütlenmeye ulaşamamıştır. Örneğin Çerkezler İmam Şamil'in vefatından sonra beş yıl daha tek başlarına mücadele edebilmiş, sonra takatleri bitmiş ve savaş sona ermiştir. (Longworth, John, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı*, çev. Sedat Özden, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1996, s. 3.

⁵⁰⁴ Ceyhan, Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 88.

⁵⁰⁵ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 314.

⁵⁰⁶ Ceyhan, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri*, s. 88.

Anadolu'ya gelerek yerleşmiştir. Bu durum Osmanlı toplumunun etnik ve sosyal yapısını büyük ölçüde etkilemiştir.⁵⁰⁷

Bu 35 yıllık Müridizm mücadelesi süresinde gerek imamların gerekse Kafkasya halklarının en büyük düşmanları sadece Ruslar değil, aynı zamanda kabileler arası çekişmeler, bölünmeler ve birbirine güven duyamama olmuştur. Ancak yine de Şamil ve imamların yürüttüğü Müridizm hareketiyle Kafkas topluluklarına ortak tarih, kültür, birlik ruhu ve birlikte yaşama bilinci aşılanmıştır. Kafkasya tarihinde ilk defa Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar bağımsız bir Kuzey Kafkasya Müslüman devleti kurma ülküsü ortaya çıkmış ve bu nisbeten de olsa başarılmıştır. Bu dönemde İslâmiyet de birçok topluluk arasında yayılmıştır.

⁵⁰⁷ Efe, *Şamil'in 100 Mektubu*, s. 73.

SONUÇ

Kafkasya, gerek üç kıtanın arasında çok önemli geçiş yollarına ev sahipliği yapmasından dolayı stratejik konumunun önemi nedeniyle, gerekse zengin doğal kaynaklara sahip olması sebebiyle çağlar boyu cezbedici bir yer olmuş, bu yüzden birçok devlet tarafından ele geçirilmeye uğraşmıştır. Ancak zorlu coğrafi koşulları ve çok çeşitli etnik kökene sahip Kafkasyalı halkların iktidar tanımayan başına buyruk yapıları sebebiyle hiçbir zaman tek bayrak altında toplanamamıştır.

Çarlık Rusya XVIII. yüzyıldan itibaren yürütmeye başladığı sıcak denizlere inme politikası ve yeni sömürge alanlarını genişletme planı nedeniyle Kafkasya'nın önemini fark ederek bölgeyi işgal etmeye başlamış ve uzun yıllar bu ideal uğruna çabalamıştır. Ruslar Kafkasya'daki hedeflerine ulaşmak için ellerinden geleni artlarına koymamışlardır. Rüşvet, iftira ve çeşitli hileler yoluyla bölgede birlik olunmasını engellemeye çalışmışlar, fitne, karışıklık, kan davaları, mezhep çekişmesi, menfaat çatışmaları, ahlakî yozlaşmalar meydana getirerek toplumda “böl, parçala, yut” politikası izlemişlerdir. Halk nezdinde saygın olan alimler, hanlar, zenginler ve toprak sahiplerini çeşitli maddi menfaatler vadederek kendi taraflarına çekmiş ve onlar vasıtasıyla planlarını yürütmüşler bunda da çok başarılı olmuşlardır. Halka boyun eğdirebilmek için katliamlar, yerleşim yerlerinin tahribi, ambargo gibi her türlü yola başvurmuşlardır.

Rusya'nın bu icraatları nedeniyle halk arasındaki ilk isyan kıvılcımları çakmaya başlamıştır. Örgütsüzlük yüzünden bir süre münferit biçimde süren bu isyan hareketleri zamanla Halidi-Nakşibendi sûfiler önderliğinde örgütlenerek genel bir direnişe dönüşecek ve organize bir şekilde teşkilatlanmış dini ve milli bir hareket oluşmaya başlayacaktır. Dağlılar yurtlarını savunmak için müridizm sistemi etrafında birleşmişlerdir. Dağlıların “Gazavât” dedikleri bu hareket, daha sonraları batılılar tarafından “Müridizm” olarak adlandırılmıştır.

Çeçenistanlı Nakşibendi lideri Şeyh Mansûr Kafkasya'da Ruslara karşı ilk direnişi başlatan kişidir. Vaazlarıyla kısa sürede destekçileri çoğalan Mansûr, çevresindekilerle beraber Ruslara karşı cihada başlamıştır. Esir alınmadan önce 1783-1791 tarihleri arasında 8 yıl sürdürdüğü mücadele sonucunda Rus emperyalizmine

karşı oluşturmaya çalıştığı İslâm birliği düşüncesini gerçekleştirememiştir. Yaygın kanaat Şeyh Mansûr'un Müridizm Hareketinin ilk imamı olduğudur. Ancak Müridizm, İmam Gazi Muhammed döneminde başlamıştır. Çünkü Mansûr ile Gazi Muhammed arasında 35-40 yıllık kesintili bir dönem vardır. Bu süreçte Ruslara karşı organize ve topyekûn bir savaş veya saldırı gerçekleştirilemediği gibi halkın desteğini alan ortak bir lider de olmamıştır. Her ne kadar Gazavât fikriyle hareket edilse de Çeçenistan ve yakın çevresiyle sınırlı kalan bir mücadele yaşanmıştır. Şeyh Mansûr, Kafkas kabilelerini Rus emperyalizmine karşı birleştirmeyi ilk kez düşünen kişi olarak Müridizm ideolojisinin mimarlarından ve Müridizm hareketinin temellerini atmıştır.

Halidi-Nakşibendi sufilerden olan İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil Müridizmin liderleridir. Halidi-Nakşibendiyye tarikatı Kafkasya'da "bir lokma bir hırka" anlayışından sıyrılarak yepyeni bir form kazanmış ve Ruslara karşı direniş faaliyetlerini yürütmüştür. Müridizm önderleri pek çok milletin desteğini alarak Kafkasya'da iktidar sahibi olmuşlardır. Ancak bir taraftan Ruslara ve onların işbirlikçilerine karşı savaşırken, diğer taraftan şeriat kurallarına göre yönetilerek, eski adet ve geleneklerden, sınıfsal farklardan, kan davalarından arındırılmış bir toplum düzeni inşa etmişlerdir. Şer'i kuralların uygulanması devlet denen siyasal mekanizmayı gerekli kılmış ve süreç içerisinde Müridizm hareketi zamanla kurumsallaşarak devletleşmiştir. Böylece Kuzey Kafkasya Müslümanları tarihte ilk kez tek bayrak altında toplanarak bir İslâm birliğini sağlamışlardır.

Şamil 25 yıl süren imamlığı boyunca son teknoloji ile teçhizatlanmış ordulara sahip olan dönemin süper gücü Rus İmparatorluğu ile çok zorlu şartlarda ve imkansızlıklar içinde mücadele ederek büyük ses getirmiştir. Şamil'in dehası yalnızca askeri alanda değildi. O, aynı zamanda ilmiyle amel eden bir alim ve mürşid olarak malî, mülkî ve iktisadî alanlarda da büyük bir başarı göstererek tüm dünyaya parmak ısırtmıştır. Bu kabiliyetleri dışında Şamil, bulunduğu toplumda aynı zamanda bir yol gösterici, kanun uygulayıcı, eğitmen, hatip, şairdi. Tüm bu özellikleri sayesinde ki İmam Şamil, hükmedilmesi en zor toplulukların mozaiği olan Kafkasya'da asırlardır dokunulmadan, itaat altına alınmadan yaşamaya alışmış, onlarca farklı dil konuşan bir toplumda son derece disiplinli, dayanıklı yapıda bir devlet kurmayı başarabilmiştir.

Dağlılar, uzun yıllar İmam Şamil önderliğinde Çarlık Rusyası'na direnmişlerdir. Ancak bu mücadele 1858'de onun esir alınmasıyla büyük ölçüde sona ermiştir. İmam Şamil hedefine ulaşamamıştır. Ancak Ruslar bu müddet zarfında çok büyük zayıflık vermişlerdir. Müridizm ışığında gösterilen üstün mücadele sayesinde kaçınılmaz son 35 yıl ertelenmiştir.

Müridizm hareketi Rusların önünde adeta bir bariyer vazifesi görmüş, Ruslar imamların direniş mücadelesi sayesinde Kafkasya'ya hâkim olamamışlardır. Ancak Şamil'in esir alınmasıyla beraber bu bariyer aşılmış ve yıllardır kendilerinden çok üstün kuvvetlerle çarpıştıkları savaşlar nedeniyle zaten zayıf durumda olan Kafkasyalılar Ruslara mağlup olmuştur. Artık Rusya'yı Kafkasya'da durduracak bir güç ve irade kalmamış, Şamil'den sonra Müslümanlar için Kafkaslarda yaşamak her geçen gün zorlaşmış, nitekim en sonunda sürgüne maruz kalmışlardır.

Sonuç olarak, Müridizm hareketi Kafkasya'da hem büyük bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi organize etmiş, hem de adeta bir toplum düzenleyiciliği yaparak toplumu dönüştürerek değiştirmiştir. Halidi-Nakşibendiyye başka hiçbir İslâm toplumunda Kafkasya'daki gibi köklü değişiklikler yapmaya muvaffak olamamıştır. Bu bakımdan benzersiz bir nitelik taşımaktadır ve sırf bu nedenle bile farkını ortaya koyarak "Müridizm" olarak adlandırılması anlamlıdır.

Müridizm hareketi ve Kafkasyalıların Ruslara karşı verdiği mücadelenin mahiyeti hakkında ülkemizde yapılmış az sayıda çalışma mevcuttur dolayısıyla bu alanda büyük bir boşluk vardır. Konuyla ilgilenen araştırmacılar Rusların Kafkasya'yı işgalini, burada uyguladığı emperyalist politikaları ve işgalin halka etkisini ortaya koymalıdır. Ayrıca Kafkasya Müridizminin diğer tasavvufi hareketlerden farkı, hareketin mahiyeti, önemi ve bu dönemde ortaya çıkan sosyolojik gelişmeleri tahlil eden çalışmalar yapılması gerekmektedir. Çalışmamızın kapsamının genişliği sebebiyle Müridizm imamlarının hayatlarına detaylı bir şekilde değinilmemiştir. İmamlar devri ve başta Şamil olmak üzere imamların hayatları kapsamlı bir şekilde incelenerek araştırmacılar tarafından çalışıldığı takdirde Kafkasya tarihi için önemli bir yeri olan Müridizm hareketinin mahiyeti ve Kafkasya özgürlük mücadelesine katkısı daha iyi ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLMELİK HAMZA, “Şeyh Şamil”, *Mihrab*, 1341, S. 25, 32-40.
- AĞAYEV, Elnur, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskan*, ed. Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, 63-83.
- AĞAYEV, Elnur, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- AHMADOV, Yavus, *Çeçen-İnguşya Halkıyla Rusya Arasındaki İlişkiler*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000.
- AHMED FEVZİ, “Şeyh Şamil Merhuma Dair”, *Sebilü'r-Reşad*, 1330, XIII/322, 50.
- AKAY, Tolga, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- AKMAZ, Ahmet, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1994.
- ALEXANDRE, Bennigsen - Chantal Lemercier Quelquejay, *Sufi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*, terc. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.
- ALGAR, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 335-342.
- ALİEV, Salih Muhammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 164-166.
- AYAN, Ayan, Ergin, “Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu, I/II, 2010, 19-50.
- AYDIN, Mustafa, “Şeyh Mansûr”, *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX, 60-62.
- AZAMAT, Nihat, “Kâdiriyye”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-136.

- BADDELEY, J. F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, terc. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1989.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin, “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Sûfiler”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, XXXIX, 247-258.
- _____, “Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatlar’ın Rolü”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, 1996, S.2, 33-52.
- BARLAS, Cafer, *Dünü Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- BAŞER, Alev Erkilet, *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*, Fecr Yayınları, Ankara, 2002.
- BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2000.
- BELÂZÜRÎ, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu’l-Buldan*, Beyrut, 1407/1987.
- BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.
- Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- MEHMET ALİ, Bozkuş - Hakan Yazar, *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskan*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.
- BROCK, Peter, “The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy”, *The English Historical Review*, Jul., 1956, LXXI/280, 401-427.
- http://www.21mayis.org/content/pdf/war/1956_The_Fall_of_Circassia.pdf (et. 28.05.2019 14.05)
- BUDAK, Mustafa, “Hacı Murad”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 490-491.
- _____, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 18-54.
- _____, “Şeyh Şamil”, *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX, 67-70.

- BUNİYATOV, Ziya Musa, “Azerbaycan”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 317-322.
- _____, “Dağıstan”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 404-406.
- CABAĞI, Wassan Giray, *Kafkas-Rus Mücadelesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- CEYHAN, Şamil, *Osmanlı Devleti Dağıstan İlişkileri (1830-1864)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- ÇATALKILIÇ, Didem, *Müridizmin Pasif Direniş Örneği Olarak Kunta Hacı*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.
- ÇETİNBAŞ, Mehdi Nüzhet, “Kuzey Kafkasya’da Müridizm Hareketi”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 348-356.
- ÇEVİK, Mehmet, Rusya’nın Kafkasya Politikası (1900-1930), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2002.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 234-240.
- DEMİRPOLAT, Anzavur, “Socio-Cultural Dynamics of Muridizm Movement in Caucasia”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, XII/1, 23-28.
- DURSUN, Davut, “Kafkasya (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 157-158.
- EFE, Fikret, *Şeyh Şamil’in 100 Mektubu*, Şûle Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, “İmam Şamil’in Mektuplarının Kuzey Kafkasya Bağımsızlık Hareketini Aydınlatmadaki Yeri ve Önemi”
<https://docplayer.biz.tr/9834419-Imam-samil-in-mektuplarinin-kuzey-kafkasya-bagimsizlik-hareketini-aydinlatmadaki-yeri-ve-onemi.html> (et. 28.05.2019 14.05)
- _____, “Şeyh Şamil’in Mektuplarının İçerik Analizi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI/2, 263-280.

- EMELYANOVA, Nadejda, “XX. Yüzyılın Birinci Yarısında Kuzey Kafkas’ta (İnguşetya ve Osetya’da) Sufilik”, *III. Uluslararası Mevlana Kongresi*, Konya 2003, 129-134.
- EREL, Şerafettin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961.
- ERKİLET, Alev, *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015.
- GAMMER, Moshe, “The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus”, *Die Welt des Islams*, New Ser., XXXIV/2, 204-217.
- https://www.jstor.org/stable/1570930?read-now=1&refreqid=excelsior%3A577e651cc7f3f2a15b844ecafcf27e1d&seq=1#page_scan_tab_contents (et. 28.05.2019 14.06)
- GAMMER, Moşe, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, terc. M. Gökhan Menteş, Şamil Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- _____, *İmam Şamil Kafkasya’nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961.
- GURBANOV, Abbas, *Abbâsîler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan (132–232/750–847)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Konya, 2007.
- HALİFE B. HAYYÂT, Şebâb el-Uşfûrî, *Târih*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, *Mecmûatu'l-Vesâiki' s-Siyâsiyye*, Beyrut, 1985.
- HIZAL, Ahmet Hazer, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Orkun Yayıncılık, Ankara, 1961.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'I-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. C. J. Tomberg, Beyrut 1402/1982.

- İPEK, Ali, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- İSMAİL, Kayabalı - Cemender Arslanoğlu, “Büyük Türk Mücahidi Şeyh Şamil’in, Kafkasya’da Rus Ordularıyla Mücadelesi ve Dargo Meydan Savaşları”, *Türk Kültürü Dergisi*, Nisan 1973, S. 126, 389-398.
- KAFILI, Kadircan, *Şimali Kafkasya*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942.
- KARA, Abdulvahap, “Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar” *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri: İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, Ed. Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2015, 11-24.
- KARA, Gülnar, “Ermukhan Bekmakhanov’un Eserlerindeki Kazakistan Tarihinin Önemli Konuları”, *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri: İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, Ed. Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2015, ss 103-116.
- KARACA, Birsen, “Kafkasya: Buluşmalara ve Ayrılıklara Kavşak Olan Bölge”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 340-347.
- KARAGÖZ, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1993.
- _____, “Rusya’nın Kafkasya’ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 55-62.
- KARAKÎ, Muhammed Tahir, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, çev. Cafer Barlas, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- KEMPER, Michael, “Khalidiyya Network in Daghestan and Question of Jihad”, *Die Welt des İslam*, Leiden 2002, I/42, 41-72.

http://www.jstor.org/stable/1571294?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
(et. 28.05.2019 14.07)

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Tarihçe-i Gazavât-i Dağıstân*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

KUKUL, M. Halistin, *Dağıstanlı Şeyh Şamil Destanı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

KUTLU, Tarık Cemal, *Çeçen Direniş Tarihi*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 178-181.

LONGWORTH, John, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı*, çev. Sedat Özden, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1996.

LUXEMBOURG, N., *Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1998.

MUHAMAD, Batulil, *İmam Şamil Ahhulgho'ta*, terc. Şahabettin Özden, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

NERİMANOĞLU, Kamil Veli, "Kafkaslar Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politolojik Araştırma", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 70-92.

NEVRUZ, Yılmaz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017.

_____, "İmam Şeyh Mansur'un Liderliğinde Kafkasya'da Milli Birlik Hareketi ve Rus İstilasına Karşı İlk Bağımsızlık Savaşı" *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 259-289.

_____, "Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslâm'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, IV/74, 2015, 310-347.

_____, "İmam Şamil'in Naibi Hunzakhlı Hacı Murat", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, II, 343-378.

<https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356285> (et. 28.05.2019 14.08)

ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Şamil'in Kâtibi M. Tahir el-Karâhî'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı*, Eşik Yayınevi, İstanbul, 2014.

- ÖZDEN, Hilmi, “Şeyh Şamil ve Hacı Murat Üzerine” *Bizim Ahıska*, Kış 2014, S. 33, 40-45.
- ÖZEL, Ahmet, “Dârü’l-İslâm”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 541-543.
- ÖZGÜL, Oktay, Nezahat Ceylan, “Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XII, 2017, 24-62.
- ÖZSARAY, Mustafa, *Çerkeslerin İslâmlaşması Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya’ya Girişi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- SOLTAYEV, Zelimhan, *Kuzey Kafkasya’da Sûfî Hareketleri (1775-1859)*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- SULTANOVİÇ, Jamuhanov Suleyman, “Çeçenistan”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 244-247.
- ŞİROKORAD, A.B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- TABERÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, Beyrut, 1407/1987.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Hazarlar”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 116-120.
- TAVKUL, Ufuk, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Ankara 1997, II/16, 1895-1923.
- _____, “Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, I/71, 93-106.
- TEMİZKAN, Abdullah, *Kuzey Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- _____, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *TDİD*, İzmir, 2009, IX/II, 165-190.

_____, “Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat” *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara, 2010, XXV/XXV, 77-92.

TOGAN, A. Zeki Velidi, “Azerbaycan”, *İA*, İstanbul, 1979, II, 91–118.

TSVETKOVA, Tsvetelina, Muridism As A Stateforming Element of Imam Shamil’s Imamate (1834–1859) [İmam Şamil’in İmamat’ında Devlet Kurucu Öğe Olarak Müridizm (1834–1859)], *Kafkasya Çalışmaları*, İstanbul, 2017, III/V, 87-110.

TUNA, Rahmi, “Çerkeslerin Kafkasya’dan Göçü”, *Kafkasya üzerine Beş Konferans*, Kafkas Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1977.

TÜRKER, Özgür, “Kuzey Kafkasya’daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine”, s. 184-217.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19967.pdf> (et. 28.05.2019 14.10)

UBİLAVA, Elizbar, *Şamil Elveda Kafkas Dağları*, terc. Hacer İrem, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, “Mürid”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 47-49.

_____, “Müridizm”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 50-52.

UYAN, Abdullatif, “Şeyh Şamil”, *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, Berekat Yayınevi, III, 1891-1899.

VATCHAGAEV, Mairbek, “The politicization of Sufism in Chechnya”, *Caucasus Survey*, 2014, I/2, 1-9.

<http://doi.org/10.1080/23761199.2014.11417294> (et. 28.05.2019 14.07)

VELİHANLI, Naile, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, 1993.

YA’KUBÎ, Ahmed b. Ebî Yalcûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vazih el-Ahbarî (292/904), *Tûrîhu’lYa’kûbî*, I-II, Necef, 1358.

YEMELİANOVA, Galina “Islam, nationalism and state in the Muslim Caucasus”, *Caucasus Survey*, 2014, I/2, 1-21.

<http://doi.org/10.1080/23761199.2014.11417291> (et. 28.05.2019 14.07)

YEŞİL, Murat, “Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, VI/5, 2017, 2670-2690.

YETİK, Zübeyir, *İmam Şamil*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

YILDIZ, Muharrem, *Kafkasya’da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.

YILDIZ, Yusuf, “18. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Hristiyanlaştırma Politikası”, *Tarihin Peşinde*, 2017, S. 18, 429-451.

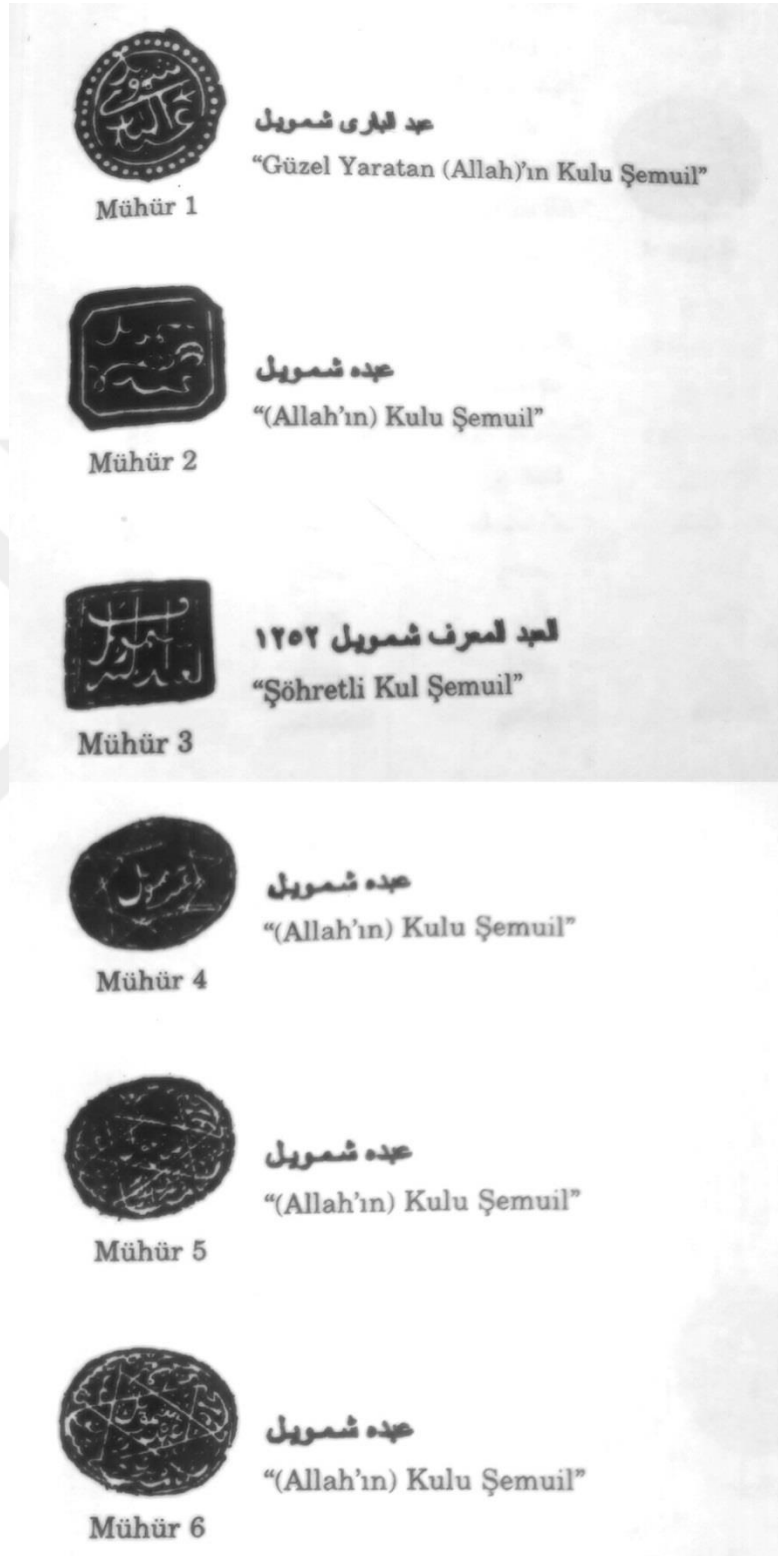
EKLER**EK-1: Kafkasya Haritası**

Kaynak: <http://bilgioloji.com/pages/sosyal/cografya/yer/kafkasya-neresidir/>

EK-2: İmam Şamil

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/.../Shamil, 3rd Imam of Dagestan>

EK-3: İmam Şamil'in Mühürleri

Kaynak: Fikret Efe, Şeyh Şamil'in 100 Mektubu, s. 325-326.

EK-3: İmam Şamil'in İhtiyarlığı

Kaynak: <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/kafkas-kartali-seyh-samil>

EK-4: İmam Şamil, Oğulları Muhammed Şafi ve Gazi Muhammed

Kaynak: Fikret Efe, Şeyh Şamil'in 100 Mektubu.